

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİNDE FAYDACI TEORİNİN KAYNAĞI VE GELİŞİMİ

NECİP DURAN
HAYRİYE BAŞCI NUR

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-99-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİNDE FAYDACI TEORİNİN KAYNAĞI VE GELİŞİMİ

NECİP DURAN¹
DR. ÖĞR. ÜYESİ HAYRİYE BAŞCI NUR²

1 DURAN, Necip. Bilim Uzmanı. Manisa Celal Bayar Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İktisat Teorisi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu. necipduran1907@gmail.com

2 BAŞCI NUR, Hayriye. Dr. Öğr. Üyesi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, İktisat Teorisi Ana Bilim Dalı. hayriye.basci@cbu.edu.tr

ÖNSÖZ

İktisadi düşünce tarihi yazınında faydacılık teorisi pratikte uygulanması bir hayli zor bir teori olarak ele alınmaktadır. Teorinin doğruluğu ölçülürken kullanılan faydacılık kavramı, bireylerin tecrübe, davranış gibi unsurların farklılığını gözetemeyeceği için hesaplamalarda bir belirsizlik oluşmaktadır. Faydacılık teorisinin kaynağı, gelişimi ve teoriye yönelik eleştiriler bu eserde incelenecektir.

Bu kitap çalışması, Haziran 2023 tarihli “Faydacı Gelenek ve Michael J. Sandel’in Faydacılık Eleştirisi” başlıklı tezden üretilmiştir. Çalışmamızın yazına katkıda bulunması ve okurlarına faydalı olması en önemli amacımızdır. Bu anlamda yayında emeği geçen Serüven Yayınevine teşekkürlerimizi sunarız.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD Amerika Birleşik Devletleri

Çev. Çeviren

İ.Ö. İsa'dan Önce

vb. ve benzeri

vs. vesaire

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	II
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
FAYDACI TEORİNİN KAYNAĞI VE GELİŞİMİ	3
1.1. Antik Yunan Hazıncılığı.....	3
1.1.1. Demokritos	4
1.1.2. Aristippos.....	6
1.1.3. Epikuros.....	7
1.2. Yeni ve Yakın Çağda Faydacılık.....	10
1.2.1. Francis Bacon (1561-1626).....	11
1.2.2. Thomas Hobbes (1588-1679)	12
1.2.3. Francis Hutcheson (1694-1746)	14
1.2.4. George Berkeley (1685-1753)	15
1.2.5. Marquis de Chastellux (1734-1788)	18
1.2.6. Claude Helvetius (1715-1771)	18
1.2.7. David Hume (1711-1776)	19
1.2.8. David Hartley (1705-1757).....	21
1.2.9. Abraham Tucker (1705-1774).....	23
1.2.10. William Paley (1743-1805)	24
1.2.11. Jeremy Bentham (1748-1832)	25
1.2.12. John Stuart Mill (1806-1873)	30
1.2.13. Herbert Spencer (1820-1903)	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	39
FAYDACI TEORİYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER	39
2.1. John Locke (1632-1704).....	39
2.2. Immanuel Kant (1724-1804)	42
2.3. Emile Durkheim (1858-1917)	44
2.4. Max Weber	46
2.5. Talcott Parsons (1902-1979).....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	53
MİCHAEL J. SANDEL'İN FAYDACILIK ELEŞTİRİSİ.....	53
3.1. Michael J. Sandel'in Hayatı ve Eserleri.....	53
3.2. Sandel ve Liberal Düşünce.....	54
3.3. Sandel ve Faydacılık Eleştirisi	57
3.3.1. Birey Hakları.....	61
3.3.2. Fayda Analizi.....	64
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	75

GİRİŞ

İnsan çeşitli alternatifler arasında seçim yaparken hangi kriterleri dikkate alarak seçim yapar? Bu konuda çok sayıda yaklaşım vardır ve tarih boyunca sınırsız sayıda teorinin geliştirilmesine neden olmuştur. Tarihte pek çok düşünür, insanın seçim kriterleri üzerinde çalışmış ve günümüzde de hala tartışmalara konu olmaktadır. İktisat literatürü ve geleneği de ilgili konu ile tartışmalarla doludur.

Bazı düşünürler sadece insanın net tatmininin temel kriter olduğunu savunurken, bazıları dinî ve ahlakî kriterlerin de devreye sokulduğunu ve sokulması gerektiğini ileri sürmüştür.

Bu çalışmada faydacılık teorisinin tarihsel süreçte ortaya çıkışı, yıllar içerisinde geçirdiği evrimler, maruz kaldığı eleştiriler ve son olarak Michael J. Sandel'in faydacılık hakkındaki görüşleri irdelenecektir. Antik Yunan Döneminde temelleri atılan bu teorinin modern çağda gelişimi Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in çalışmalarıyla olmuştur. Bu iki düşünür de teorinin temel mantığı olarak kişinin tercih ve eylemlerinin nihaî hedefi olarak fayda maksimizasyonu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre bireyin net tatminindeki maksimizasyon nihaî olarak toplumun net tatminini de maksimize edecektir.

Faydacılık teorisinin doğruluğunu ölçerken kullanmaya çalıştığı faydacılık kavramı, bireylerin tecrübe, davranış vb. unsurların farklılığını gözetemeyeceği için hesaplamalarda bir belirsizlik yaratmaktadır. Bu nedenle pratikte uygulanması bir hayli zor bir teori olarak ele alınmaktadır.

Daha önce Kant, J. Locke, Rawls, Habermas'ın eleştirdiği gibi Michael J. Sandel de bu yaklaşımı sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre faydacılık bireysel hak ve özgürlükleri tamamıyla göz ardı etmektedir. Toplumun çıkarlarına odaklanmak, hak ve özgürlüklerin önemsizleştirilmesi ve geri plana atılması kabul edilemez bir durumdur. O, bu teoriyi yetersiz ve onarılmaması gereken bir teori olarak görür. Sonuçların sağlayacağı faydadan evvel davranışların ahlaki ilkeler süzgecinden geçirilerek nedenlerin ve amaçların belirlenmesi gerektiğini savunur.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAYDACI TEORİNİN KAYNAĞI VE GELİŞİMİ

Felsefenin Thales'le mi yoksa etrafında vuku bulan olayları anlama çabasındaki ilk insanla mı başladığı konusunda fikir ayrılıkları olmasına rağmen, bilimsel olarak adlandırılabilir bir düşüncenin, çevre kültürlerin de etkisiyle milattan önce 6. yüzyılda Yunanistan'da ortaya çıktığı görülmektedir (Cevizci, 2010: 34). Felsefe tarihi, birbirleriyle hiçbir etkileşimi olmayan düşünce ve öğretilerden ibaret değildir. Felsefe tarihini çeşitli görüşlerin kronolojik sıralaması olarak görmek ve tüm bu görüşleri aynı kriterlerde değerlendirmek büyük bir yanlış olur. Süreklilik ve bağlantı, etki ve tepki, tez ve antitez gibi unsurların bulunduğu yerde, felsefi düşüncelerin doğru anlaşılması, geçerli dönemin şartları, kültürel yapısı ve başka felsefi görüşlerle etkileşimleri de irdelenmelidir.

Tarih boyunca birçok filozof, faydanın ne olduğu ve nasıl ölçülebileceği ile ilgili çeşitli fikirler ileri sürmüştür. Antik Çağ'da Demokritos bireysel karakterli haz ve acı kavramları üzerinde yoğunlaşmış ve bu kavramlar fayda düşüncesinin temelini oluşturmuştur. Aristippos, bu düşünceyi Hedonizm isminde planlı bir felsefi görüş haline getirmiştir. Bu görüşün etkileri yüzyıllar boyu devam etmiş ve Yakın Çağ'da Jeremy Bentham ve William James öncülüğünde faydacılık (Pragmatizm) adında bir düşünme yöntemi ve felsefe yapma biçimine dönüşmüştür. 19. yüzyılda, yine aynı çağda, John Stuart Mill tarafından yararcılık (Utilitarizm) olarak tanımlanan ve faydacılığa yakın ama bazı noktalarda onarılmış normatif bir öğreti olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yararcılık ve faydacılık arasındaki ilişki ve farklılıklar ilerleyen bölümlerde derinlemesine ele alınacaktır. Ancak faydacılık kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle faydacılığın ortaya çıkmasında etkisi olan düşünürleri ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimini detaylıca incelememiz gerekir.

1.1. Antik Yunan Hazcılığı

Mutluluğun amacı ile birey ve hazla ilişkisi geçmişten günümüze kadar farklı dönemlerde tartışılmıştır. Bireyin faydasını arttırma arzusu ve mutluluk ile fayda arasında doğrudan bir bağlantı kurma düşüncesinin, özellikle Antik Yunan felsefesinde somutlaştığı görülür. İlk olarak Demokritos, Aristippos ve Epikuros'un ele aldığı haz, mutluluk ve acı gibi kavramlar önce Yunan düşüncesini, oradan da aydınlanma dönemini ve faydacı felsefeyi derinliğine etki altında bırakmıştır (Sarfati, 2015: 105).

1.1.1. Demokritos

Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber İ.Ö. 460 yılında Abdera'da dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Abdera, Trakya'da bulunan müreffeh ve zengin bir ticaret şehridir. Varlıklı bir ailenin üyesi olan Demokritos, güney ve doğu ülkelerine seyahat ederek bilgi arayışında bulunmuştur. Başta doğu ülkeleri olmak üzere servetini bu seyahatlerde tüketmiştir (Vorlander, 1903: 51). Bir süre Mısır'da ikamet edip ardından İran'a uğramış ve Trakya bölgesine dönüp, tekrardan doğduğu yer olan Abdera'ya yerleşmiştir. Platon ve sofistlerle aynı devirde yaşamıştır. Zamanın bilim, kültür ve sanatta önde gelen şehirlerinden olan Atina'ya uğramış, ancak kimsenin onu tanımadığını alçak gönüllülükle eserlerinde dile getirmiştir. Demokritos'un ahlak ve etik hakkındaki düşüncelerine değinmeden önce, genel felsefi düşüncesine yüzeysel olarak değinmemizde fayda vardır.

Demokritos, maddenin bize nasıl görüldüğü ama aslına ne olduğuyla alakalı dikkate değer çalışmalar yapmıştır. Ortaya koyduğu Atomcu görüşe göre çevremizdeki dünyayı oluşturan iki tür gerçeklik vardır; hareket halindeki atomlar ve boşluk. Evrendeki değişim atomların birbirine çarpması ve bu etki akabindeki doğal, kendinden hareket ile gerçekleşir. Oysa biz onu farklı biçimlerde algılarız. Burada birincil ve ikincil nitelik olarak iki farklı adlandırma ayrımı söz konusudur. Bir tarafta şekil, boyut ve madde, diğer tarafta ise renk, ses, tat ve benzeri duyular vardır. İkincil nitelik, ancak atomların oluşturduğu birincil nitelik ile açıklanabilmektedir. Renk, ses, tat ve benzeri duyular aslında bizim algılayamayacağımız yanılısamalardır. Duyular, asıl gerçeği olan nesnelere artık bölünemeyen son parçalarını (atomları) bilecek gibi keskin değildirler. Duyu bilgisi nesnelere iç dokusunu, gerçek yapısının göremez, bunu ancak düşünen akıl bilebilir (Çetinkaya, 2010: 116).

Atomcu teorinin hayal ürünü bir spekülasyon sonucu değil, Milet okuluna¹ verilen ciddi bir cevap olduğu göz ardı edilmemelidir. Atomcular, doğa bilimleri için öneminin ötesinde, yeni bir ruhsal teoriye de yol açmıştır. Her şey gibi ruh da atomlardan oluşur. Ancak ruhtaki bu atomlar, diğer atomlardan daha rafine halde bütün vücuda dağılmıştır. Bu görüşe göre ölüm, parçalanma demektir. Yaşamın sonu olan iyilik ise, dengeli bir ruh halinden oluşmaktadır. Ölümsüzlüğün olmadığı bu fikir, daha sonraları Epikuros ve takipçileri tarafından da ele alınacaktır (Russell, 1959: 45-46). Demokritos'un felsefesinin en can alıcı ve tanınan kısmı olan atomcu teori, tam olarak doğru kabul edilen bir öğreti olmamasına karşın, zaman içerisinde geliştirilmesiyle beraber modern fiziğin temeli haline gelmiştir (Vorlander, 1903: 52).

1 İ.Ö. 6. Yüzyılda İyonya'da kurulan, ruh ve beden arasında herhangi bir ayrıma gitmeyen ilk felsefe okulu (Cevizci, 2010: 40)

Ahlak felsefesine değinecek olursak Demokritos, bilgi alanında yapmış olduğu bu ayrımı ahlak alanına da uygulamıştır. Onun ahlak ile ilgili görüşleri, belli bir sistematik içerisinde olmasa dahi, yine de kendisinden sonraki filozoflar için bir yol gösterici olmuştur (Turan, 2015: 11). Ona göre ruhla beden arasında bir ayrım mevcuttur. Ruh, bedene göre daha değerli kabul edilir ve bu yüzdendir ki insanın amacı ruhunu eğitmek, faziletleri üzerine yoğunlaşmaktır. Böylelikle ana hedef olan kalıcı yürek ferahlığı, ruh huzuruna erişilecektir. Ancak Demokritos'un ahlakı ölçülü bir akıl süzgecinden geçer. Her türlü haz iyi kabul edilmez. Amaca ulaşmak için doğru eylemin kesin kararlılıkla uygulanması gerekmektedir. Aklın öncülüğünde, ahlakça iyi olan hazların tercih edilmesini söyler. Davranışlarını araçsız haz ve acı duyularına göre ayarlayan biri, ancak delidir. Akıllı insan kendisini duygunun araçsız güdüsüne terk etmez, kendisi için doğru olanın, uygun olanın akılsal bilgisine bırakır (Arslan, 2006: 337).

İnsanın ölçülü yaşaması gerektiğini öğüt eder. Demokritos'a göre "Talih cömert ama dönektir, doğa kendi kendine yeter; bu yüzden doğa daha az, fakat sağlam olanıyla ümidin daha çok olan şeyini yener.", "Ölçülülük hoş şeyleri çoğaltır ve hazı daha büyük kılar." (aktaran Kranz, 1984: 172-175). Öyle ki elimizden gelmeyecek şeyleri elde etmeye çalışmamak, doğanın belirlediği sınırları aşmamak en üstün erdem kriteridir. Şayet başka insanların mutluluklarına gıpta ile bakılır ve imrenilirse, hırs yüzünden kötü olana bulaşmak durumunda kalınabilir. Bunu önlemek için kendimizi, bize nazaran daha kötü durumdaki insanlarla kıyaslamalı ve onların yaşadıklarını düşünerek daha iyi bir hayatımız ve işimiz olduğu için şükredip mutluluk duymalıyız. Sahip olmadıklarımızdan acı duymak yerine, sahip olduklarımızdan sevinç duymalıyız. Demokritos, kadere inanmakla beraber iyi ve kötünün insana kendisi tarafından geldiğini düşünür.

Demokritos'un öne sürdüğü atomcu teori ile faydacılık teorisinin doğrudan bir bağlantısı olmamasına rağmen dolaylı bir yoldan ilişki kurmak mümkündür. Atomcu teorisinin amacı maddenin doğasını ve özelliklerini açıklamaktır. Faydacı teori ise benzer şekilde insan davranışlarının nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya çalışmaktadır. Her iki teori de bir şeyin temeline inmeyi ve nedenleriyle birlikte eylemlerinin sonuçlarının değerlendirilmesine önem vermektedir. Bu pencereden bakıldığında Demokritos'un atomcu teorisi ile faydacı teori arasında benzerlikler olduğu gözlemlenebilir.

Demokritos, insanların davranışlarının ebedi ruh huzuruna erişmek için şekillendiğini söylemiştir. Bu yol, acılardan kaçmak ve hazza ulaşmaktan geçer. Sistemli bir filozof olmamasına karşın ortaya koyduğu görüşler neticesinde kendisinden sonraki filozoflara ilham kaynağı olmuştur. Bu görüşleri neticesinde onu Antik Yunan felsefesindeki hazcı görüşün temellerini atan filozof olarak nitelendirmek mümkündür.

1.1.2. Aristippos

İ.Ö. 435 yılında Kuzey Afrika kıyısındaki Kirene şehrinde dünyaya gelmiştir. Varlıklı bir şehir olan Kirene’de büyümesinin, Aristippos’un düşünceleri üzerinde büyük etkileri olmuştur. Sokrates’le tanışmak için Atina’ya gitmiş, uzun yıllar öğrencisi olmuş ve onun ölümünün ardından şehirden ayrılıp seyahatlerine başlamıştır. Bir sürelik gezgin hayatından sonra doğduğu şehir olan Kirene’ye geri dönmüştür.

Aristippos, kızı Arete ile birlikte Kirene okulunu kurmuştur. Arete, tarihteki ilk kadın filozof olarak karşımıza çıkmaktadır. Arete’nin, babasının ismini verdiği oğlu Aristippos, bu okuldaki eğitimden geçmiş ve ilerleyen yıllarda bu öğretinin yayılmasına vesile olmuştur (Vorlander, 1903: 77).

Kirene okulu, ahlaki eylemin ölçüsü olarak bireyin hazzını ve doyumunu kabul eden, hazcı görüşü temsil eden ilk okul olma özelliğini taşır. Kirene öğretisi Sokrates felsefesinin pratik yanıyla bağlantılıdır. Aristippos ve öğrencilerinin mantık ve fizik derslerine önem vermedikleri, sadece etik çalışmalara değer verdikleri söylenmektedir. Kirene öğretisi teorik saptamalarla ilgilenmemiştir. Onlara göre bu saptamalar sadece temellenirmede anlam ifade edebilir (Akarsu, 1970: 39).

Aristippos’a göre bize bilgi veren yegâne şey duyularımızdır. İnsanın izleniminden sonra duyum, duyumundan sonra ise algı gelir. Duyularımız, araç kullanmaksızın gerçekleşen bilinç olgularımızdır. Lakin bu duyular bizim dışımızdaki nesnelere hakkında herhangi bir bilgi vermezler. Kirene öğretisine göre biz sadece nesnelere bize gözüktüğü şeklini bilebiliriz. Bu nesnenin bir başkasına nasıl gözüktüğü veya aslında ne olduğu hakkında fikir sahibi değildir. Bir nesneye aynı ismi vermek, o nesnenin herkes tarafından aynı algılandığı anlamına gelmemektedir. Demek oluyor ki bu görüşe göre bütün duyularımız öznedir. Bu sebepten ötürü, Kirene okulunun mantık ve fizik derslerine neden önem vermediğini anlamak mümkündür. Bu bilimlere faydalı olan ile zararlı olanı araştırmazlar. Dolayısıyla ölçü olarak sadece duyum kullanılabilir. Eylemlerimize sebep olan şey aslında bizim bazı duyularımızın uyarılmasıdır. Çünkü nesnelere bize duyularımızla aktarılmaktadır.

Aristippos’a göre eylemler üçe ayrılmaktadır. Bunlar; haz veren yumuşak hareketler, acı veren sert, şiddetli hareketler ve hiçbir duyum vermeyen nötr eylemlerdir. Biz eylemlerimizi yöneten bu duyulardan, haz duygusunu kazandıracak olanları gaye ediniriz. Hazı sağlayan şey iyidir, acı veren şey kötüdür, bu ikisi dışında kalan şeylere de aldırılmamalıdır. Hazı istemek insan için en tabii duygudur. Böylece Aristippos için istemin (iradenin) biricik amacı hazdır. Bununla da haz, iyyinin kendisi olmuş

oluyor (Akarsu, 1970: 41). Böylece Aristippos'un yaşayışına bağlı kalanlar ve Kireneliler diye anılanlar, şu görüşleri savunmuşlardır; Acı ve haz olmak üzere iki çeşit duyum vardır; haz yumuşak hareket, acı ise sert harekettir (Laertios, 2003: 114).

Bu vesileyle Aristippos'un felsefe ve ahlak tarihinde mutluluğun haz veya hazzın mutluluk olduğunu, en yüksek iyinin haz olduğunu söyleyen ilk filozof olduğunu görmekteyiz (Arslan, 2006: 166).

Geçmişe veya geleceğe sahip değildir. Bizim için önemli olan şu an içinde bulunduğumuz andır. Bu yüzden Aristippos, maddi hazların manevi hazlara tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Nicelik bakımından yapmış olduğu bu ayırım onun niceliksel bir hazzı olduğunu göstermektedir.

Ona göre hazzın kaynağının bir önemi yoktur. Her haz, haz olduğu gerekçesiyle iyi ve diğerine eşit kabul edilir. Hazlar arasında herhangi bir farklılık nedeniyle ayırım yapılması söz konusu değildir. Mühim olan hazların miktarı ve şiddetidir. Aristippos'a göre, ömür boyu bir hazzın peşinden sürüklenmektense hazların birer birer peşinden gitmek daha doğrudur (Turan, 2015: 15).

Aristippos hazzı son derece bireysel bir tanıma indirgemiş ve hazların kaynağı veya nedeni arasında bir ayırım yapmaması, böylece meşru veya meşru olmayan hazlar arasındaki her türlü ayırımı ortadan kaldırmasıyla tamamen öznelce, tamamen bencil bir ahlaka yönelmektedir (Arslan, 2006: 168)

Bilge kişi her durumda hoş yaşamasını bilen kişidir. Bilgi, bireyin kendisine özgüven kazandırır. Kazanılan bu özgüven sayesinde bilge kişi, aileyi ve dostluğu yadsınamasına rağmen kendisini dış dünyadan, toplum işlerinden soyutlar. Bu sayede içinde bulunduğu şartlara ve çevresine hâkim olabileceği gibi, zevk duyduğu anlarda kendisini de kontrol edebilir duruma gelecektir. İnsanın mutluluğu kendi kendine elde edebilmesi gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki bireysel hazzın elde edilme sürecinde diğer insanların da refahı gözetilmelidir.

Aristippos'un ortaya koymuş olduğu, insan amacını en yüksek seviyede maddi haz elde etmek olarak tanımlayan bu görüş, Epikuros'un düşüncelerine de tesir etmiş ve onu etki altında bırakmıştır. Ancak hazzı yaklaşım Aristippos tarafından bu şekilde kabaca yorumlanmasına karşın yine Antik Çağ düşünürlerinden olan Epikuros ise, inceltirilmiş bir hazzılık fikrini savunmuştur (Gürbüz, 1996: 85).

1.1.3. Epikuros

Epikuros, Atina tarafından Sisam Adasına yerleşmeleri için gönderilen, aslen Atinalı bir aileden İ.Ö. 342 yılında doğmuş ve çocukluğuyla

gençliğinin büyük bir kısmını bu adada geçirmiştir. Epikuros'u felsefeye yönelten olay, Hesiodos'ta Khaos'un anlamının ne olduğunu kendisine açıklamakta yetersiz bulduğu okul hocaları olduğu ileri sürülmektedir. Bir başka rivayete göre ise Epikuros'u felsefeye karşı ilgi yaratan olayın onun Demokritos'un eserleriyle tanışması olduğu söylenmektedir (Arslan, 2008: 29). Samos'ta yaşadığı dönemde Platoncu bir filozof olan Pamphilius'un yanında bulunmuştur. Teos'ta bulunduğu dönemde ise Demokritoscu düşünür olan ve Epikuros'un düşüncelerini derinden etkilemeyi başaran Nausiphanes'in yanında eğitim almıştır (Copleston, 1993: 401).

On sekiz yaşına geldiğinde, Aristoteles'in Atina'da bulunduğu sınırlar Atina'ya göçmüştür. Ancak Aristoteles, Büyük İskender'in ölümü sonrası Atina'da başlayan Makedon karşıtlığı yüzünden şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olaylar Epikuros'u da etkilemiştir. Büyük İskender'in ölümü sonrası Atinalı aileler, Perdikkas tarafından Samos adasından sürülünce Kolophon'a babasının yanına gitmiştir. Bir süre sonra Atina'ya geri dönüp kendi adıyla anılan okulunu kurmuştur (Laertios, 2003: 533). Bu okulu diğer okullardan ayıran önemli bir farkı ise köle ve kadınların da topluluğa alınmaları ve eğitim görmeleridir.

Büyük İskender'in fetihleriyle filizlenen ve Yunan kültürünün doruğa ulaştığı Helenistik Dönem² filozofları, Platon'un yapmış olduğu gibi etiğin epistemolojik (bilgi felsefesi) gerekçeleri ile ilgilenmemektedirler (Vorlander, 1903: 163).

Epikuros, Demokritos'un atomcu görüşü üzerine çalışmıştır. Ayrıca Aristippos'un düşüncelerinden etkilenmiş ancak onun hazcı yaklaşımını daha uygulanabilir şartlarda tekrardan yorumlamıştır. Ona göre, insanın yegâne amacı maddi, bedensel hazza yönelmekten ziyade, en az acıyla yaşamayı sağlayacak düzenli bir denge ve mutluluk durumuna ulaşmaktır. Epikuros'un haz tanımı doğal ve zaruri ihtiyaçların tatmini olarak nitelendirilebilir. Onun lüks içinde bir hayat yaşamadığı bilinmektedir. Cyril Bailey, *Epicurus – The Extant Remains* adlı eserinde Epikuros'un şu sözlerine yer vermiştir: “Bana bir kap peynir gönder ki, canım istediğinde ziyafet yapayım.” (Bailey, 1927).

Epikuros'a göre varlığa ilişkin doğru bilgiye ulaşmak için sağlam bir bilgi ölçütüne sahip olabilmemiz için mantık bilgimiz veya bir bilgi kuramımız olmalıdır. İkinci olarak da, var olan şey ve olayların doğal nedenlerini, var olan her şeyin doğaüstü değil de doğal nedenlerin eseri olduğunu anlayabilmemiz için fizik bilgimizin olması gerekir. Bu bilgi bizi Tanrı, ölüm ve kader korkusundan kurtaracağı için gerçekten de yararlı olan bilgidir (Cevizci, 2015: 263).

2 Helenistik dönem İ.Ö. 323 yılında Makedon fetihleri neticesinde Yunan kültürünün yayılması sonucu başlamış, Roma İmparatorluğunun Mısır'ı işgal ettiği ve dünyanın yeni süper gücü olduğu İ.Ö. 30 yılında sona ermiştir (Austin, 2006).

Kendisini Kirene okulundan ayıran fark bu noktada karşımıza çıkar. Kirene öğretisine göre bedensel acılar, ruhsal acılardan daha kötüdür. Ancak Epikuros'a göre tam tersi durum söz konusudur, ruhsal acılar bedensel acılardan daha kötüdür. Ruhsal acılardan en büyüğü ise ölüm korkusudur. Çünkü ölüm korkusu insanın rahat hareket etmesini kısıtlamaktadır. Ölümden sonra cezalandırılma korkusu ile yaşayan bir insanın gerçek anlamda hazza ulaşamayacağını söyler. O, haz ile bedende acının, ruhta ise kaygının yokluğunu kastetmektedir. Onun için fizik, ölüm korkusunun giderilmesi için elzemdir.

Epikuros, statik ve dinamik hazzı ayırt ederek kendinden önce geçen hazlılardan ayrılmıştır. Dinamik hazlar, arzulanın sonun elde edilmesinden ibarettir. Arzulanın sonundan daha önceki arzulara acılar eşlik eder. Statik hazlar, yokluğunda arzulanacak türden durumların varlığıdır. Beden denge durumundayken ortaya çıkar. Sanırım, açlığı gidermek dinamik haz, karın doyurmanın ardından gelen gevşeklikse statik hazzı tanımlar diye düşünülebilir. Epikuros bu iki zevkten katışıksız olan ikincisini izlemenin daha doğru bir davranış olduğunu ileri sürer. Aşırı istekler acı verir. Beden denge durumunda kaldıkça acı yoktur. Böylece biz, dengeyi ve azgın sevinçlerden çok, sakin zevkleri amaçlayacağız (Russell, 1972: 331). Yemek yerken alınan ilk lokma ile elde edilen haz devamlı değildir. Açlık hissinin gitmeye başlamayışla beraber haz elde etmeye başlarız ancak, bu tür dinamik hazların sonu vardır. Eğer ki insan bu tür haz tercihinde bulunursa, karnı doyana kadar kısa süreli bir haz elde eder. Ama öbür taraftan bakacak olursak, insanın karnı doyduktan sonra herhangi bir ihtiyacı kalmadığı durumda elde edeceği haz, tekrardan acıkıncaya dek süreceği için, çok daha uzun süreli ve fazladır.

Epikuros, hazza ulaşmanın yolunun acıyı sıfırlamaktan geçtiğini söyler. Ona göre haz, her şeyden önce acının yokluğuyla belirlenir. Ayrıca tüm hazlar aynı değerde değildir, bu yüzden onun niceliksel değil de niteliksel bir hazcılığı benimsemiş olduğu söylenebilir (Cevizci, 2015: 268).

Epikuros'a göre, eylemlerin doğrudan uygulanması yanlıştır, yapılacak doğru şey eylemde bulunmadan önce elde edeceğimiz hazzı nasıl maksimize edeceğimizi hesaplamaktır. Epikuros, hazzın nihai amaç olarak belirlenmesi durumunda daha mutlu olacağımızı söylemektedir. Bunun için de erdemli bir yaşam sürülmesi gerekmektedir. Epikuros'un hazcılığını diğer antik etik teorilerinden ayıran husus, bizim eylemlerimiz üzerinde birinci ağızdan karar vermemesidir. Tabi ki eylemlerimiz üzerinde etkisi görülecektir ancak bunu bizim eylemlerimiz üzerinde karar vererek değil, arzularımızı değiştirerek yapacaktır. Arzularımızı gerçekleştirmeden önce şu soruyu kendimize sormalıyız: "Bu arzu hakkında beklentim gerçekleşirse bana ne olacak, gerçekleşmezse ne olacak?" (Annas, 1987: 9).

Onun teorisi tek bir sonuca varmaktadır: İnsanların başkaları ile olan ilişkilerinden sağladıkları faydaları değerlendirirken dikkat edilmesi gereken, acıdan yoksun olma özgürlüğünün en yüksek iyi, acılardan korunmanın ise bireyin ahlaki topluluk tarafından desteklenmesinden daha önemli olduğunu kabul etmektedir. Bu her şeyden önce devlet için geçerlidir. Yasaların amacı toplumu yanlış olana karşı korumakken, sadece zararın bilincinde olan insanlar gönüllü olarak anlayışlı ve uzak durmaktadırlar. Geri kalan halk kitlesi ise cezalarla caydırılmalıdır.

Devlet memurunun asla erişemeyeceği sessizliğin, sükunetin bozulmadığı, bela ve tehlikeye bulaşmadan, güvenli olmanın tadını çıkarmak, Epikuros'un en arzu edileni olarak bize sunulur. Yasalara uymazsak ceza korkusundan asla kurtulamayacağımızı, bu nedenle yasalara itaat etmemiz gerektiğini söyler. Özel koşullar olmadıkça devlet memurluğundan uzak durmanın en iyi olduğunu düşünür. Aile hayatı ve evlilik hakkında da endişeleri bulunmaktadır.

Onun okulundaki dostluk duygusu çok daha canlıydı. Aralarındaki güven odaklı ilişki karşılıklı değer ve destek vermenin sonucu çok farklı bir boyuta taşınmıştır. Epikuroscu dostluklar da en az Pisagorcular kadar meşhurdur. Ancak yardımseverliği sadece kişisel bir arkadaş çevresi ile sınırlandırmak onun ilkelerine uygun değildir. Epikuros ve okulunda hayırsever ruh övünç kaynağı olarak görülür. Diğer şeylerin yanı sıra iyilik yapmanın, iyilik almaktan daha iyi olduğunu ifade etmiştir (Zeller, 2012: 290-291).

Onun ideali sakin, huzurlu, yüksek şöhret ve onur peşinde koşmayan, şehvetli arzuların bastırılmadığı ama kişilik üstünde egemen de olmadığı, kendini başkalarıyla ilişki kurmaktan mahrum bırakmayan ve nihayetinde dayanılmaz acılardan arınmak için öz rızayla ölümü kabul eden bir idealdir. Mutluluğa ulaşmak için acılar ve hazlar arasında mutlak denge sağlanmalıdır. İnsanlar mutlu olmak için ne kadar çabalarsa o kadar mutlu olurlar. Epikuroscu anlayışa göre mutluluğa giden yolda bireysel hazlarla beraber toplumsal adalet ve saygı kavramları da ön plana çıkarılmıştır.

1.2. Yeni ve Yakın Çağda Faydacılık

Bu bölümde faydacılık akımının farklı argümanlar ve çalışmalar ile güçlenerek yaygınlaşmaya başladığı dönem olan Yeni ve Yakın Çağ faydacıları ele alınacaktır. Birçok farklı düşünürün üzerinde durduğu akım temellerini sağlamlaştırarak yükselişe geçmiştir. Bu çağlarda popülerliğini artıran faydacılık, farklı prensiplere ayrılarak bireysel fayda, toplumsal fayda, haz, acı, ahlak, etik vb. kavramlar detaylandırılarak incelemelere konu olmuştur.

1.2.1. Francis Bacon (1561-1626)

Francis Bacon, kralın özel danışmanı olan Sir Nicholas Bacon'un oğlu olarak Londra'da dünyaya gelmiştir. On iki yaşındayken abisiyle beraber iki sene boyunca Cambridge'de bulunmuştur. Bürokratik bir çevrede yetişen Bacon, yirmi üç yaşındayken parlamentoya girmiştir. Kraliçe Elizabeth'in ardından tahta çıkan 1. James Dönemi'nde yıldızı parlamış ve 1618 yılında adalet bakanı olmuştur (Russell, 1972). Görev başındayken rüşvet alması sonucu hakkında soruşturma başlatılmış ve makamından alınmıştır. O dönemde rüşvet almak ayıplanacak bir şey olarak görülmemekle beraber, rüşvet almasına rağmen hakkaniyetli karar verebilen yargıçlar bunu bir erdem olarak saymışlardır.

Görevden alınmasının ardından Bacon, kendisine daha fazla zaman ayırabilmiş, bilim ve felsefe üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Bacon, üniversitelerin bilginin korunması için sağladıkları faydaya değinmektedir. Ancak kullanılan bilimsel yöntem ve metodolojinin, karanlık orta çağın cehalet döneminde ve bilimsel olarak zayıf insanlar tarafından belirlendiğini hatırlatmaktadır. Bu dönemi, eserleri geliştirmek veya niteliklerini arttırmak yerine daha ihtişamlı hale getirmenin daha kabul gördüğü ve prim yaptığı bir dönem olması itibarıyla eleştirmektedir (Anderson, 1948:20). Kilisenin toplum ve siyaset üzerinde çok yoğun baskı uygulayarak akıl ve bilimi işlevsiz bıraktığı Skolastik düşünceye sert bir şekilde karşı çıkar. Skolastik düşüncenin egemen olduğu üniversitelerde eğitim görenleri bilime ve devlete zarar verenler olarak tanımlamıştır. Çünkü bu üniversiteler hayatın doğru bir portresini yansıtmamaktadır.

Bacon, yaşadığı döneme ait sistemin negatif yönlerini gözler önüne serdikten sonra, insana doğa bilimlerinde ve bilimum araştırma türlerinde yol gösterecek olan doğru, bilimsel yöntemi ortaya koymak, sistemi onarmak için harekete geçer (Cevizci, 2015: 867). Ona göre, insan doğanın hâkimi olmalıdır. Ancak bu sadece bilimin ışığında mümkündür. O zamana kadar kullanıla gelen metodolojilerin işe yaramadığını gördüğü için yeni bir arayışa geçer. Böylece Bacon tümevarım yöntemini ortaya atar. Bu yöntemle göre, bilgi edinmenin en temel aracı gözlemler ve sistemli bir deneysel çalışmadır. Tümdengelim yönteminin aksine, gözlemlerin teker teker incelenmesi sonucu akıl yürütülerek genel bir kaniya varılır. Bacon'un tümevarım tanımı: "Bilmek için sınamak, gözlemlenmek, olayları çözümlenmek ve sonra ayrı olaylardan genellemeler yapmak ve sonuçlar çıkarmak yöntemi." şeklindedir (Hançerlioğlu, 1977: 399). Skolastik düşünceyi eleştirilmesi, yeni metodolojiler sunması, kilise etkisine karşın bilimi ve felsefeyi açık bir şekilde savunması, orta çağ yanlılarından arınarak temiz, yeni bir dönem açmak istemesi onu modern çağı başlatan bir devrimci olarak

tarihe geçirmiştir. O, İngiliz empirizminin³ kıvılcımını çakmıştır.

Bacon, Modern Çağ'da faydacılık üzerine düşüncelerini belirten ilk filozoftur. Antik Yunan'da karşımıza çıkan birey bazlı hazcılık Bacon ile ilk kez toplum geneline yayılmıştır. O, felsefe ve dini birbirinden ayırma gereği duymuştur. Doğru bilgiye ulaşmak için dinlerin ışık tutmasına ihtiyaç görmemiştir. Dinler, insana iyi olanı ahirette vadederken, Bacon'a göre iyi olan dünya hayatında yakalanmalıdır. İnsan mutluluğa erişebilmek için öncelikle önünde engel teşkil eden batıl inançlardan, korku ve tedirginliklerden arınmalıdır. Bu ancak bilgi ile mümkündür.

İkinci olarak ise bilimin önderliğinde teknik bir ilerleme ve refah ortamında arzuların tatmin edilmesi sağlanabilir (Cevizci, 2015: 888). Bacon'da iyi kavramı faydalı kavramı ile örtüşmektedir. Ulaşılmak istenen iki farklı amaç vardır; Bireysel ve toplumsal fayda. Toplumun tümünün faydasının bireysel elde edilecek faydadan üstün kabul edildiği görülür. O zaman gerçek erdem topluma yararlı eylemdir. Modern Çağ'da temelini Bacon'un attığı bu düşünce yapısı, ileriki dönemlerde birçok farklı filozof tarafından da ele alınmış ve geliştirilmiştir (Akarsu, 1970: 113).

1.2.2. Thomas Hobbes (1588-1679)

Barok döneminde yaşayan Hobbes, cahil bir İngiliz papazın oğludur. Babası, annesine ve kilise cemaatine karşı şiddet kullanmış hatta bu yüzden kiliseden atılmıştır. İspanya ile süregelen savaş döneminin şartları gereği kıtlık, yoksulluk ve şiddet içinde yaşamıştır. Bu yüzden Hobbes, olaylara pesimistlik bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bakış açısındaki bu karamsarlık, Hobbes'un düzen problemi varsayımının çıkış noktasıdır.

Hobbes'a göre doğa, zeki bir varlık olan insana karşı cimridir, ancak her insana eşit şartlarda yaklaşmıştır. Bazı insanlara daha fazla zekâ, bazı insanlara da daha fazla fiziki güç vermiştir. Bu düzen sorununda insanlar kendi aralarında sonsuz bir çatışma içerisindedir. Her insanın bir amacı vardır, ama bu amaca ulaşmak için kullanılan araçlar sınırlıdır. Dolayısıyla, bu araçları elde etmek için kıyasıya bir yarış söz konusudur. Hile ve kandırma yeteneği daha üstün olan insanlar bu yarıştan galip çıkacaklardır. Bu yarış, insanların da araçsallaştırılabildiği bir yarıştır. Herkesin çatışma içinde olduğu bir düzensizlik söz konusudur. Kimsenin can ve mal güvenliğinin bulunmadığı böyle bir ortamda güvensizlik en uç noktada boy göstermektedir. İnsan aklı, sadece hayvansal içgüdüler sergiler. Araç ve amaç belirleme sürecinde etkisi bulunmamaktadır. Özlem, arzu, his vb. duygularımız akla egemen olmuştur. İnsan aklı, başkalarını araçsallaştırma veya diğer araçları ele geçirme bağlamında rasyoneldir. Hobbes, düzen

3 İngiliz Emprizimi, bilgi ve düşüncelerin deneyimlerle elde edildiğini, insanlara doğuştan gelmediğini savunan akımdır.

sorunu varsayımının temeline güvensizliği oturtmuştur.

Hobbes'un, insanların bu saldırgan tavırlarını bağladığı nedenlerden başı çeken, ölüme dek insanın içinde olan, bitmek bilmeyen güç arzudur. Güç arzusu insanın daha fazla güç elde etmek istemesinden kaynaklanmamaktadır. İnsanın sahip olduğu gücü elinde tutmak, kaybetmek istememesi yüzünden saldırganlığının bitmemesi olarak açıklanmaktadır. Her insanın içinde rekabete dayalı çekişme arzusu da vardır. Zenginlik, varlık, şeref, şöhret veya başka bir gücün rekabeti rakibinin arzusunu elde etmek istemek, sonunda çatışmaya ve savaşa bağlanır. Neticede, arzuları sona eren bir insan yaşayamamaktadır (Hobbes, 1679: 169-170).

Hobbes'in önerisi, insanların temel hak ve özgürlüklerinden feragat edip, bir lidere veya otoriter rejimlere rıza göstermeleridir. Bunun nedeni, fiziki ve şeytani (kandırmacalı, hileli) gücün kullanıldığı savaş ortamında, en azından can ve mal güvenliğini garanti altına almaktır. Ancak Hobbes, güvenliğini sağlamak ve başkaları tarafından araçsallaştırılmak istemeyen insanların, bedelini anti demokratik bir sistemle ödememesi gerektiğini söylemiştir. İnsan özgürlüğünün kaybedilmemesi gerektiğini vurgular. Hobbes, çok eski zamanlardan beri tartışılan konuları çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermiştir. O fayda doktrinine dayanan eksiksiz bir sosyal despotizm sisteminin kurucusu olmuştur.

Hobbes, merkezi bir otorite olmadan daha iyi yaşanacağını savunan düşünürleri eleştirmiştir. O, merkezi otoriteyi zorunlu olarak görür çünkü aksi takdirde bitmek bilmeyen çatışmalar gerçekleşir. Kendini korumak isteyen insanların, "en iyi savunma saldırıdır" sözünden yola çıkarak çok daha büyük kargaşalar yaratacaklarına inanır. Bunun olmaması için belirlenen lidere sadık kalınmalıdır. Eğer ki otoriteye sadık kalınırsa, haklar korunacaktır. Herhangi bir direnişte bulunmak çelişkiye yol açar. Çünkü otoriteye haklarımızı kısıtlaması için yetki bizzat insanlar tarafından verilmiştir.

Hobbes, Aristotelesçi varoluş epistemolojisinin tamamını reddeder. Ahlak felsefesini din ve metafizikten arındırarak farklı bir disiplin olarak incelenmesini ister. Galileo'dan öğrendiği yeni bir yöntemi uygulamaya koyar. Sadece sosyal yaşamın unsurlarının idrak etmesini değil, ayrıca tarihi ve kutsal kitapların anlaşılmasını da kolaylaştırmayı amaçlar. Bu yöntemeye göre, karmaşık bir durum mantıksal, basit öğelerine çözümlenir, ardından karmaşık durumun tekrardan nasıl yapılandırılacağına gösterilmesi için bu basit temel öğeleri kullanılır. Hobbes'a göre Galileo, fiziksel doğa çalışmalarını bu metotla yürütmüştür. Bu metot sayesinde insanın toplumdaki yeri, nasıl yaşaması gerektiği, inançları nasıl kavrayacağı gibi konularda düzeltmeler sağlanabilir (MacIntyre, 1998: 108). Bu metot topluma uygulandığında yoğun çatışmalar altında ölümden kaçıp hayatta

kalmaya çalışan bireyler belirir. Hobbes'un toplumu inceleme yöntemi bu şekildedir.

Hobbes, çok bencil bir hazcılık fikrini savunmuştur. Onun etik görüşü için bireysel haz o kadar değerlidir ki, başkalarının hak ve özgürlüklerini çiğnemek dahi meşrudur. Hobbes, hazzı arzu ve görünüş itibarıyla, hayati hareketin bir doğrulanması ve yardımcı gibi görmektedir. İyiliğin görünüşü veya algısına haz, tam tersi kötülüğün görünüşüne veya algısına ise taciz veya rahatsızlık demıştır (Hobbes, 1992: 49).

1.2.3. Francis Hutcheson (1694-1746)

Francis Hutcheson, temel amacı insan varlığındaki bütün birbirleriyle bağdaşmaz eğilimlerin, istek ve arzuların içerisinde bağdaştırılabileceği kendine özgü bir şey bulmak için çabalamak olan İskoç filozoftur (Cevizci, 2015: 1212). Aslen İrlanda kökenli olmasına rağmen İskoçya'ya yerleşmiş ve İskoç aydınlanmasının⁴ öncülerinden olmuştur. Ona göre, ahlakı din ve Tanrı'ya bağlamak hatadır. Bu yüzden, ahlakı ayrı olarak temellendirmeye çalışmıştır. Hobbes'un bencil, egoist hazcı yaklaşımına karşı çıkmıştır. Hutcheson'a göre insan, içinde başkalarına da önem veren doğuştan gelen bir iyilik barındırır. Doğa insanoğlunu hem hayırsever hem de bencil dürtülerle donatmıştır.

Ona göre, felsefe için insan doğası hakkında bilgiden, onun kudreti ve yetkilerinin sınırlarından daha önemlisi yoktur. Geç kalınmış çalışmalar, anlaşılabilirlik ve gerçeği elde etmenin metotları için yararlı olmuştur. Bir gerçeğin önemini, insanları mutlu etme, onlara en büyük ve en kalıcı hazzı verme anından ya da etkinliğinden başka bir şey değildir. Bilgelik, yalnızca sonuca ulaşmakta kullanılan en iyi yöntemlerin ve araçların kapasitesini tanımlar. Bu sayede en büyük ve en kalıcı hazza ulaşılması mümkün kılınır (Hutcheson, 2008: 7).

Görme, koklama, duyma, tatma ve dokunmaya ek olarak üç tane daha duyuya sahip olduğumuzu söyler. Bunları ortak duyu, onur duyusu ve ahlak duyusu olarak adlandırmıştır. Ortak duyu, başka bir insanın mutluluğundan bizim de mutlu olacağımız ve başka birinin başarısızlığından bizim de etkilenip üzüleceğimiz varsayımıdır. Bu duyu herhangi bir idrak aşaması olmaksızın meydana gelir. Onur duyusu, başarılı olmamız durumunda insanların bizi tebrik etmesi sonucu mutlu olmamızdır. Bu mutluluk sorgusuz sualsiz, sadece neticeye bakılarak elde edilen bir mutluluktur. Ahlak duyusu ise erdemli eylemlerin takdir edildiği gibi, tersi eylemlerin tasvip edilmediği durumda söz konusu olur. Yanlış bir davranış

4 İskoç aydınlanması, İskoçya'da 18. yüzyılın başlarında başlayan yaklaşık yüz yıllık bir entelektüel ve kültürel harekete verilen bir addır. Bu Aydınlanma hareketi sadece felsefi değil, aynı zamanda bilimsel, iktisadi, tarihsel, hukuki ve siyasaldır (Köktaş, 2010).

üzerine uzunca istişare ederek tartışmak yerine, içgüdüsel olarak olumsuz bir tepkiyi düşünmeden dışa vururuz. Bu duyu çıkışı anlık olarak gerçekleşir. Hutcheson, başkasının çıkarlarının bizi ilgilendirmesinin nedenini, insanlarda var olan evrensel iyilik duyusuna yormaktadır. Onun, Hobbes'la çatışmasının ana dayanağı bu noktadır.

Hutcheson, ahlak duygusu kavramı üzerinde durmuştur. Duyu kavramı ne kadar tat, koku, dış görünüş gibi unsurlarla bağdaştırılsa dahi, geniş anlamda kullanımına da hak verir. Zihin sadece terimin sıradan anlamından değil, estetik ve ahlaki durumlardan da etkilenir. Ona göre, başkalarına iyi eylemlerde bulunma düşüncesinde olmak dahi haz elde etmemizi sağlar, üstelik onlardan hiçbir avantaj, fayda beklemememize rağmen. Ahlaki duyguların uygulanması sırasında insan, kendi kendine fikir türetmediği gibi, doğuştan gelen fikirler üzerine de düşünme kabiliyetinden yoksundur. Çünkü ahlaki duyunun kendisi zaten doğal ve doğuştan içimizde bulunmaktadır (Copleston, 1994: 179). Ahlaki duyu üzerine kurulu bir anlayışın odak noktası, eylemlerin pozitif ve negatif avantajlı sonuçlarıdır. Bir eylemin onaylanıp onaylanmayacağını belirleyen husus, o eylemin kişi için değil, toplum için sağlayacağı faydadır. Hutcheson “*An Inquiry Into The Original Of Our Ideas Of Beauty And Virtue*” adlı eserinde şu cümlelere yer vermiştir;

Haz duygumuz, avantaj veya çıkarlarımızdan önce gelir ve onların temelini oluşturur. Nesnelere çıkarlarımız olduğu için haz duygusunu algılayamayız, çünkü böyle olması bizim lehimize değildir. Ancak nesnelere veya eylemler avantaj yaratır, takip edilir veya çıkarlarımız için üstlenilir, çünkü onlardan haz elde ederiz. Haz algılarımız zorunludur, bizim için ya dolaylı yönden ya da doğrudan olarak hazzımızı yükseltmeyecek hiçbir şey avantajlı ya da doğal iyi olarak kabul edilebilir değildir. Duyularımızla ya da aklımızla deneyimleyerek bildiğimiz bu tür nesnelere, bize dolaylı veya dolaysız olarak avantajlı ve haz eğilimli olunca, bunların peşinden kendi menfaatimiz için gittiğimiz söylenir. Fakat bizim niyetimiz sadece bu hazdan zevk almak ve bu nesnelere niyetimiz için heyecan verici bir güce sahiptirler (Hutcheson, 2008: 86).

Hutcheson, en çok sayıda kişi için en büyük mutluluğu sağlayanın en iyisi olduğunu belirtir (MacIntyre, 1998: 122). Ona göre, toplumun büyük bir kesimi üst düzeyde mutluluğa ulaşacaksa, bazı insanlar için düşük düzeyde kötülükler sineye çekilebilir.

1.2.4. George Berkeley (1685-1753)

İrlanda kökenli filozof George Berkeley, Kilkenny’ye yakın bir kasabada doğmuştur. Henüz yirmi iki yaşındayken Dublin’de akademisyenlik hayatına başlamıştır. İngiliz felsefesine yeni bir soluk getiren Berkeley, dini

metafizik üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre, gözlemlenemeyen şeyler varlığını devam ettirememektedir. Şu anda görmekte olduğumuz bir cisme dokunabilir, onu algılayabiliriz. Odaklandığımız bir cisme baktığımızda onu görebilmemizin nedeni, deneyimlerimizdir. O cisim, aslında yalnızca bizim zihnimizdeki düşüncelerden ibarettir. Armand Cuvillier, *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler* adlı eserinde, Berkeley'in şu sözlerine yer vermiştir:

Kuşkusuz algıladığım özel şeylerin görüntülerini tasarımlama, onları birleştirme ve onları değişik biçimlerde bölme yetisine sahip olduğumu fark ediyorum. Bir insanı iki kafalı olarak veya bir insan bedeninin üst kısmını bir atın bedenine eklenmiş olarak tasarımılayabilirim. Eli, gözü, burnu, hepsini tek tek, soyut ve beden kısmında ayrılmış şekilde düşünebilirim. Ama bu durumda, tasarımladığım bir el veya bir göz olsun, özel bir biçimi ve rengi olmalıdır (Berkeley, 1995: 107).

Ayrıca Berkeley, *A Essay Towards a New Theory of Vision* kitabında teorisini daha somut bir örnekle açıklamaktadır:

Kör doğmuş bir insanın, görebilir hale getirilmesi sonucu ilk bakışında, uzaklık kavramı hakkında hiçbir fikri olmayacağı kaçınılmaz bir neticedir. Güneş ve yıldızlar, en uzaktaki ve en yakındaki objeler ya hepsi gözle görülür gibidir ya da daha çok zihinle. Görme yoluyla algılanan objeler, yeni bir düşünce veya duyumdan başka bir şey değildir. Bunların her biri içimizdeki acı ve zevk tutkuları kadar yakındır (Berkeley, 1753: 50).

Berkeley'in teorisine, aynı çağda yaşadığı Samuel Johnson'dan eleştiri yöneltmiştir. Johnson, teoriyi duyduğunda yoldaki bir taş ayağıyla sert bir şekilde vurur ve teoriyi çürüttüğünü söyler. Böylelikle maddi nesnelerin yalnızca düşüncelerden ibaret olmadığını kanıtlama gayesindedir. Ona göre, taş vurduğunda ayağıyla hissettiği acı, Berkeley'in teorisini çürütmektedir. Berkeley'e göre ise, taşın sertliğini ayağınızda hissetmek maddi nesnelerin varlığını değil, yalnızca sert bir taş düşüncesini kanıtlar niteliktedir. Berkeley'in teorisine göre taş dediğimiz şey, yarattığı duyuların ötesinde değildir. Aslında acıya sebep olan gerçek bir fiziksel taş yoktur. Gerçeklik, sahip olduğumuz düşüncelerden ibarettir (Warburton, 2015: 60). Ancak cisimler dünyası sadece bir görüntü veya kuruntu olarak saymaya kalkışmamaktadır. Bu düşünceleri ve tasarımları kendimiz yaratamayacağımızdan elbet bir kaynağı, bir dış nedeni de olmalıdır. Bu neden maddi olamayacağına göre, manevidir; sonlu ruhlardaki tasarımları düzenli bir şekilde meydana getiren "sonsuz ruh"tur, Tanrı'dır (Gökberk, 2010: 305).

Berkeley'in argümanı, insan eyleminin belirleyici prensibinin öz sevgi olmasından beri, doğal olarak mutluluğumuza yarar sağlayan eylemlerin iyi, tersi eylemlerin ise kötü olarak adlandırılmasıdır. Ona göre ha-

yattaki tek amaç, yetileri, davranışları doğru bir şekilde uygulamak, iyiyle kötüden birini tercih edip diğerinden kaçınmaya çalışmaktır. Haz ve acı, ilk başta bize çekici gelebilir, ancak deneyimlerimiz burada da gösteriyor ki gelecekte daha büyük acılardan kaçınmak için, hazdan vazgeçilebilir. Ona göre sadece Tanrı, insanları sonsuza kadar ya mutlu ya da sefil hale getirebilir. Bu yüzden Tanrı'ya mutlak itaat etmeyi önerir. Tanrı'nın herhangi bir şeye muhtaç olamayacağını belirtmiş, bu yüzden sonsuz iyiliğin yaratıcısı olan Tanrı'yı, yarattıklarının sadece iyiliğini isteyecek şekilde tasvir etmiştir. Tanrı'nın amacı, tek bir insanın, milletin veya dönemin iyiliği değildir. O tüm insanların, milletlerin ve yeryüzünün her dönemde iyi olmasını ister.

Berkeley'e göre nihai amaca ulaşılması için iki metot geçerlidir. İlk olarak kamu faydasını artırmak için bazı fedakarlıklarda bulunmalıyız. İkinci olarak İlahi Tanrı şunu emredebilir: "Bazı belirli gözlemler, evrensel olarak uygulamaya konmuş kanunlar, insanların refahını sağlamak için uygunluk oluşturacaktır. Tabi belirli uygulamalarda, uygunsuz kazalar ve insan iradesinin sapkınlık derecesindeki düzensizliği, birçok iyi kişi için ıstırap ve hüsrana yaratabilir." Berkeley, ilk metoda iki farklı eleştirisi yöneltmiştir. Öncelikle bir hareketin sonucunu sağlıklı olarak önceden hesaplamak imkansızdır, hesaplanması da bir hayli uzun sürecektir. Eğer ki hesaplamak mümkün olsa bile günlük hayatımızda kullanamayacağımız kadar fazla vakit alır. İkinci olarak bu durumda şaşmaz bir davranışlar standardı yakalamamız gereklidir (Albee, 1902: 66).

Berkeley, Türkçe anlamı Sorgulayan olan, *The Querist* adlı eserinde, kendilerine özgü küçük gösterişlerini toplumsal fayda için feda etmeyecek halkı acınası olarak göstermiştir. Ve henüz, hiçbir kesim bu halk fedası için kendi zaafını feda etmeyi kabul etmeyecek olmasından yakınmaktadır (Berkeley, 1735: 29).

İnsan bilgisinin ilkelerini incelediği *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* adlı eserinde şu satırları kaleme almıştır:

Dünya işlerini yönetmek için gerekli olan bilgiler: Bu bize, davranışlarımızı hayatımızın yararına göre düzenleme olanağı için, bir tür öngörü sunmaktadır. Ve bundan yoksun kalırsak, ebediyen bir kayıp içinde oluruz; bize acı veya en az hazzı veren şey karşında nasıl davranmamız gerektiğini bilemeyiz (Berkeley, 1753: 60-61).

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Berkeley, insanoğlunun amacının haz elde etmek ve acılardan kaçınmak olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Berkeley, bireysel faydadan çok toplumun iyiliğini vurgular ama buna Tanrı'nın yardımıyla ulaşılabileceğini belirtmesi, onun teolojik bir teori ortaya koyduğunu gösterir. Ona göre insan, kusurlu bir varlıktan başka bir şey değildir.

1.2.5. Marquis de Chastellux (1734-1788)

Marquis de Chastellux ve Claude Helvetius, devrim öncesi Fransa'da faydacılığın özgül tarzını en iyi örneklendiren yazarlardır. Her ikisi de yoksulluğun ortadan kaldırılmasını amaçlamış ve hükümetlerin genel faydayı geliştirmeyi vazife edindiğine inanmıştır. Helvetius'a göre iyi, bilge yasalar, şüphesiz ki evrensel bir mutluluk mucizesine sebep olabilirdi (Scarre, 2002: 50).

Bu iki isim için faydacılık, diğer vatandaşları gibi öncelikle siyasi bir felsefe ve kişisel ahlak teorisisidir. Bir diğer özelliği ise siyasi alanda daha konjonktürel bir bakış açısı getirmektedir. Hükümetlerin ilk görevi, insanları nelerin mutlu ettiğini bulmak ve sonra bu mutluluğu gerçekleştirilebilir için cazip stratejiler üretmektir.

Chastellux, insan mutluluğuna değindiği *De la félicité publique* adlı eserinde şunları söylemiştir: "Tüm hükümetlerin ilk amacı insanları mutlu etmek olmalıdır." (Chastellux, 1774: 50). Hükümet yetkililerinin meseleleri konuşmak için bir araya geldiği toplantılarda bu meselelerin görüşülmesi gerektiğine önemle değinmiştir. Bunun en iyi biçimde nasıl yapılacağını keşfetmek çözümleri tarihe ışık tutmakta bulur. Tarihteki hangi milletin en mutlu şekilde yaşadığını bulmak için Antik çağlardan günümüze kadar uzanan sosyal tarihin araştırılması gibi göz korkutucu bir çalışmaya başlar. Ancak çalışmanın sonu hüsrana biter. Çünkü şu ana dek hiçbir toplum genel mutluluğa nasıl erişeceğini keşfedememiştir. "Mutluluğun tarihi" gerçekte "mutsuzluğun tarihi"dir (Scarre, 2002: 50-51). Ona göre, Hristiyanlık ortaya çıktığı ilk zamanlarda, henüz ilahiyatçıların çekilmesi sonucu aslından saptırılmadan önce eşitlik, hayırseverlik, iyilik gibi kavramları öğretmeyi başarmıştır.

Chastellux, bilgi ve özgürlük sayesinde elbet bir gün en fazla sayıda en büyük mutluluğun elde edileceğine inanmaktadır. Geçmişteki hataların iyi analiz edilmesi ile birlikte tarım ve teknolojideki gelişmelerin, yoksulluğun önlenmesinde büyük etkileri olacağına dair umudunu her zaman korumuştur.

1.2.6. Claude Helvetius (1715-1771)

Helvetius, Chastellux'a kıyasla çok daha güçlü ve önemli düşüncelere sahiptir. Onun en önemli tarafı ise faydacılığın en büyük isimlerinden olan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'i etkilemeyi başarıp, fikirlerine nüfuz etmiş olmasıdır. Bentham'ın öncü ilkelerinin oluşmasında özellikle Helvetius'un düşüncelerinin, sonra da babası ve üvey annesiyle gerçekleştirdikleri ülke seyahatlerinin etkisi büyüktür (Stephen, 1900: 248).

Helvetius, günlük hayatta insan davranışlarını etkileyen pratik bir

fayda ilkesi uygulamıştır. O, mutluluk kavramını haz ile açıklamıştır. Faydayı ise hazla pekiştirip sürüyle olumlu, anlaşılabilir, başarılı, yeni fikirler türetmenin yolunu açmıştır (Bentham, 1834: 297).

Ona göre insan, doğada sadece haz ve acı duyularını bilebilir. Dünyaya geldiğimiz şekilde diğer duyuları bilmemiz olanaksızdır. Onlar bize toplumun sonradan kazandırdığı yapay acı ve zevklerdir. Yoksa insanın kıskançlık, gurur, açgözlülük gibi duyuları öğrenmesi mümkün değildir (Helvetius, 1810: 248).

Helvetius bireyci, egoist hazcılığı ön plana çıkarır. Onun bu bencil tutumuna çok fazla itiraz ve eleştiri yöneltilmesine rağmen o, titiz bir eğitim sonucunda, bireylerin bir araya gelerek mutlu bir toplum oluşturacağına inanmaktadır. Aslında amaçladığı sistem, bireylerin çıkarlarını toplumun çıkarlarına eşitlemek ve genel mutluluğa ulaşmaktır. Helvetius'a göre toplumsal fayda ve genel mutluluk ulaşılması amaçlanan en önemli unsurlardır.

1.2.7. David Hume (1711-1776)

David Hume, 1711 yılında Edinburgh'da doğmuştur. Hukuk alanında meslek edinmek üzere girdiği başarısız denemeden sonra, felsefe ve edebiyat üzerine yoğunlaşmaya karar vermiştir (Turner, 1903: 518). İngiliz empirizminin en büyük temsilcilerindendir ve metafiziği reddetmiştir. Hume'a göre teoloji ispatlanabilir bir bilim değildir, Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri kanıtlanamamaktadır.

Ona göre zihnimiz özü, dış bedenimiz kadar açıkça bilinmemektedir. Bu yüzden güç ve nitelikleri üzerine eşit derecede fikir sahibi olmak, dikkatli ve kesin deneyler hariç imkansızdır. Ancak ne olursa olsun, kesinlikle deneyimlerin ötesine geçilmesi söz konusu olamaz. Hume, matematik, doğa felsefesi ve dinlerin dahi insan bilimine tabii olduğunu söyler. Bu yüzden onun metodu ilk olarak insan bilimini araştırmaktan geçer (Hume, 1776: 5-8). Hume'un ahlak alanında kullandığı metot ise, en küçük yapıtaşına kadar inip, ahlakın temellendirilmesi üzerine yoğunlaşmaktır. O, ahlaka bilimsel bir yaklaşım getirmeye çalışmıştır.

Bir anatomici hiçbir zaman bir ressamla yarışmamalıdır; ayrıca insan bedeninin küçük parçaları ile ilgili dikkatli kesimleme ve tasvirlerinin, şekillerine zarif ve çekici bir hava ya da ifade katıyor gibi görünmemesi gerekir. Hatta sunduğu şeylerin görünüşünde iğrenç ya da en azından önemsiz bir şey vardır; bu yüzden de nesnelerin onları göze ve imgeleme çekici kılmak için belli bir uzaklığa konulması ve gözden uzakta tutulmaları gerekir. Bununla birlikte, bir anatomici ressama öğüt verme konusunda hayranlık verici bir biçimde uygundur; hatta anatominin yardımı olmadan resim sanatında ustalaşmak pek mümkün değildir. İnce ya da doğru bir şekilde çi-

zebilmek için, parçaların ve bu parçaların yer ve bağıntılarının kesin bir bilgisine sahip olmamız gerekir. Bu yüzden insan doğası ile ilgili en soyut kurgulamalar, ne denli soğuk ve eğlencesiz olsalar da, uygulamadaki ahlaka hizmet eder ve ikinci bilimi ilkelerinde daha doğru, öğütlerinde ise daha inandırıcı kılabilirler (Hume, 2009: 411).

Hume'un metodunda şüphesiz ki ikilik söz konusudur. Bir taraftan bakıldığında gayet akılcı bir metottur. Ahlaki alanın nedenlerini ve kanunlarını en derine inip belirlemek istemiştir. Diğer taraftan bakıldığında ise zorunluluk fikrini dünyadan soyutlamak isteyen, evrensel olarak şüpheci kabul edilen ancak yeni bir bilim oluşturmak bir yana, hali hazırda kullanılmakta olan bilimsel ve akılcı görünen disiplinleri yok etmeye gelmiştir (Halevy, 1944: 10-11). İmmanuel Kant, Halevy'den uzun yıllar önce Hume'un aynı özelliğine değinmiştir. Kant'a göre Hume'un amprizimi bilimin temellerini yıkmaktadır. Bilginin içinde bulunan, ona evrenselliğini ve nesnellliğini veren öncü unsurların varlığını korumak gerekir. Ama bu unsurlar: duyarlılığın biçimleri, anlığın kategorileri vs. saf biçimlerdir ve geçerli bir bilgi oluşturmak için maddesini deneyden almak zorundadır (Cuvullier, 1995: 176). Zaten ona göre, bilimlerin tek faydası, bize gelecekteki olayları düzenleme ve kontrol etme becerisini öğretmekten başka bir şey değildir (Hume, 1748: 105).

Ona göre, aklın eylemler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Ahlakın bütünüyle pratik olmasından ötürü, Hume'a göre ahlakın akıldan türetilmeyeceği sonucuna varılır. Temeli akla dayandırılmayan eylem ve ahlak, insanın psikolojik yapısına veya insan türünün biyolojik oluşumuna dayandırılır (Cevizci, 2015: 369). Akıl hareketsizdir, heyecan veya tutkularımızla gerçekleştirmek için karar verdiğimiz bir eyleme karşı koyamaz, bu sonuç kaçınılmazdır (Hume, 1776: 777). O, ahlakı duyularla ilişkilendirmiştir. Hislerimiz iyi ile kötü arasındaki farkı, haz ve acı süzgecinden geçirip doğru olanı belirleme kabiliyetindedir.

Hume'a göre insan hayatındaki deneyselliğimiz iyice derlenmeli, tecrübe edilmeli ve bu vesileyle günlük yaşamda karşılaşıcağımız durumlarda hazlarımız için kullanılmalıdır. Mantık ve sağduyuyla pekiştirilen bu deneysellik, kesinlik bakımından diğer bilimlerden aşağı kalmayacak, yeni ve daha yararlı bir prensip ortaya koyabilir. Hume, *Essays* adlı eserinde, kalemlerini siyasi konularda kullanan, parti baskılarından bağımsız olan kişilerin, kamu yararına en çok katkıda bulunacak bilimi geliştirebileceğini söylemektedir (Hume, 1776: 134).

Hume, eğer ki hükümetlerin çıkış noktasına kadar geçmişe gidecek olunursa, tüm gücün ve yetkinin kaynağını, insanların gönüllü olarak, düzen ve barış için özgürlüklerinden feragat ederek hükümetlere verdiğinin açık bir biçimde görüneceğini söyler (Thilly, 1983: 381). Ona göre,

hükümetin gücüne boyun eğilimlidir çünkü, ancak böylelikle toplumsal faydayı sağlamak mümkün olur. Hume, hazzın faydadan doğacağını söyler. Bireysel faydadan ziyada toplumsal faydanın önemine dikkat çeker. Bir nesneden acı ya da haz beklentisinde olduğumuz zaman, buna bağlı bir hoşnutsuzluk ya da eğilim heyecanı duyar ve bize bu rahatsızlığı ya da doyumunu verecek olandan kaçınmaya ya da onu kucaklamaya götürülürüz (Hume, 2009: 277). Hume'a göre, haz ve acı kavramını mülkiyet kavramıyla bağdaştıramayız. Bir insan başka birini alacağı hazdan mahrum bırakırsa, haklı bir sebep olmadan incitirse, onun mülkiyetine tecavüz etmiş gibidir. Bu hususlara dikkat edilmesi toplum çıkarlarının yararına olacaktır (Huxley, 1895: 317). Hume, hangi davranışların topluma yararı olacağını onaylanması hususunda, çözümünü sempati duygusunun içinde aramayı işaret etmiştir:

Hiçkimse mutluluk veya sefaletle karşı kayıtsız değildir. İlki zevk verir ikincisi ise acı. Herkes kendi içinde bunları bulabilir. Bu ilkelerin daha basit ve evrensel ilkelere dönüştürülmesi olası değildir. Bu amaç uğruna ne tür bir girişimde bulunulmuş olsa dahi (Hume'dan aktaran Huxley, 1895: 318).

Hume, faydayı tüm etik değerlerin ölçüsü olarak görür. Tarafsız gözlemcilerin onaylayacağı gerçek erdem budur; ama o bireysel faydadan değil, genel faydadan bahsetmektedir. O, ahlaki şüphecilikten uzaklaştırmak için, sosyal erdemlerin tercihini ampirik bir temele oturtmaya çalışmıştır. Fransız filozofların aksine faydayı kişisel çıkarlarımız olarak değil, toplumun mutluluğu, arzusu, tüm insanların içinde var olan duygu için onaylamıştır. Hume, faydayı adaletten üstün ve aslında onun yegâne temeli olarak görmektedir (Crocker, 1963: 258).

1.2.8. David Hartley (1705-1757)

David Hartley, Yorkshire'da bir din adamının en büyük oğlu ve ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hartley ve Hume'un birbirleri ile tanıştıklarına veya birbirlerini görüşlerine tesir ettiklerine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Ancak çağrışım ilkesini çok benzer bir düşünce tarzında kullanmışlardır. Öyle ki psikoloji tarihinde bu düşünce tarzının Hume-Hartley teorisi olarak adlandırıldığı görülmüştür.

Hartley, psikoloji okulunun kurucusu olarak kabul edilmektedir. O, tüm zihinsel fenomenleri, beynin ve omuriliğin titreşiminin hislerine ve birleşimine indirgemektedir. Ancak beyni, düşünce cismi veya ruh olarak tanımlamaz. Titreşimler sadece bedeni etkilemekte, titreşimlerin uyardığı hisler ise ruhu etkilemektedir. Hartley, beden ve ruhun materyalist biçimde tanımlanmasını eleştirir. Ussal ve fiziksel süreçler arasında bir bağlantı olduğunu savunur, ancak fiziksel düşüncenin ussal düşünceye indirgenemeyeceğini belirtir. Hisler ve fikirler birbirinden tamamıyla ayrıl-

mıştır. Kendine has bu görüşüne “*doctrine of vibrations*” (titremeler doktrini) adını vermiştir. Bu görüşlerini 1749 yılında yayımladığı *Observations on Man: his Frame, his duty and his Expactions* adlı eserinde aktarmıştır.

Hartley’in okulu bir süre sonra egemen psikoloji okulu haline gelmiştir. Dönemin yararcıları sayesinde özellikle 19. yüzyılın ilk dönemlerinde sosyal bilimler üzerinde çok güçlü etkileri olmuştur (Gordon, 2003: 129).

Hartley’e göre tutku ve eğilimlerimiz, çağrışım tarafından birleştirilen basit fikirlerimizin toplamından fazlası değildir. Bu durum, haz ve acıların fikir olarak görülerek ele alınmasının doğal bir sonucudur (Albee, 1902: 118). Tüm entelektüel hazların hisler tarafından oluşturulduğunu gösteren akademik çalışmalar yapmıştır. Ona göre hayırseverlik, mutluluk elde etmenin en iyi yoludur. Çağrışım ilkesi vesilesiyle hayırseverliğin genelleştirileceğinin ve böylelikle herkesin arada mutlu olmasının temin edileceğini söylemiştir. Ona göre sonsuz mutluluk özgürce tercih edilmesi gereken zorlama altında kalmadan yapılacak bir seçimdir. Bu seçim ahlaksızlık yerine erdemın seçılmasıdır. Mutluluğu zorunluluk haline getirmek özgür irademizle çelişecektir. Bu yüzden sonsuz kaderimize bu deneme dünyasında karar verilecekmiş gibi davranılmalıdır (Webb, 1998: 20-21).

Hartley, entelektüel haz ve acıları altı sınıfta incelemiştir. Bu haz ve acılar; (1) hayal gücü, (2) hırs, (3) bencillik, (4) sempati, (5) teopati ve (6) ahlak duygusudur. Bunları ve geliştirilme sıralamalarını dikkate almadan önce, kısaca Hartley’in tutkuları açıklamasının üstünde durmak daha iyi seçenek olacaktır. Tüm tutkuların haz ve acıdan meydana gelmesinden beri, ilk ve en temel ayırım sevgi ve nefrettir. Birincisi bize haz veren şeylerin, ikincisi ise bize acı veren şeylerin düşüncesinden doğmuştur. Bizler, haz ve acıların bizi eyleme geçireceğinden çok eminizdir. Kin ve sevgi insanı harekete geçiren güçlerdir. Bu eylemler ilk başta öz devimsel olarak gerçekleşir. Bunun mantığı şöyle açıklanabilir: insan her zaman sevdiği şeyi yapmalıdır ve sevmediği şeyden daima kaçınmalıdır. Başka bir deyişle, insan evladı her zaman kendi mutluluğunu artırmak veya acısını azaltmak için çabalamalıdır.

Hartley’in sisteminde üç farklı bencillik tanımlaması yapılmıştır: (1) gross bencillik bir diğer adıyla his, hayal gücü ve hırsın hazlarını temin etmek için gerekli araçların arayışı, (2) safi bencillik, sempati, teopati ve ahlak duygusunun hazlarını temin etmek için gerekli araçların arayışı ve son olarak da (3) rasyonel bencillik, mümkün olan en büyük mutluluğu elde etmemize yarayacak araçların arayışdır, “aynı zamanda bilgisiz olduğumuz veya hesaba katmadığımız, hazların hangi türünden mümkün olan en büyük mutluluğu elde edeceğimizdir” (Albee, 1902: 118-123).

Hartley, fizyolojik ve psikolojik teorilerinin talepleri gereğince istem-

siz şekilde determinist⁵ bir pozisyon benimsemiştir. Bazı eleştirmenler, onun görüşlerinde materyalist bir doyumculuk olduğunu iddaa etseler de Hartley bunu kabul etmemiştir. O daha yüksek hazzın, düşük hazza karşı üstünlük kuran evrimini takip etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken his ve kişisel çıkarlarımızın hazlarından, sempati ve hayırseverliğin hazlarına, oradan da saf Tanrı sevgisinin ve kendini inkar etmenin yüce hazzına kadar irdelemiştir. (Copleston, 1994: 193).

Hartley, aslında ahlaki ve siyaseti dini düşünceye bağımlı hale getirmiştir. Bunu yapmaktaki amacı doğa kanunlarının işleyişinde Hristiyan iyimserliğinin meşrulaştırılmasıdır. Ayrıca, faydacılık kuramına bilimsel bir temel hazırlamaya çalışmıştır. Bu yüzden diğer teolojik faydacılar gibi o da ölümden sonra ödül ve ceza meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

1.2.9. Abraham Tucker (1705-1774)

The Light of Nature Pursued adlı eserinde, insan doğasını incelediğini ve her bireyin kendine özel tatminin bulunduğunu ve bu özel tatminlerin tüm eylemlerin çıkış noktası olduğunu söylemiştir. Ancak aynı zamanda istisnasız her bir ferde yönelik evrensel bir hayırseverlik kuralı getirmeyi amaçladığını da belirtmiştir. Bu amaca ulaşmak için ortak iyilik ve mutluluk uğruna emek sarfedilmelidir. Tucker'a göre insanların ilk hedefi kendi tatminlerini elde etmeye çabalamak, ikinci hedefi ise ortak mutluluğa erişebilmek için kendimizin veya başkalarının iyiliğinin sağlanması için çalışmaktır.

Tucker, insanların iyilik yapmak ve ortak iyiliği arttırmak için kendi mutluluklarına nasıl etki edeceği bilincinden yoksun olarak yaptığı davranışların ve ortak iyiliği arttıran, ancak insanın kendi mutluluğunu ortadan kaldıran davranışların ayırt edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna örnek olarak ülkesi için canını ortaya koyan bir insandan bahsetmektedir. Ülkesi için canını feda eden bu kişi, davranışlarının kendi mutluluğuna ters olduğu bilincindedir, bu durumda kişi keyif alma kapasitesini ortadan kaldırmaktadır. Peki bu tür eylemler nasıl açıklanabilir ve gerekçelendirilebilir (Copleston, 1994: 194)?

Tucker'ın görüşlerinde Tanrı kavramı, felsefi savlardaki başka türlü açıklanması mümkün olmayan boşlukların açıklanmasına yarayan bir araca evrilmiştir. Onun varsayımına göre insanların ortak iyiliğinin sağlanması için çalışmak, geçmişte ve gelecekte tüm mutlulukların Tanrı tarafından "evrensel bir bankada" toplanıp, daha sonra bu mutlulukların yine Tanrı tarafından bütün insanlara eşit pay olacak şekilde dağıtılması demektir.

5 Belirlenimci

Bireyin ortak iyiliğin sağlanması için çalışması, onun kendi payını hakettiğinin göstergesidir. Bu vesileyle ortak iyiliği ve kendi payını da arttırabilmektedir. Tanrı, bu dünyada olmasa bile ahirette de olsa insanlara hak ettikleri payı kesinlikle verecektir. Kişinin kendisini ülkesi uğruna feda etmesi ortak iyilik içinse, uzun vadede kaybeden kişi olmayacaktır. Hatta aslında nihai mutluluğunu arttıracaktır. Tucker'a göre Tanrı kavramının olmadığı bir durum söz konusu olursa insanlar ortak iyilik uğruna çabalamaktan ziyade, bencil eylemlerde bulunur.

Tucker'ın etik teorisini en önemli kısmı ise hazların nicel tatminidir. O davranışların nihai nedeni olarak özel tatmin konusunda ısrarcı olmuştur ve ahlaki kurallardaki değerlendirmesini ortak mutluluk üzerine kurmuştur. Temelde yatan egoistliğin hayırseverlik ve fedakarlık ile nasıl bağdaştırılabileceğini gösterme girişiminde bulunmuştur.

1.2.10. William Paley (1743-1805)

William Paley, 1743 yılında İngiltere'de doğan, teolojik faydacılık anlayışını benimseyen bir din adamı ve filozoftur. 1785 yılında yayınlanan *Principles of Moral and Political Philosophy* adlı eseri en önemli eseri olarak tarihe geçmiştir. Paley'in, Tucker'ın görüşlerinden etkilendiği görülmektedir. O, görüşlerinde din ve faydacılığı harmanlayan, güçlü görüşlere sahip olan politik ve ahlakçı bir muhafazakârdır. Onun görüşleri dönemin siyasal iklimiyle yakından bağlantılıdır. Kraliyet etkisinin zayıflatılması ve parlamento temsilinin iyileştirilmesine dair önerileri vardır. Benimsemiş olduğu ilkelerin çoğunun Christ's Collage'de verilen derslere dayandığı görülmektedir (O'Flaherty, 2018: 35). Paley, geniş çaplı çalışmalar yapmasına rağmen katı ve sert bir tutum sergilediği için çok büyük bir kitleye hitap etmeyi başaramamıştır.

Paley'in argümanlarında insanlığın ancak sınırlı bir bilgisi vardır. Bu yüzden insanlar, keşfedebileceğinin, idrak edebileceğinin ötesi durumda doğanın zekasına sığınmalıdır. Ona göre, insanlar birer gözlemcidir ve gözlemciler çok az sayıda bilgiye sahiptir. Hatta gözlemcilerin sahip oldukları yegâne bilgi, sonuçtan elde edilecek faydanın, boyun eğmeye ve duruma adapte olmaya değer olup olmadığıdır.

Paley'e göre Tanrı, herkesin mutluluğunun teşvik edilmesini istemektedir ve insanlar bu isteğe itaat etmekle yükümlüdür (Lazari-Radek & Singer, 2017: 3). O, mutluluğun tanımını hazzın miktarının toplamının, acının toplamını aştığı durum olarak açıklamıştır. Diğer bazı faydacılar gibi o da hazzın çeşitli türlerinin olduğunu ve bireylerin mutluluklarına farklı düzeylerde katkıda bulduklarını düşünmüştür. Paley, yüksek statü, rütbe, müzik, resim ve mimari gibi estetik hazların geçici olduğunu, bu yüzden fazla bir beklentide bulunulmaması gerektiğini belirtmiştir.

1.2.11. Jeremy Bentham (1748-1832)

Jeremy Bentham, 15 Şubat 1748 yılında İngiltere'nin Londra şehrinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren aldığı iyi eğitimlerle kendisini geliştirmeye başlamıştır. Parlak zekalı bir öğrenci olarak dikkat çeken Bentham, henüz 6 yaşına gelmeden Fransızca ve Latince öğrenmeyi başarmıştır. Londra'daki Westminster Okulu'nu bitirdikten sonra Queen's Koleji'nde eğitim almış ve sonrasında lisans eğitimine 1763 yılında Oxford Üniversitesi'nde başlamıştır. Eğitimlerinin bu kadar yoğun ve üst seviye olmasında babasının büyük bir etkisi olmuştur. Bir avukat olan babasının en büyük isteği Bentham'ın da hukuk alanında ilerlemesi ve yargıçlığa yükselerek İngiliz Aristokrasisi'ne girmesi olmuş ve bu sebepten dolayı Bentham'ın en iyi yerlerde eğitim almasını sağlamıştır. Eğitim gördüğü okulların ortak özelliği sıkı bir din anlayışına sahip olmalarıdır. Oxford Üniversitesi'nde eğitimine devam ederken İngiliz kilisesi Bentham'a 39 maddelik bir inanış metnini zorla imzalatıp yemin ettirmiş ve bu durum Bentham'ın dine yönelik inanışını tamamen değiştirmiştir. Yaşadığı bu olay, Bentham'ın dine ve uygulamalarına karşı zıt görüşte yer almasına sebep olmuştur (Yüceler, 2022: 20).

Yine Oxford Üniversitesi'ndeki eğitimi sırasında, reform karşıtı düşünceleriyle tanınan hocası William Blackstone'dan oldukça etkilenen Bentham, babasının da istediği avukatlık yapma hedefinden uzaklaşıp, bu alanda felsefi çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1772 yılında baro sınavlarını geçip avukatlık unvanını kazanmış olmasına rağmen fiili olarak hiç avukatlık yapmamıştır. Hayatı boyunca hiçbir işte çalışmayan Bentham, kardeşinin desteği ve ailesinden kalan miras ile geçimini sağlamıştır (Selim, 2013: 79).

Jeremy Bentham, yaşamının büyük bir kısmını İngiltere'de geçirmesine rağmen, başka ülkelere de seyahat edip çalışmalarda bulunmuştur. 1785 yılında yaklaşık 2,5 yıl süren bir yurt dışı gezisine çıkmıştır. Fransa ve İtalya'yı ziyaret ettikten sonra Türkiye'de İzmir'e gelmiş ve İzmir'de yaklaşık bir ay kaldıktan sonra gemiyle İstanbul'a geçmiştir. Sonrasında kara yoluyla Romanya ve Rusya'ya ziyaretlerde bulunmuştur. Rusya ziyareti esnasında, o sıralarda Rusya Devleti'nin emrinde çalışan ve büyük bir tersanenin yöneticisi olan general kardeşi Samuel Bentham'ın da desteğiyle Rus yöneticilerine eserlerini ve projelerini sunma fırsatı elde etmiştir. En çok ziyaret ettiği şehirlerden birisi olan Paris'te, Andre Morallet, D'Alembert, J. P. Brissot gibi ünlü Fransız düşünür ve siyasetçilerle görüşmelerde bulunup arkadaşlıklar kurmuştur. Özellikle, 1789 Fransız Devrimi sırasındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Devrimde yer alan bazı liderlerle de arkadaşlık ilişkilerini geliştirmiştir. Bu sebeplerden dolayı 1792 yılında Fransız Millet Meclisi, Bentham'a onursal vatandaşlık vermiştir (Anay, 2011: 102).

Jeremy Bentham, İngiliz radikalizminin ve faydacı düşünce sisteminin ilk büyük filozofu olarak bilinmektedir. Yararcı teorinin kurucusu olarak tanınmaktadır. Yararcı teoriyi savunan filozoflar arasında Bentham, bu alana ait ilkeleri hukuk, siyaset ve ahlak alanlarındaki sorunlara en iyi şekilde uygulayan düşünürdür. H. L. A. Hart ve John Austin gibi isimler, Bentham'ın görüşlerinden etkilenip bu düşünce sistemine katkılarda bulunarak olgunlaşmasını sağlamışlardır. Bentham, başka alanlarda yapmış olduğu duyarlı çalışmalarla da insanların takdirini toplamıştır. Eğitim ve öğretim alanına da yararcı teori bakış açısıyla yaklaşan Bentham, öğrencilere sadece yararlı olan şeylerin öğretilmesi gerektiğini savunmuş ve daha çok pratik ağırlıklı bir eğitim öğretim sistemi olması gerektiğini düşünmektedir (Yüceler, 2022: 21). Ayrıca sadece insanlar değil diğer canlılara da büyük önem vermektedir. İnsanlar dışındaki diğer canlıların da acı ve haz duyduklarını vurgulamış, onların da belirli haklara sahip olduğunu savunup bu konuda önemli katkılarda bulunmuştur. Hayvan haklarının ilk savunucuları arasında gösterilmektedir (Selim, 2013: 80).

Başlarda yapıcılıktan uzak ve sert bir dille hukuk alanında eleştiriler yapan Bentham, zamanla sert üslubundan uzaklaşıp daha yapıcı eleştiriler yapmaya başlamıştır. Jeremy Bentham, ilk kitabını 1776 yılında yayımlamıştır. “Hükümet Üzerine Görüşler (A Fragment On Government)” isimli bu kitap yazar adı olmadan anonim bir şekilde yayımlanmıştır. Bu kitabında, hocası Blackstone'nın görüşleri başta olmak üzere tüm hukuki sistemleri eleştirmiştir. Hükümet Üzerine Görüşler isimli kitabında oldukça sert ve yıkıcı eleştirilerde bulunmuş fakat sonraki eserlerinde daha yapıcı bir dil kullanmaya başlamıştır. Ayrıca ilk kitabıyla birlikte yararcılık teorisini ana hatlarıyla karşımıza çıkarmıştır. Bentham bu kitabında Blackstone'nın yasalara ve hukuk sistemine olan bağlılığının gereksiz ve anlamsız olduğunu savunmaktadır (Yüceler,2022: 21). İngiliz hukuk sisteminde gördüğü yanlışları ve aksaklıkları eleştirel bir şekilde kitabına yansıtmiş ve sistemi analiz edip, kendi düşünceleri etrafında tekrar biçimlendirmeye çalışmıştır. Hukuk sisteminde gördüğü aksaklıkları, temel yöntem, içerik ve anlam başlıklarının altında toplayarak insanlara göstermeye çalışmış ve sonrasında bu aksaklıklar için çözüm teklifleri önermiştir. Önerdiği teklifler ve yaptığı eleştirilerle yavaş yavaş ülke çapında adını duyurmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda ise kanunların düzeltilmesi konusundaki çalışmaları sadece İngiltere ile sınırlı kalmamış, diğer Avrupa hatta Amerika ülkeleri için de kanun tasarıları hazırlamıştır. Bu çalışmaları ile dünya çapında tanınan biri haline gelmiştir. Değişik ülkelerden Jeremy Bentham'a çeşitli konularda kanunlar hazırlaması için teklifler gelmeye başlamıştır (Selim, 2013: 80-81).

Bentham'ın en önemli eserlerinden bir tanesi olan “Ahlak ve Yasamanın İlkelerine Giriş (An Introduction to the Principles of Morals and

Legislation)” adlı eseri ise 1789 yılında yayımlanmıştır. Bu eserde hukuk ve ahlak felsefesi alanlarının üzerinde durmuş ve kurucusu olduğu yararçılık felsefesinin temellerinden olan yarar ilkesi, haz ve üzüntü çeşitleri, hazların ölçülmesi, insan davranışları ve motivasyonları, ceza ve ceza türleri gibi konuları ele almıştır (Anay, 2011: 103). Kurmak istediği hukuk sistemini ahlakla birleştirerek faydacılık ilkelerinin ortak yönlerini sistematik olarak açıklamaya çalışmıştır. İnsan davranışlarının sonucu olarak ceza ve ödül işlemlerinin nasıl olması gerektiğine dair önerilerde bulunmuştur. Genel çerçeveden baktığımız zaman ise Bentham bu çalışmasıyla insan davranışlarını toplumsal bir faydaya dönüştürmeyi amaçlamış, bir davranışın ve onun alternatif davranışlarının hangisinin ne zaman tercih edilmesi gerektiği konusunda bir yargıya varmaya çalışmıştır (Yüceler, 2022: 22). Eserine, tabiatın insanı haz ve üzüntü adlı iki yüce efendinin yönetimi altına koyduğunu, insanın yapması gereken ve yapmaması gereken her şeyi bu iki efendinin belirlediğini anlatarak başlamaktadır (Anay, 2011:104). Bu eserini ve bundan sonraki bazı eserlerini Fransızca kaleme alıp başka ülkelerdeki okurlarına ulaştırmak istemiştir. Eserleri, John Bowring tarafından 1838-1843 yılları arasında, “*Jeremy Bentham’ın Çalışmaları (The Works Of Jeremy Bentham)*” adı altında 11 cilt halinde toplanmıştır (Selim, 2013: 84).

Faydacılık ilkesi, Bentham’a göre ahlak ve hukuk başta olmak üzere diğer disiplinlerin temelini oluşturmaktadır. Diğer bütün disiplinlerin faydacılık temelinde inşa edilmesi ve var olan düzenin yararına olması gerektiğine inanmaktadır. Bu sebepten dolayı yapılacak bir eylemin diğer alternatiflerine göre daha faydalı olmasına dikkat edilmesi gerektiğini düşünür. Platon ve Aristoteles’in klasik teorilerinin, Kant’ın kullandığı “Kategorik Buyruk” gibi kavramların, toplumun sorunlarına çözüm getirecek teoriler ve kavramlar olmadığını düşünmektedir. Hatta onları kafa karıştırıcı ve tartışmalı bulmaktadır (Yüceler, 2022: 25). Ona göre, hayatın temel gayesi haz ve fayda elde etmek olmalıdır. Değer ile hazın aynı anlama geldiğini, hatta değeri belirleyen şeyin haz olduğunu düşünmektedir. Herkes yarar ilkesine göre davranırsa bunun yarardan çok zararı olacağını düşünen Bentham, bu durumu düzeltmek için ahlak tarihinde çok önemli bir yeri olacak olan “En çok insanın en yüksek oranda mutluluğu” ilkesini ortaya çıkarmıştır. Ona göre, bir insan ancak bu şekilde hazzın en yüksek derecesine ulaşabilmektedir. Yararçı ve pratik bakış açısına sahip olması, onun dine olan bakış açısını da etkilemiştir. Dine karşı şüpheci ve zaman zaman olumsuz tavır almaktadır. Dinin duygusal ve metafiziksel değerleriyle hiç ilgilenmemekte, sadece yararlı olup olmadığı kısmıyla ilgilenmektedir. Bu açıdan baktığı zaman da dinin yararsız hatta zararlı olduğu düşüncesi kendisine daha yakın gelmiştir (Anay, 2011:105).

Bentham’ın inandığı ahlak sistemi de hedonist bir sistemdir. Onun

ahlak anlayışının temelinde “haz” ve “acı (ıstırap)” kavramları bulunmaktadır. Bu kavramlar tüm canlıların davranış biçiminin temelini oluşturmaktadır. İnsan davranışlarının temel prensibi de bu kavramlarla açıklanmaktadır. Haz iyidir ve hazdan başka hiçbir şey iyi değildir düşüncesine sahiptir (Güriz, 1963: 35). Ona göre, her canlı içinde bulunduğu koşulların en uygun olanını ister çünkü canlıların acıdan kaçınıp hazza doğru gitme eğilimi vardır. Bunun sebebi de canlıların kendi yaşamlarını en uygun ortamda ve en güzel şekilde idame ettirmek istemesidir.

Bentham’a göre haz, mutluluk, tatmin, neşe, memnuniyet gibi kavramların hepsi birbirinin aynısıdır. Mutluluk, insanın acılardan kaçınıp hazlara ulaşması veya hazların acılara kıyasla daha fazla olması anlamına gelmektedir. Fayda ilkesinin de temel amacını oluşturan şey mutluluktur. Çünkü insana haz veren şey kendi yararına uygun olanlardır. Ayrıca, birey sadece kendi mutluluğunu sağlamakla kalmamalı, toplum mutluluğunu da gözetmek durumunda olmalıdır (MacIntyre, 2001: 266). Bentham’a göre haz kavramı; kazanç, iyilik elverişlilik, menfaat, çıkar, fayda ya da mutluluk gibi kelimelerle anılabilirken, acı (ıstırap) kavramı ise; fenalık, kötülük, kayıp, zarar, mutsuzluk gibi isimlerle adlandırılabilir (Yüceler, 2022: 24). Bunun dışında haz ve acı kavramları da kendi içlerinde ikiye ayrılmaktadır. Eğer bir haz veya acı, başka türden hazları içinde buldurmuyorsa bunlar basit bir haz veya acılardır. Eğer birden fazla haz veya acının birleşiminden ortaya çıkan bir haz var ise birleşik haz olarak adlandırılmaktadır. Bentham basit hazları şu şekilde sıralamaktadır: Beceri hazzı, zenginlik hazzı, iyi bir ünün vermiş olduğu haz, iktidara gelmenin vermiş olduğu haz, arkadaşlık hazzı, dindar olmanın verdiği haz, iyi kalpli olmanın verdiği haz, acımasız olmanın verdiği haz, hayal kurmanın verdiği haz, bir şeyi hatırlamanın verdiği haz, umut etmenin verdiği haz, anlamlık hazlar ve birleşme hazları.

Basit hazları bu şekilde açıklayan Bentham, basit acıların ne olduğunu da şu şekilde açıklamaktadır: Yoksunluk acısı, yetenek sahibi olamamanın verdiği acı, kötü üne sahip olmanın verdiği acı, duysal acılar, iyi yürekli olmanın verdiği acı, kötü yürekli olmanın verdiği acı, dindar olmanın verdiği acı, düşmanlık acısı (Güriz, 1963: 39). Bentham’a göre bütün sistem, temelinde haz ve acıların bilgisine dayanmaktadır. Onun için bir eylemin etik bir eylem olup olmaması veya iyi ya da kötü bir eylem olması önemli değildir. Çünkü Bentham eylemin süreciyle ilgilenmemektedir, eylem tamamlandıktan sonra ortaya çıkan ve hissedilen haz veya acılara odaklanmaktadır (Yüceler, 2022: 25).

Bentham, faydacı teoriyi ahlak ve hukuk alanında uygularken üç temel ilkedен hareket etmektedir (Özkurt, 2003: 23);

1) Bireyin hazları toplamına yapılan eklemeye acıları toplamına yapılan eklemeyi büyük olduğu durumlarda bireyin mutluluk seviyesi artmaktadır.

2) Toplumun genel çıkarı, o toplumu oluşturan bireylerin çıkarlarının toplamından oluşmaktadır.

3) Eylemlerin ilk iki maddede içerilenleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğini belirlemek için uygulanacak ölçüt fayda ilkesidir.

Faydacılık ilkesinin uygulanması için öncelikle gereken şey faydanın belirlenmesidir. Bu da tarafların çıkarlarına uygunluğuna göre gerçekleşecek bir durumdur. Bir eylemin faydası, tarafların çıkarlarına göre değişiklik göstermektedir. Bu sebepten dolayı Bentham, çıkar kavramını toplumun çıkarı ve bireyin çıkarı olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayrıştırmada topluma ayrı bir anlam yüklemiştir ve bu anlam oldukça önem taşımaktadır. Jeremy Bentham, toplumu kurgusal bir kavram olarak görmektedir. Toplumun sadece dilsel ifade olarak bir anlama sahip olduğunu düşünmektedir. Toplumun ve bireylerin çıkarlarından bahsederken de çıkar kavramını onlara haz veren ve acıdan uzaklaştıran eylemler olarak tanımlamıştır. Bireylere haz veren eylemler onların çıkarlarına olacaktır ve mutluluğunu artıracaktır. Sonuç olarak da mutluluk sağlayan birey fayda ilkesine uygun hareket edilmiş olacaktır.

Bentham, faydacılık ilkesini daha iyi anlatabilmek için öncelikle “ilke” kavramının ne olduğunu ve bu kavramı nasıl ele aldığını açıklamaktadır. Latince “principium” kelimesinden türetilen “ilke” terimi, “baş, temel” ve “saymak, kabul etmek” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir. İlkenin rasyonel olarak oluşturulan bir kural olmadığını, bir duygu veya his olduğunu ifade etmektedir. Faydacı teori iki ana konuyu problem haline getirmektedir. Bunlardan ilki neyin iyi olduğudur. Bentham’ın “neyin iyi olduğu” sorusuna verdiği cevap ise haz kelimesidir. Bu da faydacı teorinin hazcı ve hedonist bir teori olduğunu açıklamaktadır. Diğer problem konusu ise neyin doğru olduğudur. Faydacılık teorisinde doğru olan bir eylem “en iyi sonucu” veya “en büyük mutluluğu” verecek eylemdir (Özkurt, 2003: 26).

İngiliz düşünce tarihine Benthamcılık olarak da tanınan faydacılık görüşünü getirerek yeni bir çağ başlatan Jeremy Bentham, 6 Haziran 1832 yılında Londra’da vefat etmiştir. Vefatından sonra geride kalan on binlerce sayfa el yazısı notları, kitap müsveddeleri ve mektup kopyaları, hâlâ Londra Üniversitesi’nde muhafaza edilmektedir. Bentham’ın öğrencilerinden birisi olan John Bowring, hocasından geriye kalan notlarından bazılarını “Jeremy Bentham’ın Toplu Eserleri” başlığı altında 1838-1843 yılları arasında on bir cilt halinde yayımlamıştır. Bu kitabın içinde, Bentham’ın daha önce hiç yayımlanmayan eserleri de bulunmaktadır. Geride kalan

bütün çalışma ve eserleri, Londra Üniversitesi arşivinde bulunmaktadır.

Bazı notları ve kitap müsveddeleri, Bentham Projesi kapsamında 1960'ların başında yeniden ele alınmıştır. Ölümünden önce İngiltere tarihinde ilk defa bir düşünce okulu kurmuştur. Bentham'ın düşüncesini benimseyenlerin olduğu bu okul zamanla Fransa ve dünyanın diğer ülkelerinde de taraftar bulmuş, dönemin en popüler düşünce okullarından biri haline gelmiştir (Anay, 2011: 10).

1.2.12. John Stuart Mill (1806-1873)

1806 yılında İngiltere'de dünyaya gelen John Stuart Mill, döneminin en etkili düşünürlerinden biri olarak tanınmaktadır. Yaşamı boyunca hiç okula gitmemiş olmasına rağmen, babasından aldığı eğitim sayesinde küçük yaşlardan itibaren ünlü İngiliz düşünürleri arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Babasının isteğiyle özel dersler alan Mill, henüz üç yaşındayken Eski Yunanca'yı öğrenmiş, sekiz yaşında da Latince'yi öğrenmiştir. On iki yaşına geldiğinde ise matematik, iktisat ve mantık dersleri almaya başlamıştır (Çaha, 2009: 11). Genç yaşta birçok ünlü düşünürle arkadaş olup fikir alışverişinde bulunmuş ve bu fikir alışverişleri sayesinde hem diğer düşünürleri etkilemiş hem de kendisi onlardan etkilenmiştir (Aydın, 2013: 145). John Stuart Mill'in faydacı düşünce ile tanışması da kendisi gibi bir düşünür olan babası James Mill sayesinde olmuştur. James Mill, Jeremy Bentham'ın düşüncelerine büyük değer vermiş ve bu görüşlerin İngiltere çapında büyük etki uyandırmasında önemli bir rol oynamıştır. Babasının yol göstermesiyle birlikte faydacı düşünce ile ilgilenmeye başlayan Mill, faydacı düşünce ile ilgili görüşlerde bulunan eksiklikleri fark etmiş ve hem bu eksiklikleri gidermek hem de faydacı düşünceyi kendi bakış açısıyla yeniden yorumlamak için çalışmalar yapmıştır (Möngü, 2015: 26).

Mill, 1820 yılında, henüz 14 yaşındayken Fransa deneyimi yaşamış ve bu deneyim onun düşünce hayatında önemli bir yer edinmiştir. Fransa deneyimi sonrasında daha açık fikirli bir insan haline gelmiştir. Montesquieu'nun "Acem Mektupları" adlı çalışmasını okumuş ve bu çalışma sayesinde farklı kültürlerle daha geniş açıdan bakmaya başlamıştır (Küçükalkp, 2015: 542). John Stuart Mill, 1826 yılının sonbaharında zihinsel bir boşluğa düşmüş ve büyük bir bunalıma girmiştir. Peşinden gittiği hedefleri sorgulamaya başlayan Mill, adaletli bir yaşam oluşturma amacının peşinden giderken sonuçların onu mutlu edip etmediğini sorgulamış ve öz benliğinde "hayır" cevabını alınca içinden çıkılmaz bir bunalıma sürüklenmiştir. Kendisinin peşinden gittiği düşüncelerin aslında onun düşünceleri olmadığını fark etmiş ve bu durum onu bir buhrana düşürmüştür. Bunalımdan çıkmak için bir süre hiçbir şey yapmamış, bu ruh halindeyken yazacağı yazılarından gelecekte kendisinin de memnun olmayacağını

düşünüp birkaç yazı dışında başka bir şey yazmamış ve kendisine zaman ayırarak sıkıntılı durumunun kendiliğinden düzelmesini beklemiştir. Otobiyografisinde de geçirdiği bunalımdan bahsederken kötü zamanların dışında bu buhranın onun için avantajları olduğundan da bahsetmektedir. Ona göre, bunalım döneminde kendisini yazmak için zorlamamasının, düşüncelerinin zihninde serbest bir şekilde dolaşmasına izin vermesinin olgunlaşmasında büyük etkisi olmuştur. Kendisinin de farkında olduğu bunalım döneminden kurtulmak için çok çaba sarf etmiş fakat bu sıkıntı uzun bir süre geçmemiştir. Mill'in bunalımdan kurtulmasına yardımcı olan şeylerden bir tanesi romantik akımıyla tanışmasıdır. Sanatın evren üzerindeki etkisinin çok önemli olduğunu fark etmiş ve sanatın öncelikle sosyal bilimler olmak üzere hayatın her alanında kullanılabilir bir niteliğinin olduğunu düşünmeye başlamıştır (Yüceler, 2022: 62,63). Bunalımdan tam olarak kurtulduğunda ise babası James Mill'in ve Jeremy Bentham'ın düşüncelerine olan bağlılığı zayıflamış ve faydacı düşünceye olan bağlılığını da gözden geçirmeye başlamıştır.

Mill'in düşünce gelişiminde önemli etkisi olan olaylardan diğeri de 1832 yılında Jeremy Bentham'ın, 1836 yılında da babasının ölümüdür. Bu iki üzücü olay Mill'in düşüncelerini daha özgür bir biçimde anlatmaya başlamasına sebep olmuştur. Babası ve Bentham hayattayken onların etkisinde kalıp düşüncelerini özgür bir biçimde ifade edemeyen Mill, onların ölümünden sonra artık istediği düşünceyi istediği şekilde ifade edebilen bir düşünür haline gelmiştir (Aydın, 2013: 147).

John Stuart Mill, Jeremy Bentham'ın ölümünden sonra onun düşüncelerine olan eleştirilerini daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Şu da bilinmelidir ki Mill, Bentham'ın düşünceleriyle bazı noktalarda ayrışsa da genel olarak Bentham'la aynı düşünce sistemine sahiptir. Bu yüzden Mill, Bentham'ın düşüncelerini kendi fikirleriyle harmanlamaya ve ideal bir düşünce sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Eleştirilerini ilk kez "Remarks on Bentham's Philosophy" adlı makalede yazıya dökmüştür. Bu makalede Bentham'ın düşüncelerini sert bir dille eleştirmiş, bunalım yaşadığı dönemlerden Bentham'ın ölümüne kadar olan süreçte düşüncelerini özgür bir biçimde ifade edemediğini de belirtmiştir. Bu yüzden Bentham'ın ölümü ona daha özgür bir ortam yaratmıştır. 1836 yılında babasının ölümünden sonra ise tamamen özgür bir kişiliğe bürünen Mill, istediği ortamı elde etmiş ve düşüncelerini özgürce kâğıda aktarmaya başlamıştır (Yüceler, 2022: 65).

Jeremy Bentham'ın faydacı anlayışını bazı noktalarda kabul eden Mill, bazı noktalarda ise farklı düşüncelere sahiptir. Bentham'ın hazları sadece niceliklerine göre değerlendirmesini eleştirmektedir. Mill'e göre bazı hazlar nicelik bakımından daha düşük dereceden olsalar bile nitelik bakımından diğerlerine göre daha baskın durumda olabilmektedir. Bu

yüzden Mill daha çok soyut hazlara öncelik vermiştir. Bentham'ın faydacı anlayışının güçlü ve zayıf yanlarını tartışan Mill, insanı kavramada Bentham'ın düşüncelerinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bentham'a göre insan acı ve haz duyan bir makinedir. Mill ise bu görüşe katılmamaktadır. Ona göre insan sadece acı ve haz duyan bir varlık değildir, aynı zamanda bireysel özgürlükleri ve çeşitlilikleri olan bir varlıktır (Bayram & Çavuşoğlu, 2016: 410). Mill'e göre hayatın amacı, sadece mutluluk ve zevkin peşinden gidip acı ve üzüntüden kaçınmak değildir. Bunların nasıl elde edildiği de çok önemlidir. Bu yüzden manevi zevkler, bedensel zevklerden önde gelmektedir (Çaha, 2009: 20).

John Stuart Mill, 1854 yılında yazmaya başladığı ve 1861 yılında "Fraser Magazine" dergisinde üç makale halinde yayımladığı "Utilitarianism" adlı eserinde, faydacı anlayışın temel ilkelerini ortaya koymuştur. Aynı zamanda bu eserinde faydacılığa karşı yapılan eleştirilere cevap vermiş ve toplumda faydacı anlayışla ilgili yanlış bilinen konuları düzeltmeyi amaçlamıştır. Eserinde temel iki amaç bulunmaktadır. Birincisi "en yüksek iyinin" ahlak felsefesindeki yerini belirlemek, diğeri ise bu en yüksek iyinin doğasını açıklamaktır. Mill, faydacı teoriyi, eylemleri haz sağladıkları oranda iyi, acıya neden oldukları oranda kötü olarak kabul eden bir ilke olarak tanımlamaktadır (Aydın, 2013: 148).

Mill, faydacı ekolünün önde gelen isimlerinden biri olmasına rağmen, arkasında bu ekolün sınırlarını çok aşan bir felsefi miras bırakmıştır. Sadece faydacı düşünceden değil, birçok değişik kaynaklardan ve felsefi anlayışlardan etkilenmiştir. Bunlardan bazıları Alman romantik felsefesi, August Comte'un pozitivizm felsefesi ve Alexis De Tocqueville'in çoğulcu felsefesi gelmektedir. Mill, bu anlayışlara tamamen bağlanmamış, kendi faydacı anlayışı bakımından olumlu olan taraflarını alarak bütüncül bir felsefeye ulaşmaya çalışmıştır. Birbirinden çok farklı ve çelişen kaynaklardan yararlandığı için birçok filozof, Mill'i tutarsız ve sistemsiz olmakla suçlamıştır (Çaha, 2009: 13).

Temelde bir ahlak ve politika filozofu olan Mill, aslında çok yönlü bir düşünürdür. Eğitim, epistemoloji, tarih, sosyoloji ve ekonomi konularıyla da ilgilenmektedir. Bu yüzden Mill'in felsefesi ilgilendiği bütün konulardan izler taşımaktadır. Mill'e göre insanlar faydayı hiçbir zaman evrensel olarak düşünmezler. Herhangi bir zamanda belirli durumlarda belirli kişilerle karşılaşır ve fayda anlayışları da bu kişilerle olan ilişkilerine göre değişir (Küçükalp, 2015: 547).

İnsan davranışlarını etkileyen en büyük unsurun fayda olduğunu ve bu yüzden insanın acı ve üzüntü veren davranışlardan kaçınıp mutluluk ve zevk veren davranışlara yöneldiğini savunan Mill, mutluluk ve zevk veren davranışların sonucunun herkeste aynı olmadığını, çünkü insanın

tarihi ve kültürel deneyimlerinin bu konuda belirleyici olduğunu düşünmektedir. Mill'in faydacılık anlayışında niteliksel hazlara daha çok önem vermesinin temel sebebi, bu hazların daha çok insansal niteliğe sahip olduğunu düşünmesidir. Ona göre niceliksel hazlar daha çok hayvansal nitelikte olan hazlardır. Yemek, içmek gibi niceliksel hazlar insanlar dışında domuz gibi hayvanlarda da bulunurken, düşünmek, bilgi sahibi olmak gibi niteliksel hazlar ise Sokrates gibi insanlarda bulunan hazlardır (Bayram & Çavuşoğlu, 2016; 416).

Mill, kendi alanında ses getiren 20'nin üzerinde kitap yazmıştır. Ayrıca dönemin ünlü dergilerinden birisi olan Westminister Review dergisinde de yazılar yazmıştır. Bu yazıların bir kısmı Mill'in ölümünden sonra kitap olarak basılmıştır. Mill'in popüler olmasını sağlayan önemli eserlerinden bazıları Utilitarianism (Faydacılık), On Liberty (Hürriyet Üstüne), The Principles of Political Economy (Politik Ekonominin İlkeleri) ve Considerations on Representative Government (Temsilî Hükümet Üzerine Düşünceler) isimli eserlerdir. Bu eserler Mill'in felsefesi hakkında yeterli bilgileri vermektedir. Oldukça geniş ve farklı alanlarda eserleri bulunmaktadır. Örneğin kadın hakları için yazdığı On the Subjection of Women (Kadınların İkincilliği Üzerine) adlı çalışması, tarihte bir erkeğin kadın haklarını savunmak amacıyla kaleme aldığı ilk çalışmadır. Mill, bu tür konuların yanında, dinsel konularda da felsefi çalışmalar yapmıştır.

Yaşamının son yıllarında siyaset ile de ilgilenen Mill, 1865 yılında milletvekili olarak Westminister'e girmiş fakat üç yıl sonra 1868 yılında yapılan seçimlerde başarısız sonuç almıştır. Bu sonucun ardından emekliye ayrılıp tamamen felsefi çalışmalara odaklanmıştır. 1873 yılında yaşamını kaybeden John Stuart Mill, faydacı anlayışa getirdiği farklı bakış açıları ile bu akımın en önemli temsilcilerinden birisi olarak dünya tarihindeki yerini almıştır (Çaha, 2003: 12,13).

1.2.13. Herbert Spencer (1820-1903)

27 Nisan 1820 yılında İngiltere'nin Derby şehrinde dünyaya gelen Spencer, yaşadığı dönemde oldukça popüler hale gelmiş, kitapları çok fazla sayıda satılmış ünlü bir sosyolog olarak tanınmaktadır. Dokuz çocuktan en büyük olanı fakat aynı zamanda ailenin hayatta kalabilen tek çocuğudur. Babası William George Spencer, bir eğitimcidir fakat İngiliz Kilisesi'ne bağlı değildir ve aynı zamanda bir Protestan'dır. Mevcut eğitim sistemini yetersiz gördüğü için oğlu Herbert'in resmi bir eğitim almasına izin vermemiş ve onu kendisi eğitmiştir. Babasından matematik ve bilim ağırlıklı dersler alırken, amcası Thomas'tan da Latince ve Yunanca dersleri almıştır. Böylelikle daha çok erken yaşlardayken, babasının bireyselliğe önem veren, yerleşik düzene karşı olan düşüncelerinden etkilenmiştir.

Amcası Thomas ise Jeremy Bentham'ın düşüncelerine bağlı olduğu için bu düşünceleri Spencer'e aşlamaya başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı Spencer genç yaşta otoriteye karşı koyma ve bağımsızlık mücadelesi vermeye başlamıştır. Birçok farklı alanlarla ilgilenen Spencer, yirmili yaşlarda Londra – Birmingham demiryollarında mühendis olarak çalışmaya başlamıştır. Kısa süren bu iş deneyiminin ardından ise gazetecilik ve politika yazıları yazmaya başlamıştır. Bu yazılarda genel olarak acı veren şeylerden kaçınıp, mutluluk veren şeylere yönelmeyi temel alan faydacı düşünceyi savunduğu için faydacı bir düşünür olarak bilinmektedir, ancak zamanla sadece faydacı düşünce temelinde değil, birçok radikal düşüncenin ilk savunucusu olmuştur (Ümütlü, 2014: 11).

1848 yılında ise hayatında önemli bir adım atmış ve Economist dergisinde editör olarak işe başlamıştır. Bu sayede birçok kişiyle arkadaş olmuş ve sosyal olarak tanınan bir kişi haline gelmeye başlamıştır. 1850 yılında ise ilk eseri olan “Toplumsal Statik” adlı kitabını yayımlamış ve bu kitap oldukça okunan bir kitap olmuştur. Spencer, ilerleyen zamanlarda uyku ve sinir sorunları yaşamaya başlamış, üzerine bir de 1853 yılında amcasının ölümünden sonra hatırı sayılı miktarda miras kalınca işten ayrılmış ve kariyerine bağımsız bir araştırmacı ve yazar olarak devam etmeye karar vermiştir. İlk yazılarını mühendislik alanında yazan Spencer, daha sonra sosyal ve toplumsal alanlarda yazılar yazmaya başlamıştır (Yaşa, 2018: 594).

1855 yılında yayımladığı “Psikoloji'nin İlkeleri” adlı kitabı onun yayımladığı ikinci kitap olmuştur. Bu kitabında Bentham ve Mill'in faydacı düşüncelerine kendi bakış açısından yaklaşmış ve eleştirilerde bulunmuştur. Sonrasında ise John Stuart Mill ile sık sık görüşmeler gerçekleştirmiş ve yakın arkadaş olmuşlardır (Ümütlü, 2014: 13). 1854 – 1859 yılları arasında yazdığı bir dizi makaleyi derleyerek 1861 yılında “Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi” adı altında bir eser yayımlamıştır. Bu eserde müfredattaki bazı geleneksel öğeleri eleştirip reddetmiştir. Dikkat, gözlem, kendini geliştirme, problem çözme ve fiziksel egzersizleri övmüştür. Ayrıca velilerin ve öğretmenlerin nasıl davranması gerektiği hakkında da önerilerde bulunmuştur. Bu eseri oldukça beğenilmiş ve İngiltere'deki bütün öğretmenlik eğitimi veren kolejlerde ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Spencer, İngiltere'nin siyasi, askeri, bilim ve sanayi alanında büyük bir gelişme yaşadığı Viktorya Dönemi olarak bilinen dönemde yaşamış ve bu dönemin en çok tartışılan düşünürlerinden birisi olmuştur. Sosyal olayları, bilimsel bir şekilde incelemenin önemini vurgulamaktan hiç vazgeçmemiş ve kendi düşüncelerinin tüm yönleriyle tutarlı bir sistem oluşturduğuna inanmaktadır (Ümütlü, 2019: 121,122). Viktorya Dönemi'nde İngiltere'deki köyler, kasabalar ve çiftlikler Sanayi Devrimi ile birlikte büyük bir gelişim göstererek içerisinde fabrikaların olduğu büyük şehirlere

dönüşmüştür. Kırsal kesimlerde kalan insanlar fabrikalarda çalışma hayatıyla şehirlere göç etmişler fakat orada oldukça düşük ücretle çalıştırılıp, sağlıksız ortamlarda yaşamaya başlamışlardır. Zaten zengin olan fabrika sahipleri gittikçe zenginleşmiş, fabrikalarda çalışan işçiler ise yoksul bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir. Herbert Spencer bu dönemde, eşit özgürlük ve bireyselliğe dayalı doğa yasalarının ve adalet ilkelerinin sosyal evrimle gerçekleşeceğini savunan liberal bir filozof olarak İngiltere tarihinde önemli bir yer edinmiştir (Ümütlü, 2014: 12).

Herbert Spencer, birey merkezli bir toplum anlayışına sahiptir ve toplumsal evrimi anlamak amacıyla topluma yaklaşmaktadır. Ona göre toplum, bireylerden meydana gelmekte ve bir organizma gibi sürekli büyümektedir. Büyüme devam ettikçe farklılaşma da artmaktadır. Daha önceden birbirine benzeyen parçalar farklılaşmaya başlayıp farklı görevler üstlenmeye başlamaktalar ve bu parçalar bütünleşerek anlamlı bir bütün haline gelmektedirler. İşte bu bütünleşme evrimsel sürecin ilerlemesi ile hız kazanmaktadır. Toplumsal evrim konusunda ise genel olarak uyum sağlamayı vurgulamaktadır. Uyum sağlayamayanın elendiği bir evrim kuramını savunmaktadır.

Spencer'in sosyoloji anlayışında toplumsal düzen, evrimle birlikte sağlanmaktadır. Savaşların son bulması, hükümetin önemsiz hale gelmesi, kişi haklarının korunması gibi durumların toplumsal evrimle beraber gerçekleşeceğine inanmaktadır. Ona göre evrim ertelenebilir, kısmen geri döndürülebilir ancak kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Birçok ünlü düşünürün aksine evrimin geri döndürülebilir olduğunu düşünmesi onu diğerlerinden farklı kılmakta ve determinist bir bakış açısına götürmektedir. Spencer, biyolojik yasaları sosyolojiye uyarlayarak evrim kuramını anlatmak istemektedir (Yaşa, 2018: 599). Etik anlayış olarak faydacı, ideolojik anlayış olarak da liberal bir düşünceye sahip olan Spencer, devletin, toplumun hayatına olabildiğince az müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadır (Ümütlü, 2019: 156)

Herbert Spencer, içgüdüsel bir ahlak hissine sahip olduğumuzu söylemektedir. Bu ahlak hissinin, bireylerin ahlaki sezgilere ulaşmasını sağladığını, bu sezgilerden de davranış yasalarının ortaya çıktığını savunur. Böylelikle Spencer'e göre yaşam için genel mutluluk şartlarının başında ahlaki haklar ve özgürlük gelmektedir. Ayrıca Spencer, faydacılık konusunda Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in bazı görüşlerine katılmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Bentham ve Mill'in maddi kazançlarda olduğu gibi manevi kazançlarda da yarar ilkesine göre hareket etmenin mantıklı olduğuna dair paylaştığı görüşlerdir. Spencer bu görüşe katılmakta ve bu durumu örneklerle anlatmaktadır. Örneğin, fayda ilkesine göre giyinmek, süslenmekten daha önce gelmesi gereken, daha gerekli bir eylemdir.

Fakat Spencer, bu durumun yanlış olduğunu insanlığın en eski çağlarındaki tutumlarından yola çıkarak kanıtlamaya çalışmıştır. Vahşi bir kabilenin reisine hediye edilen kalın bir kürkün, soğuk havalarda giyilip havalar ısındığında bozulmasın diye katlanarak saklanması gibi, günümüzde bazı kıyafetlerin bize rahatsızlık verse dahi süslü veya zamana uygun olduğu için giyilmesi gibi örnekler vererek fayda ilkesinin her zaman baskın gelmediğini, bazen de takdir edilmeyi veya beğenilmeyi sağlayan şeylerin baskın geldiğini bu örneklerle anlatmaya çalışmaktadır. Spencer, Zihin, Ahlak ve Beden Eğitimi adlı kitabında faydacı anlayışla ilgili “Hiç-birimiz üslup ve kişiliğimizi her yönde, tam olarak ve sessiz bir şekilde geliştirmekle yetinmeyiz; aksine kişiliğimizi diğerlerine ispat etmeye ve onları daima kendi etkimiz altına almaya çabalarız. Hangi bilginin gerçekten faydası olduğunu düşünmeyip; hangisinin en çok alkış, en çok şeref, en çok saygı göreceği, hangisinin daha iyi toplumsal statü ve nüfuz sağlayacağı, özetle hangisinin daha gösterişli olacağı düşünülür. Başlıca düşüncemiz bu olunca öğrenmekten kaynaklanan hazzın yararını, dişlerini törpüleyen ve tırnaklarını boyayan vahşiden daha çok dikkate almış olmayız.” demiştir. Spencer ayrıca, Mill’in faydacılık anlayışındaki hazları yüksek ve aşağı hazlar olarak iki gruba ayırıp belirleyebileceği düşüncesine de karşı çıkmaktadır (Ümütlü, 2014: 41).

Spencer, sosyal yaşamda faydayı Pozitif Fayda ve Negatif Fayda olarak ikiye ayırmıştır. Pozitif Fayda, potansiyel olarak var olan ya da gerçekte edinilen faydaların, diğerleri için kurban edilmesiyle ve zevkten fedakârlık edilmesiyle gerçekleşen faydalardır. Evlilikten doğan fayda, ebeveynliğin getirmiş olduğu fayda, evlat olmanın getirdiği fayda, tehlikede olanlara yardım, hasta ve yaralılara yardım, fakirliğin giderilmesi, arkadaş ve akrabalara parasal yardım Spencer tarafından Pozitif Faydalar olarak tanımlanmıştır. Negatif Fayda ise aslında faydası yokmuş gibi gözükse fakat sonucunda fayda sağlayan davranış ve durumlardan oluşmaktadır (Ümütlü, 2014: 99).

Spencer’in sosyoloji anlayışında en çok dikkat çeken iki nokta topluma olan bakış açısı ve buna uygun olarak geliştirdiği sosyal evrimci görüşleridir. Bu görüşleri ile yaşadığı dönemin en popüler düşünürlerinden birisi haline gelmiştir. O dönemdeki eğitilmiş ve kitap okuyan insanların en sevdiği düşünürlerdendir. Genel olarak aykırı düşüncelere sahip olan bir düşünür olmasına rağmen toplumda hiçbir zaman tepki gören, kenara itilen biri haline gelmemiştir. Cooley, Veblen, Giddings, Ward gibi sosyologlar Spencer’in düşüncelerine oldukça önem vermiş, eserlerinde onun düşüncelerine yer vermişlerdir. Yaşamının sonuna dek bireyciliği ve bireyin yaratma gücünü savunan Spencer, gelişmelerin bireysel fayda peşinde olan insanlar tarafından yürütüleceğine inanmaktadır. Kendi toplumsal evrimci görüşlerini de bireyci bakış açısıyla birleştirmiştir (Yaşa, 2018:

604). 1902 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüş fakat bu ödülü kabul etmemiştir. Son yıllarını hastalıkla boğuşarak geçiren Herbert Spencer, 8 Aralık 1903 yılında İngiltere'nin Brighton şehrinde hastalığına yenik düşüp hayatını kaybetmiştir (Ümütlü, 2014: 14).

İKİNCİ BÖLÜM

FAYDACI TEORİYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Faydacı teori, birçok farklı disiplinde, özellikle etik ve siyaset felsefesinde kullanılan bir yaklaşımdır. Yukarıda kısaca incelendiği gibi bu teoriye göre, bir eylemin doğru veya yanlışlığı, o eylemin sonucunun kişiye faydalı veya zararlı olup olmadığına bağlıdır. Faydacılık, bazı açılardan oldukça tatmin edici bir teori olsa da, bazı noktalardan çok sayıda eleştirilerin de hedefi olmuştur. Bazı eleştirmenler, faydacı teorinin, toplumun toplam çıkarı ve maslahatı için bireylerin haklarını göz ardı ettiği, insanların değerini yalnızca fayda kriteriyle ölçtüğü, her açıdan farklı olan insan bireylerini tekmiş gibi indirgemeci bir yaklaşıma sahip olduğunu ileri sürerek eleştirmişlerdir. Bazıları ise faydacı teorinin gelecekteki sonuçları tahmin etmek için kullanılan araçların belirsizliği ve eksikliği nedeniyle pratikte uygulanmasının zor olduğunu savunmaktadır. Burada eleştiricilerden birkaçı üzerinde kısaca durulacaktır.

2.1. John Locke (1632-1704)

John Locke, 29 Ağustos 1632 yılında İngiltere'nin Wrington kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası bir avukat olmasına rağmen zamanında gerçekleşen İngiliz iç savaşında komutanlık yapmış ve burada elde ettiği iyi ilişkilerle birlikte ailesinden kalan bütün serveti olan oğlunu iyi bir eğitimden geçirmek için kullanmıştır. John Locke, 15 yaşına geldiğinde babasının eski komutanının yardımıyla burs kazanarak Londra'nın en iyi okullarından birisi olan Westminster Okulu'nda okumaya başlamıştır (Sağırkaya, 2019: 13). 6 yıllık süren bu eğitimi boyunca Latince, İbranice, Grekçe, Arapça gibi klasik dilleri öğrenmiştir. Öğrendiği bu diller sayesinde 1652 yılında Oxford'da yer alan Christ Church adlı din okulunu kazanmıştır. Fakat John Locke, din adamı olmak yerine tıp alanında ilerlemek istediği için bu okula isteksiz olarak gitmeye başlamıştır. Dört yıllık eğitimini tamamladıktan sonra 1656 yılında "Bachelor" ünvanıyla edebiyat fakültesinden mezun olmuştur. Locke, 1654 yılında, eğitimi devam ederken annesini kaybetmenin acısını yaşamıştır.

1656-1658 yılları arasında bir yandan yüksek lisans yaparken diğer yandan da özel ilgi alanı olan tıp alanında çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1660 yılında öğretim üyesi olarak çalışmaya başlayan Locke, 1 yıl sonra babasını kaybetmiştir. 1665 yılında ise Brandenburg'da diplomatik bir göreve atanmış fakat bir süre sonra bu görevde devam etmek yerine küçüklükten beri hayali olan tıp diploması almayı istemiştir. 1 yıl boyunca diplomayı almak için çabalasa da tıp alanında öğrenim görmediği için bu

çabaları boşa çıkmıştır (Arslan, 2013: 184). John Locke, tıp diploması alamamanın üzüntüsünü yaşarken bir süre sonra bir partide Anthony Ashley Cooper ile tanışmış ve bu tanışıklık onun hayatında bir dönüm noktası olmuştur. İlerleyen zamanlarda Shaftesbury Kontu olacak olan Cooper, o dönem itibariyle İngiltere'nin en önde gelen politikacılarından birisidir. Lord Ashley, Locke'un tıp alanında ve diğer birçok alandaki geniş bilgilerini farketmiş ve ona kendisinin özel hekimi ve danışmanı olmasını teklif etmiştir. John Locke bu teklifi hiç düşünmeden kabul etmiş ve Londra'da Lord Ashley ile birlikte yaşamaya başlamıştır. 1668 yılında Lord Ashley karaciğerindeki kist sebebiyle ameliyat olmak zorunda kalmıştır. Bu ameliyatı John Locke denetiminde bir ekip yapmış ve ameliyat başarılı sonuçlanmıştır. Diplomasız bir doktor olarak başarılı bir ameliyat yapan John Locke, bu ameliyattan sonra büyük itibar görmeye başlamış ve Lord Ashley ile de arasındaki yakınlığı iyice arttırmıştır (Avcı, 2010: 44).

İlerleyen zamanlarda Lord Ashley Cooper, siyaset basamaklarını hızla tırmanmış ve başbakan olmuştur. Onun özel danışmanı olan John Locke da önemli siyasi görevler almaya başlamıştır. Bu görevlere devam ederken hayali olan tıp diplomasının peşini hiç bırakmamış ve sonunda 1675 yılında arzu ettiği diplomaya kavuşmuştur. Bir süre sonra ise yürüttüğü önemli görevlerden ve yoğun iş temposundan yorulmuş, yakalandığı astım hastalığını da bahane ederek Fransa'ya taşınmış ve burada 4 yıl boyunca kalmıştır. Fransa'da kaldığı süre boyunca birçok bilim adamı ve düşünürle tanışmıştır. Descartes'in eserleriyle de tanışan Locke, kendi felsefi görüşlerinin temelini de Fransa'da yavaş yavaş atmaya başlamıştır. 1679 yılında Fransa'dan ülkesine geri dönen Locke, kendisini siyasi bir karmaşanın içerisinde bulmuştur. Başbakan Cooper, 1681 yılında iktidarı kaybedip hainlikle suçlanmıştır. Yargılanmasının ardından suçsuz bulunmasına rağmen hayatından endişe edip Hollanda'ya kaçmıştır. John Locke da Cooper'a yakın olduğu için suçlu durumuna düşmüş ve bütün görevleri elinden alınmıştır. Bu yüzden 1683 yılında Locke da Hollanda'ya kaçmış ve 6 yıl boyunca Hollanda'da yaşamıştır (Arslan, 2013: 185). Hollanda'da yaşarken, sonraki zamanlarda İngiltere tahtına geçip Orange Hanedanı'nı kuracak olan William ile tanışmıştır. 1688 yılında Kral II. James yurt dışına kaçınca, William İngiliz tahtının başına geçmiş, arkadaşı olan John Locke ise onunla beraber İngiltere'ye dönüp yüksek devlet memurluğu görevine alışmaya başlamıştır (Çapar & Yıldırım, 2012: 15)

John Locke, kendi döneminde yaptığı çalışmalar ve sunduğu fikirler nedeniyle dönemin çok ilerisinde bir filozof olarak bilinmektedir. Siyasal liberal geleneğinin babası olarak kabul edilen Locke, devletin temel amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğunu, meşruiyetin ve devletin kaynağının toplum sözleşmesinde aranması gerektiğini ve iktidarın bireysel kabulü amaç edinmek zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu gö-

rüşleriyle liberal düşüncenin kurulmasında çok büyük katkıları olmuştur (Doğan & Çakır, 2018: 581). Locke'un devlet ve insan hakları konularında geliştirdiği fikirler onu liberal bir kişi olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda bir toplumsal sözleşme kuramcısı olarak da bilinen Locke, kendi epistemolojisini sistematik bir biçimde siyaset kuramıyla birleştirmiş ve liberal devletin, sözleşme kuramının, temel haklar anlayışının ve hoşgörü olgusunun gelişmesinde büyük rol sahibi olmuştur (Akçiçek, 2011: 15). John Locke, bireysel haklar, kuvvetler ayrılığı, ifade özgürlüğü gibi günümüzde neredeyse bütün demokratik toplumlarda geçerli olan kavramları sistematik bir biçimde savunan ilk düşünür olmuştur (Günör, 2016: 344).

Locke, temelde eşitlikçi olan bir adalet anlayışına sahiptir. Ona göre, çalışanın emeğinin karşılığını alması bir haktır. Ayrıca anlaşmazlıklar ve adaletsizlikler için de, kısasa kısas yönteminin kullanılması gerektiğini savunmaktadır. İşlenen bir suçun karşılığında verilecek cezanın, o suçla aynı oranda olması gerektiğini söylemektedir. John Locke, örnek vererek, mülkünüze girip zarar veren bir hırsıza, ağılınıza girip koyunlarınızı öldüren bir yabani hayvana yaptığınızı yapma hakkının var olduğunu söylemektedir. Ona göre hırsızlık yapan kişi insanlıktan uzaklaşmış ve yabani bir hayvan gibi davranılmayı hak etmiştir. Locke, insan olmanın sınırlarını çizmiş ve bu sınırlara uymayan kişileri insan olarak görmemektedir. Bu sınıra uyup uymamayı da insanın kendi tercihi olarak görmektedir (Kibar, 2017: 6)

Klasik liberalizmin öncü filozofu olarak bilinen Locke, doğal durumda insanın eksiksiz ve tam bir özgürlüğe sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Herhangi bir insanın diğerinden daha fazlasına sahip olmadığını, bütün iktidar ve yetki sınırının karşılıklı olduğu bir eşitlik durumunun var olduğunu söylemektedir. Bu eşitlik durumu da kişiye siyasal, toplumsal, bireysel ve ekonomik alanda aynı haklara sahip olma imkanı tanımaktadır (Aydar, 2021: 320). Locke'a göre, bireyin seçimleri, ona, mutluluğu, adaleti ve hazzı getirmektedir. Bireylerin rasyonel olduğuna inanmaktadır. Bu düşünceye göre insan henüz toplumsallaşmadan bile bugünkü düşünsel ve dilsel yeteneklere sahiptir. Bu sebeple, insanın var olabilmesi için başka insanlara ihtiyacı yoktur. Toplumla beraber yaşamak insanın hayatını kolaylaştırabilir ama insan tek başına da var olabilir. Locke, kişi özgürlüklerini de aynı bağlamda düşünmektedir. Ona göre, bireyler tek başına yaşadığında özgürdürler. Ancak devletlerin, toplumların kurulması bu özgürlükleri kısıtlamaktadır (Kibar, 2017: 6). John Locke'un devlet kuramına dair bu düşünceleri ve açıklamaları, 17.yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte önemini korumuş ve korumaya devam etmektedir. Bugünkü modern devlet ve anayasaların temel felsefesi olmayı sürdürmektedir (Doğan & Çakır, 2018: 584).

2.2. Immanuel Kant (1724-1804)

İmmanuel Kant, 27 Nisan 1724 tarihinde Doğru Rusya'nın Königsberg şehrinde dünyaya gelmiştir. Normal şartlara göre doğuştan hasta ve zayıf bir bebek olarak dünyaya gelen Kant, ailenin dördüncü çocuğudur. İlk eğitimlerini ailesinden almaya başlayan Kant'ın düşüncelerinin gelişiminde bu eğitimlerin önemli etkileri olmuştur. Ailesinden aldığı ilk eğitimin temel anlayışı din ve ahlak kavramlarını her şeyin üstünde tutmaktır. Sonrasında ise Frederic Koleji'nde eğitim görmeye başlayan Kant'ın gençlik dönemi, kendisi tarafından "entelektüel bakımdan olgunlaşmamış ve ahlaksal bakımdan özgürleşmemiş" bir dönem olarak tanımlanmaktadır. 1740 yılında Königsberg Üniversitesi'ne başlayan Kant, burada matematik, fizik ve astronomiyle birlikte doğa bilimleri ve felsefe ile ilgilenmiştir. 22 yaşına kadar üniversitede eğitimine devam eden Kant, 13 yaşındayken annesini, 23 yaşındayken de babasını kaybetmiştir. Özellikle babasının ölümünden sonra maddi olarak zor durumda kalmış, geçimini sağlamak için akademik kariyerine ara vererek Doğu Prusya'nın önde gelen ailelerinin çocuklarına özel ders vermeye başlamıştır. Özel öğretmenlik yaptığı süre boyunca doğa bilimleri ve felsefe alanlarında bilimsel çalışmalar yapmaya devam ederek kendisini akademisyenliğe hazırlamıştır (Vurgun, 2018: 4)

1755 senesinde doktora tezini sunup üniversiteye geri dönen Kant, aynı yıl ders verme izni de almıştır. Mantık, matematik, metafizik gibi çeşitli konularda dersler vermeye başlamıştır. Bu durum onun hem kendini geliştirmesine hem de geniş kitleler tarafından tanınmaya başlamasına yardımcı olmuştur. 1770 senesinde "Duyu Dünyası ile Düşünce Dünyasının Formu ve İlkeleri Üzerine" isimli tezi vererek ordinaryüs unvanını kazanmıştır. Bu dönemden sonra, bir süre suskun kalan Kant 10 yıl boyunca herhangi bir eser yayımlamamıştır. 1781 yılında ise paylaştığı "Salt Aklın Kritiği" adlı eseriyle kriticizmin teorik temelini oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemine de "Kritik Dönem" adı verilmektedir (Özcan, 2019: 18). Kriticizm, Kant'ın bilgi felekesesi olarak da adlandırılan bir eleştiri felekesesidir. Bu felefi yapıda Kant insan bilgisinin sınırlarını ve yapısını araştırmış, bir diğer yandan da aklın statüsünü ve kuramsal yapısını eleştirmiştir. Kant'a göre bilginin meydana gelebilmesi için hem zihin hem de deney gereklidir (Arslan, 2013: 75).

Ahlak felekesesi, tarihe bakıldığında Antik Çağ'dan Kant'a kadar filozofların temel olarak "en yüksek iyi" anlayışını temel aldığı bir felefe olarak bilinmektedir. Kant'a kadar olan zaman diliminde, düşünceyi ön plana çıkaran filozofların ortak özelliği, bu sorunu çözme konusunda mutluluk olgusunu ön planda tutmaları olmuştur. Immanuel Kant ise ahlak felekesesinin temelini mutluluk gibi herkesin ortak bir uzlaşmaya varamayacağı bir olguya bağlanamayacağını düşünmektedir. Kant'a

göre ahlak felsefesine bir temel aranıyorsa bile aranan bu temel mutluluk olgusu değildir. İnsanların rasyonel ve özgür varlıklar olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden insanların uyması gereken ahlak ilkelerini saf akıldan çıkarmayı amaçlamıştır (Vurgun, 2018: 23).

Kant, barışın ancak ahlaki ilerlemeyle mümkün olabileceğini savunmaktadır. Onun idealizme temel oluşturan iyimser duruşunun altında ahlaki yasalara olan inancı yer almaktadır. İnsanın zamanla mükemmelleşeceğine inanmaktadır, pratik ve ahlaki olanın güzel ve iyiye gidişte etkili olduğunu söylemektedir. Kant, hukuk ve devletin, eşit ve özgür bireylerin ahlaki yasalardan oluşan topluluğu geliştirmek için daima iç içe olması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca uluslararası barışın sağlanması için de ahlaki yapının korunması gerektiğini söyleyerek ahlak ve barış kavramlarının birbirine olan bağlılığını dile getirmiştir (Cesim, 2019: 3).

Immanuel Kant, ahlak felsefesinde faydacı anlayıştan tamamen uzak bir duruş sergilemiştir. Ahlaksal sorumluluğu ödev bilincine bağlayan Kant, kesin emir niteliğindeki ahlaksal emirlerin faydacı nedenlerden dolayı değil, ödev bilincinden dolayı yapılması gerektiğini düşünmektedir. Cezalandırma aracının da hiçbir zaman sadece başka iyileri gerçekleştirmek amacıyla uygulanan bir araç olmadığını savunmaktadır. Kant'a göre ceza, durum ne olursa olsun, suçluya sadece suç işlediği için verilmelidir. Ceza hukukunun kesin emirlerden oluştuğunu söyleyen Kant'a göre faydacı düşüncede hileli yollar vardır ve bu hileli yollara başvurup cezalandırma adaletinden kaçan kişiler eleştirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında cezalandırmanın temel felsefesi Kant'a göre asla yararlı düşünce olmamalıdır. Çünkü Kant, suç işleyen bireylerin cezalandırılmasını kesin ahlaki bir emir olarak görmektedir (Aktaş, 2009: 19).

Immanuel Kant'a göre hukuk ve kanunlarla ilişkili kavramlar, zorlama kavramlardır. Konu hukuk olunca Kant için asıl önemli olan kişilerin özgürce davranabilmeleridir. Doğal hukuk konusunda üç formül geliştirmiştir. Bunlar: "dürüst yaşa, kimseye zarar verme, kim ne hakediyorsa onu ver"dir. Hukuk felsefesinde belirli ayrımlarda bulunun Kant'ın en önemli ayrımı doğal hak ve pozitif hak ayrımıdır. Doğal hakların doğuştan geldiğini, pozitif hakların ise kanun koyucular veya belirli kişiler tarafından ortaya konulan kurallar olduğunu söylemektedir. Kant'ın felsefesi içinde doğuştan gelen çok önemli bir hak vardır. O da özgürlüktür. Özgürlük de, ancak başka kişilerin özgürlüğü ile var olabildiği sürece herkese ait bir hak olarak nitelendirilmektedir. Kant felsefesi içinde, insanlık tarihi aslında bir özgürleşme süreci olarak nitelendirilmektedir (Vurgun, 2018: 85).

1790'lı yıllara geldiğinde yaşlandığını hissetmeye başlayan Kant, üniversitede ders vermeyi bırakıp emekli olmuştur. 1803 yılında ise ilk kez ciddi bir hastalığa yakalanmıştır. Zamanında babasının da başına gelen

bu hastalık, inme nöbeti olarak adlandırılmış ve Kant'ı yatağa mahkum etmiştir. Zaman zaman hastalığının iyileşme belirtileri gösterdiği noktalar olsa da, 12 Şubat 1804 tarihinde vücudu daha fazla dayanamamış ve hayata gözlerini yummuştur (Vurgun, 2018: 6).

2.3. Emile Durkheim (1858-1917)

15 Nisan 1858 yılında Fransa'nın Epinal-Loren şehrinde dünyaya gelmiştir. Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Durkheim'in hahambaşı olan babası, oğlunun da haham olmasını istemiştir. Fakat Durkheim o yolda ilerlememiş, liseyi bitirdikten sonra Fransa'nın önemli öğretmen okullarından birisi olan Ecole Normale Supérieure'ı kazanmıştır. Bu sırada babasını kaybeden Durkheim, kendisine farklı bir yol çizmiş ve felsefe ile ilgilenmeye başlamıştır. Fransa'da yaşanan sosyal olaylar ve yapılan reformlarla yakından ilgilenip bu konularda tartışmalar yapmıştır. 1882 yılında felsefe öğretmenliği olmuş Fransa'nın çeşitli liselerinde felsefe dersi vermeye başlamıştır. 1885 yılında Almanya'ya araştırma yapmaya giden Durkheim, burada liselerde ders vermeye devam etmiştir. Daha sonra Almanya'daki çalışmalarını raporlayıp yayımlayan Durkheim, bir yıl sonra bakanlık kararı ile Bordeaux Üniversite'sine toplum bilimleri ve pedagoji dersleri vermek üzere öğretim görevlisi olarak atanmıştır. Burada çalışmalarına devam etmiş ve bu çalışmaları ile sosyolojinin temellerini oluşturmaya başlamıştır (Pehlivan,2013: 3)

Emile Durkheim, kendinden sonra gelecek olan insanlara sosyolojiyi bir bilim olarak miras bırakmıştır. Sosyolojiyi bir bilim dalı haline getirebilmek için sosyolojinin çalışma alanının sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. Durkheim için sosyoloji doğa bilimlerindeki gibi yöntemlerle ele alınmalıdır ve bu sebepten Durkheim'in sosyolojisi pozitivistin ilkelereyle şekillenmiştir. Eserlerinde iki ana vurguya yer vermiştir. Bunlardan birincisi toplumsal olan bireysel olandan üstündür vurgusu, ikincisi ise toplumun incelenmesinin bilimin konusu olduğu vurgusudur (Yükselbaba, 2017: 193). Toplumu incelerken onun ampirik olgulara dayandığını ve bilimsel yöntemler kullanılarak ele alınması gerektiğini söylemiştir. Bir toplumun, toplumsal olgulardan oluştuğunu, bu olguların ise dışardan bireylere dayatıldığını savunmaktadır.

Çalışmalarının temeline ahlak kavramını koyan Emile Durkheim, toplumun içinde bulunduğu krizi bir ahlak krizi olarak nitelendirmektedir. Durkheim'a göre, toplumun düzenini sağlamak için gereken en önemli şey ahlaki bir yapı oluşturmaktır. Ahlakı tanımlarken de üç temel özelliğe vurgu yapmaktadır. Bunlar kurallar, topluma bağlılık ve zorlayıcılık. Emile Durkheim, ahlaki bir kurallar sistemi olarak görmektedir ve bu kuralların otorite ve arzulanırlık özelliklerini öne çıkarmaktadır. Ahlak

kurallarının otorite gücüne sahip olduğunu, insanların ahlak kurallarına boyun eğmeleri gerektiğini düşündüğünü ve bu kurallara bağlı kalınmasını istediklerini savunmaktadır. Ayrıca ahlak kurallarının, belirli bir topluluğun enerjisini yönlendirmesini gereken hedefleri belirlediğini söylemektedir. Ona göre ahlak kuralları iyi ve arzulanır hakkında anlayışlar içermektedir ve bu sebepten faydacı normlardan kesinlikle ayrı tutulması gerekmektedir (Aktürk, 2021: 43). Emile Durkheim, sosyolojinin özgünlüğünü ispat etmeye çalışırken pragmatizmden yola çıkmış ve pragmatizmi oldukça kullanmıştır. Durkheim'in yazılarının genelinde faydacı teoriye karşı yaptığı eleştiriler yer almaktadır. Toplumu açıklamak için bireyden hareket etme fikrine tamamen karşıdır. Genel olarak bütüne parçadan gelerek ulaşmaya çalışmamaktadır. Bu yüzden sosyoloji, faydacılıkta olduğu gibi bireyi başlangıç noktası alan bir teoriye dayanmamaktadır (Öztürk, 2015: 60).

Emile Durkheim, sosyoloji kavramına yeni bir bakış açısı getirdiği için bu camia da ilker arasında yerini almıştır. Her ne kadar sosyoloji kavramı Comte tarafından ortaya atılsa da içeriğini dolduran ve bilimsel metodolojiyi de sosyolojiye ekleyen Durkheim olmuştur. Kendisinden önceki bilim insanlarının fikirlerini ve kavramlarını genişletmiş, yeni bakış açıları yaratmış ve kendi anlayışını anlaşılır bir şekilde ortaya koymuştur. Toplumsal olguları nesnelere gibi görmüştür ve ona göre bir metodoloji geliştirmiştir. Bu da onun pozitivist yönüne işaret etmektedir. Teori ve pratiği birleştirerek yayımladığı “İntihar” ve “Dinsel Hayatın İlk Biçimleri” adlı eserleri, sosyoloji bilimindeki en önemli eserler olarak yerlerini almışlardır (Sağlık, 2019: 476)

Emile Durkheim'a göre toplum, bir organizmaya benzerdir. Ona göre toplum, bütünü yaşaması için çabalayan, birbirleri ile etkileşim içinde olan ve birbirlerini destekleyen parçalardan oluşan bir sistemdir. Sağlıklı bir toplum oluşması için bireylerin ahlaki nitelikteki bağlarla birbirlerine bağlanmış olması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlar sayesinde toplum ahenk içinde çalışmaktadır. Çünkü toplum denen organizma kendi kendine dengeyi sağlayamamaktadır. Bu nedenle toplumu bir arada tutacak ahlaki bir merkeze ihtiyaç vardır. Durkheim, toplumu oluşturan bireyleri homo duplex (çifte insan) olarak tanımlamaktadır.

Bir yanıyla arzu, iştah ve beden ile donanmış ve bunları gerçekleştirme çabasına, diğer yanıyla da toplumsal kişiliği olan varlıklar çifte insan kavramını açıklamaktadır. İnsanların sınırsız arzularının olduğunu ve bireylerin içinde bu arzuları kısıtlayabilecek bir şeyin olmadığını düşünmektedir. Bu sebeple insanların dışsal güçlerle kısıtlanması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre, bencil olan bireyler kendi çıkarları dışındaki şeyleri algılayamamaktadırlar ve bu bireyler toplumsal çıkarı göremez durumdadırlar. Bu bireylere toplumsal çıkarı gösterecek ve algılarını açık di-

ğer insanlara saygı göstermesini sağlayacak bir sistem vardır ve bu sistem de ahlaki disiplin sistemidir. Durkheim, insanın ancak toplum içinde ve toplum yoluyla insan olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre insanlar her zaman daha fazlasını istemektedir (Yükselbaba, 2017: 198).

Durkheim'a göre faydacı yaklaşımın gözden kaçırdığı bir şey vardır, o da sözleşmelerin gerçekte sözleşme ilişkilerini düzenleyen kurallara göre yapıldığıdır. Taraflar sözleşme yaptığı sırada bu kurallar üzerinde anlaşma sağlamamaktadırlar çünkü bu kurallar zaten daha önceden vardır. Söz konusu bu kurallar sözleşmelerin ne olduğunu, nelerin sözleşme konusu olmayacağını da belirtmektedir. Durkheim'ın ilgilendiği şey ise tarafların sözleşmeye konu etmediği ancak toplumsal olarak kabul edilmiş kurallar bütünüdür. Taraflar bu kurallar çerçevesinde sözleşme ilişkisine girebilmektedir. Durkheim, kişisel çıkarların, sözleşme yapan tarafların kişisel güdülerinden bağımsız bir kurala göre gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu yüzden faydacı yaklaşıma karşıt bir görüş çizmektedir (Devrim, 2020: 100).

Fransızca dışında İngilizce, İtalyanca, Almanca gibi dilleri de konuşabilen Durkheim, 1896 yılında *L'Année Sociologique* adlı akademik dergide bu dillerde yazılmış sayısız metin hakkında eleştiriler ve yorumlarda bulunmuştur. Sosyoloji ve ahlak alanında yaptığı çalışmalardan elde ettiği bilgileri makale halinde yayınlamaya başlamıştır. Psikoloji ve sosyolojiyi birbirinden ayırarak sosyolojiyi pozitif bir bilim haline getirmeyi başaran Emile Durkheim, dünyada sosyoloji biliminin gelişmesinde öncü bir düşünür olarak, 15 Kasım 1917'de 54 yaşında hayatını kaybetmiştir (Pehlivan, 2013: 4).

2.4. Max Weber

21 Nisan 1864 tarihinde Almanya'nın Erfurt şehrinde dünyaya gelen Karl Emil Maximilian Weber, Protestanlığı ile bilinen kalabalık bir ailenin en büyük oğlu olarak bilinmektedir. Babası bir siyasetçidir. Annesi ise dinine çok sıkı bir şekilde bağlı, dinin yasaklarına tamamen uyan bir kadındır. Weber'in düşüncelerinin gelişiminde annesinin dinle ilgili bakış açısı oldukça önemli olmuştur (Sünney, 2008: 5).

Henüz 13 yaşındayken tarih denemeleri yazmaya başlayan Weber, kitap okumayı spor yapmaya veya oyun oynamaya tercih eden bir çocuk olarak büyümüştür. Ortaokulda sınıf arkadaşlarının hatta hocalarının entelektüel bilgilerini eleştirmeye başlamıştır. Büyüdükçe ise anne ve babasıyla diyalog kurmakta zorlanmaya başlayan Weber, aile büyüklerinin otoritesine yavaş yavaş karşı çıkmaya başlamıştır. Çeşitli üniversitelerde hukuk, iktisat tarihi ve felsefe dersleri almıştır. 29 yaşına geldiğinde ise Humboldt Üniversitesi'nde ticaret hukuku kürsüsüne atanmıştır (Çamlı,

2013: 4). 1894 yılında ise, Freiburg Üniversitesi'nden gelen ekonomi profesörlüğü teklifini kabul eden Weber, akademik hayata hızlı bir adım atıp yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştır (Sünney, 2008: 12). 1897 yılında babasını kaybetmiş, aynı yıl içerisinde gittiği İspanya gezisinden dönerken rahatsızlanmış ve hayatının sonuna kadar devam edecek olan sıkıntılı süreç başlamıştır. Yorgunluk, gerginlik, pişmanlık gibi duygulara kapılan Weber, içten içe çökmeye başlamış ve bir süreliğine kliniğe yatmak zorunda kalmıştır. Hastalığı sebebiyle yaklaşık 5 yıl boyunca çalışmamış ve hiçbir yazı kaleme alamamıştır. Bir süre sonra kendini daha iyi hissetmeye başlayan Weber, 1904 yılında tekrar yazmaya başlamış ve birçok inceleme ile birlikte Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu adlı eserinin ilk bölümünü yayımlamıştır (Çamlı, 2013: 5).

Max Weber, sosyoloji alanında çok önemli katkılar sağlayan bir düşünür olarak tanınmaktadır. Sosyolojinin bir bilim olarak genel kavramsal çerçevesini çizmiştir ve tutarlı bir sosyal bilimler felsefesi geliştirmeyi başarmıştır (Demirel, 2013: 362). Pozitivist anlayıştaki gibi katı bir metodoloji anlayışı seğilememiş, yöntem tartışmalarını daha esnek bir zemine taşımıştır. Metodolojisinin önemli özelliklerinden bir tanesi de nedenselliklidir. Çalışmalarında sosyoloji ve tarihi birbirinden ayırmamıştır. Nedenellik, bir olayın başka bir olay tarafından izlenmesi veya ona eşlik etmesi anlamına gelmektedir. Weber, olayların bütünü tek veya temel bir nedene indirgeyen yaklaşımları benimsememektedir (Hira, 2000: 50).

Onun için sosyolojinin temel gözlem konusu insan eylemleridir. Hatta genel olarak insanların eylemleri değil de, tek bir bireyin eylemleridir. Bu nedenle sosyal eylem ve bireysel eylem ayrımını yapmak zorunda kalmıştır. Sosyolojinin hiçbir zaman toplumsal eylem ile iş görmediğini, toplumsal eylemin daha çok sosyolojinin merkezi olgusunu oluşturduğunu söylemektedir. Weber, sosyal eylemin ve hareketlerin oluşturabileceği en basit örgü ağına sosyal ilişki adını vermiştir. Sosyal ilişki en az iki kişinin eylem ve hareketlerinin uzun süre devam eden bir şekilde birbirlerine yönelmesiyle oluşmaktadır. Toplumsal eylem de sosyal ilişki şeklinde örgülenmektedir. Weber ayrıca iki tür sosyal ilişkiden söz etmektedir. Bunlardan birincisi “geçici sosyal ilişki”dir. Buna örnek olarak “dostluk” ilişkisi verilmektedir. İkinci ilişki türü ise “sürekli sosyal ilişki”dir. Çok sayıdaki insanın ilişki içerisinde olduğu “devlet” kavramında bir süreklilik söz konusudur. Bu yüzden Weber, sürekli ilişkiye devlet örneğini vermektedir.

Weber'i tam olarak anlayabilmek için, onun yaşadığı dönemdeki Almanya'nın durumunu da bilmek gerekmektedir. Onun çok yönlü bir düşünür olmasında Almanya'daki tarihsel sürecin etkilerinin de payı büyüktür. Weber'in yaşadığı dönemde Alman sosyolojisindeki temel düşüncelerden bir tanesi, Hegel'in ortaya koyduğu devlet ve organize olmayan arasındaki ayrımın genel manada kabul görmüş olmasıdır. O düşünceye

göre birey, toplumla iç içe yaşayıp bütünleşebildiği oranda özgürdür. Hegel'in temel düşüncesinde devlet ve toplumun bütünleşmesi vardır. Bu anlayış Weber tarafından da mantıklı bulunmuş ve sonucunda devlet bütünlüğü ile otoriteye dair düşüncelerini sosyolojiye taşımıştır (Apalı, 2018: 76).

Değerler sosyolojisi konusunda önemli belirlemelerde bulunan Weber, toplumda değer kavramının anlamının, yerinin, ve işlevinin ne olduğunu açıklamaya çalışmasıyla sosyoloji literatürüne büyük katkılar sağlamıştır (Aksan, 2016: 441). Sosyolojinin, insan davranışlarıyla ilgili olarak doğa bilimlerindeki gibi genel yasalara ulaşamayacağına ve toplumların evrim niteliği taşıyan bir gelişmeyi doğrulayamayacağına inanmaktadır. Bu sebepten sosyolojik yasa kavramını oldukça ölçülü ve dikkatli biçimde kullanmış, toplumsal yasa yerine toplumsal düzen kavramı üzerinde durmuştur. Weber, toplumsal bir yasanın var olmayacağını düşünmektedir. Bu bakış açısıyla pozitivizme karşı bir tavır almaktadır. Ona göre sosyolojinin temel konusu insan davranışlarıdır. İnsan davranışlarını da 4 kategoriye ayırmıştır.

- Amaçla İlgili Akılcı Davranış: Bir kimsenin bir işi yaparken amacının ne olduğunu düşünüp tasarlaması ve bu amacı gerçekleştirmek için araçları düzenlemesi şeklinde tanımlanmaktadır.

- Bir Değerle İlgili Akılcı Davranış: Bir kimsenin sahip olduğu değerleri göz önüne alarak, o değerlere sadık kalma şartıyla, tehlikeyi göze alması ve akıllı davranmasıdır.

- Duygusal ya da Heyecana Bağlı Davranış: Bu davranışın oluşmasında etkili olan şey tamamıyla duygusal tepkilerdir. Kişinin bizzat kendi bilinç halinin veya karakterinin direkt olarak belirlediği davranış şeklini ifade etmektedir.

- Geleneksel Davranış: Buradaki davranış; adetler, inançlar, alışkanlıklarla belirlenmiş olan davranışlar biçiminde ortaya çıkmaktadır (Demirel, 2013: 363).

Max Weber, sadece sosyoloji alanında değil, hukuk, iktisat, tarih, felsefe alanlarında da incelemelerde bulunmuştur. Bu yüzden Weber'in sosyoloji anlayışında hemen hemen her alanın etkisi görülmektedir (Sünney, 2008: 51). Araştırmaları ve fikirleri tüm dünyada geniş yankı uyandıran ve hemen hemen her düşünürü derinden etkileyen Weber, 1920 yılında zatürre sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Çamlı, 2013: 7).

2.5. Talcott Parsons (1902-1979)

13 Aralık 1902 tarihinde Amerika'da dünyaya gelmiştir. Beş kardeşin en küçüğü olan Parsons, ailesiyle birlikte 1914 senesinde New York'a taşınıp burada Horace Mann Yükek Okulu'nda eğitime başlamıştır. 1922 yı-

lında ise babası ve amcasının da eğitim gördüğü Amhersts Koleji'nde felsefe ve biyoloji okumaya başlamıştır. 1924 yılında mezun olduktan sonra 1 seneliğine eğitim için Londra'ya gitmiş, Londra İktisat Okulu'nda kendisini oldukça etkileyen antropolog Bronislaw Malinowski ile tanışmıştır. Londra'daki bu eğitimi sayesinde Heidelberg Üniversitesi'nde eğitim görmeye hak kazanan Parsons Almanya'ya yerleşmiştir (Devrim, 2020: 5). Bu dönemde ise düşüncelerini önemli bir şekilde etkileyecek olan Max Weber'in fikirleriyle tanışmıştır. Max Weber'in, Parsons Almanya'ya yerleşmeden 5 sene önce hayatını kaybetmiş olmasına rağmen fikirlerinin ve üniversite-deki etkisinin hala devam ediyor olması, Parsons'u oldukça etkilemiştir. Almanya'daki kapitalizm hakkında yazdığı doktora tezi 1927 yılında kabul edilen Parsons, aynı yıl içinde Harvard Üniversitesi'nde ekonomi dersi vermeye başlamıştır. 1931 yılından itibaren de ekonomi dersinin yanında sosyoloji dersleri de müfredatına eklenmiştir (Sadıkoğlu, 2021: 3).

Parsons 20. yüzyılın en çok tanınan ve en etkili sosyologlarından birisi olmuştur. İnsanı hakikate ulaştırabilecek şeyin akıldan ziyade irade olduğunu ifade eden yöntembilimsel istenççilik (voluntarizm) ilkesi üzerine kurduğu eylem kuramıyla toplum kuramına ulaşmayı hedeflemiştir. Bu tarz kuramsal çalışmalarda kullandığı yöntemler sayesinde yapısalcı işlevselci geleneğin önemli temsilcilerinden birisi haline gelmiştir. Parsons, Marksistler gibi radikal değişmeye odaklanmamış, toplumların neden işlevsel ve istikrarlı olduğunu açıklamaya çalışmıştır (Fidan, 2017: 266). 1930 yılında Max Weber'in "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" adlı kitabını İngilizce'ye çevirmiş, bu sayede Weber'i Amerikan sosyoloji çevresine de tanıtmıştır (Devrim, 2020: 14). Kendi yazdığı "Toplumsal Eylemin Yapısı" adlı kitabında da Weber'den ne kadar etkilendiğini onu açıklamak için attığı başlıklarda belirtmiştir. Kitapta sadece Weber değil, Emile Durkheim, Alfred Marshall ve Vilfredo Pareto'dan ve onların bakış açılarından bahsetmektedir. Kariyerinin henüz başlarındaiken bu isimlere kuramsal atıflarda bulunan Parsons, klasik kuramcılarının toplumla ilgilenmesi fikrinden yola çıkıp makro bir kuram geliştirme yolunu seçmiştir (Karanfil, 2007: 32). 1940'lı yılların sonuna doğru Durkheim'in sosyolojisine ağırlık vererek işlevselci sosyolojinin önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Parsons'ın işlevselci sistem kuramında toplum, alt sistemlerden oluşan bir üst sisteme ve organizmaya benzetilmektedir. Ona göre toplum üç temel sistemden oluşmaktadır. Bunlar: sosyal sistem, topluluk sistemi ve kültürel sistemdir. Kültürel sistem toplumun kontrol işlevini üstlenmektedir ve bu yüzden baş konumdadır. Toplumsal sistem ise kişilik sistemini denetim altında tutmaktadır. Parsons'a göre toplumun varlığını devam ettirebilmesi için ekonomik, siyasi, hukuki ve ahlaki gereksinimlerini devam ettirebilmesi gereklidir (Özyurt, 2016: 523). Parsons aynı zamanda Immanuel Kant'ı faydacılık karşıtlığı, özerk insan ve bir

amaç olarak insan düşüncesi gibi alanlarda izlemiştir.

Parsons'a göre faydacı sistemde bir sorun söz konusudur. Bu soruna da faydacı çıkmaz adı vermiştir. Ona göre faydacı teori, eylemleri yalnızca amaç-araç bağlamında ele almakta ve normları görmezden gelmektedir. Normlar bu şemada yer almadığında aktörleri yönlendirebilecek tek şey koşullardır ve düzen ancak dışsal bir otorite tarafından sağlanabilmektedir (Devrim, 2020: 106).

Talcott Parsons'un geliştirdiği sosyal sistem yaklaşımı özellikle 1950'li yıllarda sosyoloji araştırmalarının temel çerçevesini oluşturmuştur. Sosyal sistem yaklaşımı üç ana özellikten oluşmaktadır. Bunlardan birincisi olan işlevselcilik, toplumun kendisini oluşturan üyelerinden farklı ihtiyaçları olduğunu savunmaktadır. İkinci özellik olan doğalcılık ise, doğal bilimlerdeki yöntemlerin sosyal bilimlerde de kullanılabilirliği görüşüne dayanmaktadır. Üçüncü özellik olan sosyal nedensellik, sosyal bilimcilerin bireyin davranışlarının nedenlerini bildiğini, o bireyin ise nedenler konusunda söyleyecek bir şeyinin olmadığını vurgulamaktadır (Yalçın, 2022: 59). Parsons'a göre sistemin devamlılığı, sınırlarının korunması ve çevreyi sistem için kullanışlı hale getirilmesine bağlıdır (Sadıkoğlu, 2021: 12).

Talcott Parsons, pozitivismi radikal ve istatistiksel olarak ikiye ayırarak ele almıştır. İstatistiksel pozitivismi de kendi içinde ikiye ayırarak bireyci pozitivism ve sosyolojik pozitivism olarak ele almıştır. Aynı zamanda pozitivism'e başka bir açıdan bakarak eleştirel bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bir eylemin pozitivist olabilmesi için o eylemi yapanların öncelikle ampirik bir bilgiyi öznel bir yaklaşım biçimi olarak ele alıp ona göre hareket etmesi gerekmektedir. Parsons'a göre bu şekilde bir düşünce sistemi, bireyi bir obje gibi ele almakta, eylem ve akıl sahibi olma yönünü hesaba katmaması zayıflıklarının işaretidir (Şensazlı, 2020: 662).

Yaşadığı dönemdeki Amerikan toplumunun yapısını inceleyen Parsons, toplumsal tabakalaşmaya değinmektedir. Statü elde etmenin, mesleki alandaki başarı ile belirlendiğini belirtmektedir. Böylece mesleki alanlarda fırsat eşitliğinin büyük oranda sağlandığını ve kültürel çeşitliliğin olduğu bir toplumda statülerin doğum ya da akrabalık birimlerine üyelikle belirlenmediğini vurgulamaktadır.

I. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında vurgulanan aile, akrabalı ve toplumsal bütünlük gibi kurumların önemine de dikkat çekmektedir. Ailenin oldukça önemli olduğunu düşünmekte ve Parsons'a göre aile kurumunun eski önemini kaybetmesi toplum bütünlüğünü bozucu etkiye sahiptir. Kişilik sistemini oluşturan ilk sıradaki kurumun aile olduğunu vurgulamış ve topluma uyumlu bireyler oluşturma işlevini aileye yüklemiştir (Karanfil, 2007: 35). Parsons her ne kadar toplumu çatışmadan uzak ve uyumun esas olduğu bir varlık olarak ele alıyor olması, eşitsiz güç dağı-

tımını görmezden gelmesi ve aşırı denge vurgusuna bağlı olması sebebiyle eleştirilere maruz kalmış olsada, toplumsal eylem ve değişme konularında en önde gelen düşünürlerden birisi olmuştur.

Talcott Parsons, yazarlığın yanında politik alanda da aktif olarak yer almıştır. Nazizme karşı sert tavır almış, İngiltere’de toplumu Nazizm tehlikesine karşı uyarmaya çalışmıştır. Dış ekonomi yönetimi konusunda da Amerika’nın Almanya karşısındaki politik tutumu konusunda danışmanlık yapmıştır. İngiltere’de Harvard Savunma Komitesi’nin kurucu ekibinde yer almıştır.

1960’lı yıllarda Parsons’un teorileri o dönemde yaşayan diğer sosyologlar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilere kulak asmadan çalışmalarını devam ettiren Parsons, medikal sosyoloji, ölüm ve gençlik gibi konularda eserler vermeye devam etmiştir. Diğer yandan da toplumların sosyal evrimi konusuyla ilgilenmeye ve bu alanda eserler yazmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği’nde Amerikan sosyolojisi üzerine konferanslar veren Parsons, 1973 yılında emeki olmuştur. 1979 yılında doktorasının 50. yıldönümü için Heidelberg’e davet edilmiş, fakat 8 Mayıs 1979 tarihinde davete katılmadan vefat etmiştir (Devrim, 2020: 14).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİCHAEL J. SANDEL'İN FAYDACILIK ELEŞTİRİSİ

Sandel ve eleştirileri toplumsal adaletin sağlanması konusunda sunduğu farklı yaklaşım ve çözümlerden ötürü günümüz dünyasında tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla onun düşünceleri ve eleştirileri hakkında bilgi sahibi olmamız toplumsal sorunlara olan duyarlılığımızı, farkındalığımızı, objektifliğimizi ve empati yeteneğimizi güçlendirmemiz için önem teşkil etmektedir. Bu bölüm Michael J. Sandel'in felsefesini anlamak, düşüncelerini öğrenmek, eleştirilerini değerlendirmek için bizlere yol gösterici faydalı bir kaynak olacaktır.

3.1. Michael J. Sandel'in Hayatı ve Eserleri

Michael Joseph Sandel 5 Mart 1953 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Minnsota eyaletinde doğmuştur. Yahudi bir ailenin çocuğu olan Sandel 13 yaşında Los Angeles'a taşınmış ve üniversite yıllarına kadar eğitimine burada devam etmiştir. Lisans eğitimini sosyal bilimler üzerinde uzmanlanmış olan Branedis Üniversitesi'nde siyaset alanında tamamlamıştır. Doktorasını ise Oxford Üniversitesi'nde yaparak, eğitim hayatına başarılı bir şekilde devam etmiştir. Sandel, felsefe ve toplumsal adalet konularında öne çıkan bir düşünürdür ve Harvard Üniversitesi'nde siyaset felsefesi profesörü olarak görev yapmaktadır.

Sandel'in gelişiminde ve meslek hayatının şekillenmesinde etkili olan iki farklı deneyim vardır; Henüz öğrenciliği devam ediyorken stajyer olarak çalıştığı Houston Chronicle'da personel eksikliği nedeniyle, 1972 yılında ortaya çıkan ve dönemin ABD başkanı Richard Nixon'un başkanlığının sona ermesine kadar giden Watergate duruşmalarını takip etme konusunda görevlendirilmiştir. Bu görev siyasi gazeteciliğin kendisi için herhangi bir cezbediciliği olmadığını farkına varmasını sağlamıştır. İlerleyen zamanda Oxford Balliol College'da bir Rhodes bursu kazanmıştır. Burada tanıştığı filozof Alan Montefiore vesilesiyle siyaset felsefesi alanına yönelmiş olup yakın dönemin en etkili filozoflarını inceleme fırsatı bulmuş ve üzerinde uzmanlaşacağı alanı belirlemiştir (Özgök, 2020: 81).

Kuşağının en önemli düşünürlerinden olan Sandel, 1980'lerden bu yana Harvard Üniversitesi'nde siyaset felsefesi üzerine dersler vermektedir. En bilinen dersi ise adalettir. Bir dönemde binden fazla öğrencinin bu derse kayıt yaptırmasıyla birlikte rekor kırarak, Harvard Üniversitesi tarihinde en çok tercih seçilen ilk üç ders arasına girmeyi başarmıştır. Adalet dersine gösterilen yoğun talep nedeniyle dersleri video kaydına alınmakta

ve dijital ortamlarda yayımlanmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde televizyon kanallarında dersleri yayımlanmış, eserleri birçok farklı dile çevrilmiştir. “Justice with Michael Sandel” adlı televizyon programı, Harvard Üniversitesi’nde verdiği dersleri konu almakta ve dünya çapında geniş bir izleyici kitlesi tarafından takip edilmektedir. Seneler içinde katıldığı konferanslar, televizyon ve radyo programları, dijital ve yazılı basın organları sayesinde uluslararası bir üne kavuşmuştur. Öyle ki China Newsweek onu 2011 yılının en etkili yabancı figürü seçmiştir.

Ahlaki ve siyasi felsefe alanında yapmış olduğu çalışmalar ile tanınırlığını artırmış olup yeni teknolojiler, adalet ve demokrasi tarafından ortaya çıkan etik sorunları kitaplarında ve makalelerinde işlemiştir. Sandel’in özellikle egemen akımlardan faydacılığa yönelttiği eleştiriler popülerliğini yükseltmiş ve ABD’de yaşayan en etkili filozoflardan biri olarak kabul edilmesine vesile olmuştur.

Sandel’in yazmış olduğu eserler, insanların karşılaştığı toplumsal sorunlar üzerine yürütülen tartışmaların merkezinde yer alır. Modern toplumlarda yaşanan birçok soruna felsefe penceresinden bakarak, bu sorunlar için çözüm fikirleri ortaya koyar. Bu nedenle onun eserleri, sadece felsefeye ilgi duyan insanlar için değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara dair bilgi sahibi olmak isteyen herkes için önem arz etmektedir.

Michael J. Sandel’in eserlerini kısaca sıralamak gerekirse; *Democracy’s Discontent: America in Search of a Public Philosophy* (1998), *Liberalism and the Limits of Justice* (1998), *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics* (2005), *The Case Against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering* (2007), *Justice: A Reader* (2007), *What Money Can’t Buy: The Moral Limits Of Markets* (2012) ve *Justice: What’s the Right Thing to Do?* (2010) olarak nitelendirilebilir.

En temel iki eseri ise *Liberalism and the Limits of Justice* (Türkçe çevirisi “Liberalizm ve Adaletin Sınırları”) ile *Justice: What’s the Right Thing to Do?* (Türkçe çevirisi “Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?”) adlı eserleri olup Türkçe dahil birçok farklı dilde tercüme edilmiştir.

3.2. Sandel ve Liberal Düşünce

Sandel’in faydacılık özelinde görüşlerine değinmeden önce onu daha iyi anlayabilmemiz için komüniteryan kimliği ve liberalizm anlayışına değinmemiz gerekir. Sandel’in liberalizm üzerine söylediklerini incelediğimizde, genellikle eleştirel bakış açısıyla yaklaştığını görürüz.

Komüniteryanizm insan kimliklerinin kurucu topluluklar etrafında şekillendiği ve insan doğası üzerinde en az politikalar ve kurumlar kadar, ahlaki ve politik yargılarımızın da etkisi olduğunu savunan fikirdir. Hayatı-

mızın büyük çoğunluğu topluluklar içinde geçmektedir. İçinde yaşadığımız bu topluluklar ahlaki ve politik yargılarımızı şekillendirir ve şekillendirmelidir. Yaşamlarımıza anlam katan belirli toplulukları desteklemek ve beslemek konusunda her insanın büyük bir yükümlülüğü vardır. Aksi halde insanoğlu yolunu şaşırılmış, yalnız, muhtaç ve bilinçli bir şekilde ahlaki ve politik yargıda bulunamayacak haldedir.

Liberal düşünce temelinde eşitlik, adalet, özgürlük ilkelerini barından bir siyasal felsefe türüdür. Sandel'e göre liberal düşüncenin bu ilkeleri uygulama ve yorumlama aşamasında sıkıntıları mevcuttur. Her şeyden önce liberal düşüncenin bireyci yaklaşımı, toplumsal ve ahlaki değerler ile örtüşmemektedir. Birey haklarının bu denli ön plana çıkarılması toplumsal bağları incitir ve ortak değerlerin kaybolmasına neden olur. Sandel, insanları tanımlarken bireysel hak ve özgürlüklerin yanına toplumsal bağları da ilişkilendirmiştir.

Sandel'e göre liberalizmin bir diğer defosu bireylerin haklarının korunma ve eşitliği teşkil etme noktasında yetersiz kalmasıdır. Liberalizm gerektiğinde devlet müdahalesine başvurur. Sandel ise, adalet ve eşitlik kavramlarının yalnızca birey haklarının temin edilmesiyle ulaşılabilecek kavramlar olmadığını, aksine toplumun ortak noktada buluşacağı değerlere bağlı anlayışlara yönelik ihtiyaçlara dikkat çeker.

Sandel'in Liberalizm'e yönelttiği eleştiriler onun aslında Komüniteryan bir kimliğe sahip olduğunu işaret etmektedir. O, yeni bir sistem inşa etmekten ziyade mevcut sistemin eksiklerinin ve yanlış yönlerinin giderilip düzeltilmesi hususunda yoğunlaşmaktadır. Günümüzde insanların bireyselleştiğini, toplumu bir arada tutan değerlerin zayıfladığını belirten Sandel, bunun nedeni olarak liberal düşünce sistemini öne sürmektedir. Ona göre bu zayıflığın tamir edilmesi için ilk kural liberal düşünce sisteminden uzaklaşmaktır (Özgök, 2020). Çünkü liberal düşünce bireysel hak ve özgürlüklerin en başta devlete, ardından ise devletle beraber işletmeler de dahil olmak üzere, özel ekonomik aktörlere devrolunabileceğini vurgulayan ekonomik ve politik doktrindir. Ekonomik faktörlerin devreye girmesi, insanların bir topluluk oluşturma bilincinden zaman içinde soyutlanması demektir.

Liberallerin atomcu birey kavramı, komüniteryanlar tarafından eleştirilmektedir. Komüniteryan filozoflara göre insan doğasını sadece toplum içerisindeyken gerçekleştirebilmektedir. Bu sebeple insanın toplumsal yönünü ön plana çıkarmanın önemini vurgularlar. Onlara göre insanın iyiye yönelen kabiliyetli ve ahlaklı bir özne olabilmesi, iyiyle kötü arasındaki farkı idrak edebilmesi için öncelikle kapsayıcı ortak bir dil, söylem ve kültür grubuna ait olması gerekmektedir. Bu noktada komüniteryanlar cemaat/toplum olmanın önemine vurgu yapmışlardır. Komüniteryanlar ile

liberallerin ayrıştıkları yer toplumsal dayanışma ve bütünlük ile bireysel haklar arasında kurulması gereken denge unsurlardır.

Liberalizm her ne kadar insan haklarının teminat altına alınması ve bu bağlamda toplumsal refahın artırılmasını amaçlasa dahi, insanlar arasındaki farklılıkları ayırt edememesinden ötürü toplumsal bağları zayıflatmaktadır. Bu hedeflerin çok önemli olduğunu kabul eden Sandel'in eleştirisi uygulama sürecine yöneliktir. Ona göre Liberalizm bireysel hak ve özgürlüklerin mutlak olarak ön planda tutulmasını garanti altına almamaktadır.

Sandel, liberal düşüncenin toplumdaki gelir eşitsizliği ve sosyal sorunları tetiklediğini düşünür. Liberal düşünce zenginlere güç katarken, yoksul insanları daha da yoksullaştırmaktadır. Bu yüzden, liberal düşüncenin kuvvet bulduğu temel ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesi ve toplumsal adaletin temini için daha sağlıklı yollar bulunması taraftarıdır.

Bu çatışmanın arasında Sandel, çağımızın güçlü siyaset felsefesi görüşlerinden daha özgürlükçü Nozickçi liberalizminin şiddetle karşısında dururken, Rawls'ın temeline refah ilkesini konumlandığı yeniden dağıtımçı politikaları destekleyen görüşlerine daha sıcak yaklaşmaktadır. Ancak Rawls'ın tasarladığı teoride de eksik ve yanlış noktalar bulunmaktadır. Sandel bu konu hakkında ki görüşlerini "Liberalizm ve Adaletin Sınırları" adlı eserinde belirtmiş, konuyu derinlemesine irdelemiştir.

Ona göre liberalizm çıkış noktası olan bireysel özgürlüklerin korunmasının sağlanması konusunda doğru bir yol belirlemiştir. Ancak zamanla bu amaçtan sapılmış ve sadece insanların kendi çıkarları uğruna hareket etmelerine odaklanmıştır. Bu durum, toplumsal adaletin sarsılmasını ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ki aksamaların görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Sandel, bireysel hak ve özgürlüklerin dokunulmaz olması gerektiğini vurgular.

Toplumun her bir bireyinin farklı hayat tecrübeleri ile büyüyüp, farklı koşullarda yaşamaktadır. Herkesi eşit kabul etmek, adaleti sağlamaya caktır. Sandel'e göre toplumdaki bireyler arasındaki fırsat eşitsizlikleri ve farklılıkları yok sayan liberalizmin, insanları sadece birey olarak görmesi toplumun dinamiklerini, kültürünü, ilişkilerini ve bağlarını zayıflattığını düşünür.

Sandel ayrıca, liberalizmin piyasa ekonomisinin her alanı ele geçiren bir düşünce tarzına dönüşmesinden rahatsızlık duyar. Piyasa ekonomisinin, insanları maddi değer ve kazanç olarak sınıflandırılması eleştirel bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Çünkü bu durum tekrar ve tekrar toplumsal bağları ve dayanışmayı zayıflatarak uzun vadede daha büyük sorunlara yol açacaktır.

Ancak Sandel liberalizmi tamamen reddetmemektedir. Onun eleştirileri daha insancıl ve adaletli bir toplumsal yaklaşım benimsemek için yardımcı olacaktır. Sandel'in eleştirileri birbirine daha sıkı kenetlenen, daha saygı dolu ve daha adil bir toplum inşa etmek için dikkate alınmalıdır. Onun fikirleri daha mükemmel bir toplumun inşa edilmesinde önemli faydalar sağlayacaktır.

3.3. Sandel ve Faydacılık Eleştirisi

Sandel'in faydacılık teorisine yönelttiği eleştirilerin temel dayanağı, faydacı teorinin eylemlerin doğruluğunu tamamen bireye veya toplumlara kazandırdığı zarar veya fayda ile ölçmesinden kaynaklanır. Ona göre gerçekleştirilen bu eylemlerin herhangi bir ahlaki süzgeçten geçirilmemesi faydacı teorinin yeterli seviyede açıklayıcı olmadığını göstermektedir.

Çalışmamızın ana düşüncesi faydacılığın toplumumuzda yaygınlaşmasının olumsuz sonucu olarak bireysel hakların önemsizleşmesine neden olduğudur. Sandel, eleştirilerinde bireysel hakların önemi üzerinde durur. Bununla beraber toplumsal faydanın artırılması gerektiğini de savunur. Bu çerçevede Sandel'in eleştirileri birey hakları ve toplumsal fayda arasında dengeyi sağlamaya yönelik değerli bir çaba olarak görülebilir.

Bu bölümde faydacılık felsefesinin derinlerine yolculuk ederken, aynı zamanda bireysel haklar ve toplumsal sorunlar arasında çözülmeyi bekleyen tartışmalara ışık tutulacaktır. Sandel, toplum yararını gözetirken bireysel hakların ihlal edilmesine karşı durarak faydacılığın toplumlar üzerindeki olumsuz etkisini eleştirel bir dille değerlendirmiştir.

Onun eleştirileri faydacı teorinin eksik yönlerini onarmasına yönelik önemli ipuçları sağlamaktadır. Bu yüzden Sandel'in eleştirilerini ayrıntılı bir şekilde incelemek ve bu felsefenin insanlar ve toplumların üzerindeki etkilerini araştırmak, dengeyi sağlamak açısından önemli bir adımdır.

Sandel'e göre tek başına hazlar veya zevkler insanların mutlak değerlerini ölçmeye yetmemektedir. Faydacı teori bu noktada toplumların kültür ve ahlaki değerlerini hesaba katmamaktadır. O, insanların arzuladığı adalet kavramı ve motivasyonlarını, sanki her bireyin birbirinin aynı olduğu, aynı amaç uğruna çabaladığı, aynı şartlarda yaşamını idame ettirdiği varsayılarak eşit kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.

Faydacı teorinin eşitlik anlayışını her insana eşit dozda fayda dağıtmakla açıklamaya çalışması toplumdaki adaletin uygulanabilirliğini sınırlandırmaktadır. Ona göre insanların birbirinden farklı ihtiyaçları, standartları, yaşam biçimleri, kültürleri ve ahlaki normları olabilir. Bu nedenle adalet kavramının çok daha geniş bir açıdan ele alınmasından yanadır. Sandel'in faydacı teoriye sunduğu eleştirel yaklaşım doğrudan temel

prensiplere odaklanmaktadır. İnsanların sadece haz arayan varlıklardan ziyade ahlaki normları, kültürleri ve çeşitli ihtiyaçları olan varlıklar olarak ele alınması teoride onarılması gereken prensiplerin başında gelmektedir.

Faydacı teoride temel amacın en geniş seviyede fayda olması durumda dahi genel refah koşullarının adaleti bozabileceği durumların ortaya çıkması söz konusudur. Bu durumda adaletin üstünlüğünü sağlamak uğruna mutluluğun nasıl bir ilkeye bağlanabileceği ve adaletin nasıl güvence altına alınabileceği soru işaretleri bırakmaktadır (Özgök, 2020: 95).

Sandel, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* adlı eserinde gerçek hayattan alınma veya esinlenilmiş çeşitli örnekler üzerinden faydacı teoriyi sınamıştır. İlk örnek 1884 yılının yaz aylarında okyanusta mahsur kalan dört denizciyi ele almaktadır. Denizcilerin gemisi fırtınada batmıştır. Yanlarına sadece bir miktar turp konservesi alabilmeyi başaran denizciler filikaya kaçarak canlarını kurtarmışlardır. Tayfanın üç üyesi birbirinden tecrübeli denizcilerden oluşmaktadır. Ancak dördüncü üye Richard Parker “Miço” ilk kez gemiye çıkmış tecrübesiz bir yetimdir.

İlk dört gün boyunca konserveleri ve yakaladıkları deniz kaplumbağasını yiyen tayfa kurtulma umuduyla hayatı tutunmuştur. Sonraki sekiz günde ise yiyecek bir lokmaları dahi bulamamışlardır. Bu esnada tayfanın tecrübesizi Miço uyarıları dinlemeyerek deniz suyu içmiş ve bu nedenle hastalanmıştır.

On dokuzuncu güne geldiğinde kaptan kura ile bir kişinin öldürülmesi ve geri kalan tayfanın onun bedeniyle beslenip hayata tutunmaya devam etmesi gerektiği yönündeki düşüncesini paylaşmıştır. İkinci kaptan kura çekmeyi reddetmiştir. Ertesi gün kaptan ve tayfanın üçüncü üyesi ölmek üzere olan Miço’yu ecelini beklemeden şah damarını keserek öldürmüşlerdir. Miço’nun eti ve kanı dört gün boyunca tayfayı beslemeye yetmiş ve sonunda yardım ulaşmıştır. İngiltere’ye iade edilen denizciler tutuklanıp sorgulanmışlardır. Miço’yu özgür iradeleri ile öldürüp yediklerini itiraf etmişlerdir.

Ahlaki açıdan ele alındığında, deniz suyu içen Miço hasta, bitik, ölümün kıyısında olan bir insandır. Ayrıca tayfanın geri kalanı gibi bir akrabası olmaması, ona muhtaç bir aile, eş veya çocuk geride bırakmayacak olması onu makul bir hedef yapmaktadır.

Bu noktada Sandel’in iki farklı itiraz yönelttiğini görmekteyiz. İlk olarak kurtarılan hayatlar ve çevrelerinin sevincini göz önünde bulunduracak bile herhangi bir cinayete izin vermek toplum açısından sıkıntılı sonuçlar doğurabilir. Bu durum adalet sisteminin zayıflamasını, insanların kanunları esnetip kendi çıkarlarına göre yorumlamasının yolunu açar.

İkinci olarak ise Miço’yu öldürmenin topluma sağladığı fayda zara-

rından fazla olsa dahi, ortada savunmasız ve iradesi dışında öldürülen bir insan olduğu gerçeğidir. Başkalarının yararına olsa bile bir insana bu çeşit davranışlarda bulunmak vicdani açıdan yanlış değil midir? Bakmamız gereken sadece eylemin sonuçları mıdır yoksa ahlaki normlar ve haklar da değerlendirilmeli midir (Sandel, 2017: 57)? Bu sorulara Sandel farklı başlıklar altında yönelttiği eleştiriler ile cevap aramıştır.

Sandel'in eleştirilerine geçmeden önce Faydacı teorisinin öncü isimlerinden Jeremy Bentham'ın birey haklarıyla ilgili olarak düşüncelerini netleştirelim. Bentham'a göre birey hakları tamamen süslü saçmalıklardan ibarettir. Başlatmış olduğu yaklaşım günümüzde siyasetçileri, iş insanlarını, ekonomistleri ve sıradan vatandaşları etkilemiş güçlü bir düşünce yapısına sahiptir.

İngiliz filozof, ahlakın en üstün ilkesinin mutluluğun maksimizasyonundan geçtiğini belirtmiş ve haz ile acı arasında basit bir matematik denkleme ortaya koymuştur. Bentham faydayı maksimize edecek davranışın yapılabilecek en doğru davranış olduğunu ifade eder. Onun faydacılık ile anlatmak istediği şey basit bir dille haz sağlayan ve acıyı engelleyen şeydir.

Herkes hazzı ulaşmaya çalışır ve bunu yaparken acılardan kaçır. Faydacılık bu gerçeği dayanarak ahlaki ve siyasi hayatın temelini oluşturur. Toplumun mutluluğun sağlanması bireylerin faydasını maksimize etmekten geçer. Bu sebeple politika ve yasaların belirlenme aşamasında, daha geniş çaplı kararlar alınmalı ve toplumun mutluluğunu en üst seviyeye çıkartacak kararlara imza atılmalıdır.

Jeremy Bentham toplumun tanımını yaparken bireylerin toplamından oluşan yapay bir varlık olarak bahseder. Bu yüzden kanun yapıcıların, politika ve yasaların belirlenme sürecinde, vatandaşlar ve kanun yapıcılar şu soruları sormalıdır; Bir politikanın tüm faydasını hesaplayarak, tüm maliyetleri göz önünde bulundurduğumuzda, bu politikanın alternatif maliyeti ne olacaktır, daha fazla mutluluk yaratacak mıdır?

Faydacılığın temel prensibi bireyden başlayarak toplumun mutluluğunu en üst seviyeye ulaştırmaktır. Bu yolda politika ve yasaların amaca hizmet etmesi beklenir. Bu yüzden politika ve yasa belirlenme aşamasında, en faydalı olacak seçeneklerin incelenmesi ve alternatifler ile karşılaştırılarak sonuca varılması gerekmektedir.

Bentham her ahlaki iddianın insan mutluluğunu artırmak düşüncesine dayandığını savunarak bu ilkenin reddedilmesi için hiçbir sebep olmayacağını öne sürmüştür. Ona göre insanlar her ne kadar hak ve ödevlere inansalar bile, uzun vadede mutluluklarına olumlu yönde etki etmeyeceklerini bilseler, bu hakları savunacak nedenlere sahip olmayabilir ve haklarından feragat edebilirler.

Bentham fayda ilkesinin tartışılmaz olduğunu iddia ederek insanların faydalarını maksimize etme amacına yönelik çabalarının aslında yine bu ilkedен türediğini savunur. Ahlaki tartışmaların temelinde fayda ilkesinin uygulanış metodu ve hazzı artırmanın yanı sıra, acıyı minimize etmenin yolları konusunda görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.

Bentham'a göre fayda ilkesi, siyasal reformlarını temelini oluşturabilecek sağlamlıkta bir ahlak bilimi önermektedir. Bu düşünceler doğrultusunda ceza politikalarının daha caydırıcı, etkili ve insancıl hale getirilmesi için farklı proje ve önerilerde bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi mahkumların denetlenmesine imkan veren ve merkezi bir gözetleme kulesine sahip olan Panopticon isimli hapisanedir. Bu hapisanede mahkum olanlar günlük on altı saat çalışarak üretimden kazandıklarını mübadele edeceklerdir. Bu sayede özel bir girişimci sayesinde böyle bir hapisanenin işletilmesi mümkün olacaktır. Bentham'ın önerisi reddedilmiş olsa bile öne sürüldüğü çağın çok ilerisinde bir fikirdir. Günümüzde özel işletmeli hapisanelerin hayata geçirilmesi konusunda İngiltere ve ABD'de tartışmalar ve çalışmalar mevcuttur.

Bentham'ın öne sürdüğü fikirlerden bir başkası ise sokakta yaşayan fakirler ve dilenciler için düşkünler evi kurarak yoksulluk yönetimini geliştirmeye yarayan bir plandır. Bentham, dilencilerin sokaklarda gözlemlendiği zamanlarda, sokaktan geçen insanların mutluluklarını azalttığına dair iki temel olgu tespit etmiştir. Bunlardan biri dilencilerinin varlığını gören merhametli kişilerin kurduğu empati ve bununla beraber yaşadıkları duygudaşlık acısı, ikincisi ise katı yürekli kişilerin hissettiği iğrenme duygusudur. Her iki senaryoda da dilencilerin görülmesi toplumun faydasını düşürmektedir. Bu nedenle dilencilerin sokaklardan toplanarak toplum tarafından görülemeyecekleri düşkünler evine yerleştirilmeleri toplum yararına olacaktır.

Bu örneğin dilenciler için fazlaca adil olmadığı düşünebilir. Bentham, düşkünler evine kapatılan dilencilerin, orada çalışmaktansa sokakta dilenmeyi yeğleyebileceklerini kabul eder. Fakat oradaki birkaç dilencinin mutluluğundansa toplumumuz elde edeceği mutluluğun çok daha fazla olacağı, dolayısıyla dilencilerin bu zorluklara katlanması gerektiğini söyler.

Bentham, inşa edilecek düşkünler evlerinin vergi mükelleflerinin sırtına ağır bir yük bırakacağı ve bu yüzden mutluluklarını düşüreceği eleştirilerine yanıt verir. Sokakta dilenciyle karşılaşan her vatandaşın onu en yakın düşkünler evine teslim etme görevi bulunmaktadır. Dilenciler burada kaldıkları süre zarfında çalışmak ve kendi masraflarını karşılamak zorundadırlar. Vatandaşların da bu görevi yerine getirmeleri için düşkünler evine getirilen her dilenci başına teşvik verilmesini önerir. Böylelikle

sistem kendini tamamen finanse edebilecek ve vergi mükelleflerinin fazladan vergi ödemelerine endişe etmelerine gerek kalmayacaktı.

Bentham biraz daha ileri giderek düşkünler evinin içine de müdahalelerde bulunmuştur. İçeride kalan dilencilerin rahatsızlıklarını azaltmak için dilencileri kategorize eder. Buna göre delilerin yanına yine deli veya sağırın yerleştirilmesi, hayat kadınlarının yanına yaşlı kadınların yerleştirilmesi, çirkin ve bakımsızların yanına körlerin yerleştirmelerini önerir. Böylelikle dilencilerin yaşayacakları acı kaybının minimize edilmesi amaçlanır.

Bentham'ın sunduğu öneriler zalimce görülebilir, ancak onun amaçladığı şey dilencilerin cezalandırılmasından ziyade toplumsal faydayı azaltan sorunların ortadan kaldırılmasıdır. Genel refahı düşürücü unsurların temizlenmesinin toplumu olumlu yönde etkileyeceği düşüncesine kapılmıştır. Onun önerileri hiçbir zaman uygulamaya geçmemiştir. Fakat düşünceleri hala geçerliliğini korumakta ve tartışmalara konu olmaktadır. Sandel, Miço örneğinde olduğu gibi bu iki örneğe de farklı sorular yönelterek itiraz edilebilirliğini sınamıştır.

3.3.1. Birey Hakları

Faydacı teoriye yöneltilen eleştiriler en temelde birey haklarının yok sayılmasına odaklanmaktadır. Toplumun genel faydasının artırılması hedeflenirken birey haklarına saygı gösterme konusunda başarısız olmaktadır. Sadece toplum memnuniyeti düşünüldüğü durumlarda azınlıkta kalan bireylerin hakları çiğnenebilmektedir. Sandel kitabında verdiği örnekler ile mantık, nezaket ve saygı kavramlarının temellerini ihlal eden davranış biçimlerini eleştirmiştir.

Sandel'e göre birey hakları kavramı sınırsız bir şekilde savunulamaz ve bazı durumlarda ahlaki değerlerle çatışma yaşayabilir. Onun düşüncesi birey haklarının özgürlük, adalet ve eşitlik gibi temel değerlerle karşı karşıya gelmemesi ve uyum içinde barınması gerektiği yönündedir.

Genel hatlarıyla birey haklarını ele alırken bu üç kavram penceresinden eleştirmiştir. Birey haklarının özgürlük kavramı ile mutlak bir noktada buluşamayacağını ve bazı olaylarda başka değerler ile çakışabileceğine vurgu yapmıştır. Bir bireyin özgürlüğü başka bir bireyin hak ve özgürlüklerini çiğnediği takdirde sınırlandırılması gerektiğini ısrarla belirtir.

Bununla birlikte birey haklarının adalet ile ilişkili olduğunu söyler. Bu ilişkide de zaman zaman çatışmalar olabilmektedir. Bir bireyin özgürlüğü başka insanlara acı veya zarar veriyorsa, o insanların temel haklarını tehdit edici bir davranışta bulunulmamalı ve kesinlikle hakları sınırlandırılmalıdır.

Son olarak birey haklarını çok fazla dillendirmenin toplumsal dayanışma ruhunu, ahlaki normları ve ortak kültürel değerleri zayıflatabileceği konusunda uyarılarda bulunmuştur.

Sandel'in birey hakları konusunda verdiği ilk örnek Antik Roma dönemine aittir. Romalılar tarafından halkı eğlendirmek için Hristiyanlara karşı gerçekleştirilen aslan avları sık sık gerçekleştirilmiştir. Faydacı teoriye göre amaçlanan topluluğun genel faydasını artırmak olduğu için bu tür şiddet içeren olaylar, verdikleri haz dikkate katılarak değerlendirilmektedir. Hristiyanlar aslanlar tarafından avlanırken dayanılmaz acılar çekiyor olabilirler. Bu esnada Kolzeyum'u dolduran halkın zevkten dört köşe olurken duydukları hazzı hesaba katarsak ve yeterli dozda hazın elde edildiğini varsayarsak, gerçekleştirilen olayın faydacılar açısından herhangi bir kınanacak tarafı var mıdır? Bu tür şiddet içeren oyunların halk arasında şiddeti körükleyeceği, korku ve kaygı yaratabileceği varsayılabilir. Böyle bir senaryoda oyunların sadece bu sebepten yasaklanması faydacı teorinin ahlaka dair eksikliklerini göstermektedir.

İkinci örnekte, şüpheli teröristlere işkence etmenin kabul edilebilir olup olmadığı ele alınmaktadır. Bir metropolde gün içinde patlayacak nükleer bomba hakkında bilgi sahibi olan bir şüpheli teröristin yakalandığı varsayılmaktadır. Milyonlarca insanın hayatını kaybetmemesi için tüm iddiaları ve bombanın konumu söylemeyi reddeden şüpheliye işkence etmek kabul edilebilir mi? İşkenceye uğrayan şüphelinin faydasının azalacağı aşıkardır ancak milyonlarca masum insanın hayatını kaybetmesi durumunda toplumda yaratacağı infial ve çöküş çok daha büyük etkiler yaratacaktır. Böylesine büyük ölçekli bir acıyı engelleyecekse işkencenin ahlaki olarak onaylanması faydacı gerekçelerle açıklanabilir. İşkencenin caydırıcı özelliği bir sonraki saldırıların önlenmesine yardımcı olabilir.

Lakin bu durum faydacıların işkenceyi hoş gördükleri manasına gelmemektedir. Bunun farklı nedenleri vardır. Öncelikle baskı ile elde edilen bilginin güvenilirliğinin teyit edilemeyeceği, dolayısıyla işkence etmenin çok nadir durumlarda işe yarayacağı düşünülmektedir. Başka bir görüş işe şüphelilere işkence etmenin sonucu olarak halkın kendi askerlerinin de bir gün esir düşüp aynı acıyı yaşamaları endişesinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir senaryoda toplumun genel faydası düşeceği için işkenceye temkinli yaklaşılmaktadır. Sonuç olarak işkencenin yarardan çok zararlı neticeler yaratabileceği belirtilmektedir.

Faydacı teorinin aksine birçok insan işkenceye ilke olarak karşı çıkmaktadır. Çünkü işkence etmenin insan haklarını ve değerlerini hiçe saydığına inanırlar. Fayda ve acıyı teraziye koyar gibi hesaplayan faydacılara karşın bu görüşteki insanlar tamamen ahlaki temellere sarılmaktadırlar.

Bomba örneğine geri dönecek olursak, giriş bölümünde verdiğimiz

Miço örneğinden farklı olarak burada üç değil milyonlarca insanın hayatı söz konusudur. İnsan hakları savunucularının bile çoğunun böyle bir durumda işkenceye ses çıkarmayacakları düşünülebilir. Yeterince insan hayatı tehlikeye girdiği takdirde ahlaki normlar esneyebilir. Şayet doğru ise ahlak sadece yararları ve maliyetleri hesaplamaktan ibarettir. Faydacı teorisi işkence örneğiyle sınayan Sandel, işkencenin onaylanmasını sadece masum insanların hayatlarını kurtarmaya bağlamamaktadır. Bununla beraber işkenceye uğrayan insan zaten şüpheli bir teröristtir. Ve bombayı o yerleştirmemiş olsa dahi geçmişte başka kötü davranışlarda bulunmuş olduğundan cezalandırılması reva görülmektedir (Sandel, 2017: 66).

Sandel, işkencenin hiçbir şartta onaylanamayacağı görüşündedir. Herşeyden önce işkence, ahlaki olarak kabul edilebilir değildir ve insan onurunu hiçe saymaktır. İnsan onurunu zedeleyecek her türlü davranışın karşısında durulması gerektiğini savunur. Sandel, işkenceye karşı olan tutumunu, insan hakları ve evrensel ahlak prensiplerine dayandırmaktadır.

Birey hakları özelinde verdiği son örnek ise Ursula K. Le Guin tarafından ele alınmış “Omelas’ı Terk Edenler” adlı bir kısa hikayedir. Bu hikaye Omelas denen mutlu, medeni, kölelerin, borsanın ve bombaların olmadığı ütopyik bir şehrin hikayesini anlatmaktadır. İnanişe göre şehrin refahının, mutluluğun ve düzenin kaynağı bir binanın bodrumuna kilitlenmiş küçük bir çocuğa bağlıdır. İhmal edilmiş olan zihinsel engelli bu çocuk günlerini sefil bir mutsuzluk içinde sürdürmektedir. Omelas’ta yaşayan bütün insanların ondan haberi vardır. Ancak bildikleri başka bir konu da şudur ki; eğer o çocuk gün yüzü görürse, insanlar mutluluklarını, sağlıklarını, toprakların bereketini, güzel havaları ve şehrin bütün ihtişamını kaybedeceklerdir. Bu çocuğun kilitli bulunduğu yerden çıkarılıp bakımlarının yapılması, iyileştirilmesi ve topluma entegre edilmesi kuşkusuz iyi bir davranış olur. Ama bu durumda şehrin bütün zenginliği yitirmesi söz konusudur. Masum bir çocuğun hakkının ihmal edilimesi, toplumun mutluluğu için dahi olsa ahlaki olarak kabul edilebilir mi (Sandel, 2017: 67)?

Koşul farketmeksizin yapılan davranışın ahlaki sınırlara ve insan haklarına aykırı olması, koca bir şehrin mutluluğunu artıracak olsa dahi onaylanamaz bir davranıştır. Kalabalıkların mutluluğu için olsa dahi masum, küçük bir çocuğun haklarının ihlal edilmesi kabul edilemezdir.

Sandel, insanların eşit, özgür ve onurlu yaşama hakkını savunur. Ona göre, bu kavramlar her insanın elde etmesi gereken evrensel kavramlardır ve tüm insanlık tarafından paylaşılan ortak değerlerdir. Bu hakların varlığı insanların toplum içinde daha adil ve eşit düzeyde yaşamalarına olanak sağlar. Bununla birlikte Sandel, farklı kültür, din, ideoloji ve geleneklere de saygı gösterilmesi gerektiğine dikkat çeker. Çünkü insan haklarının

korunması ve bu haklara saygı gösterilmesi, toplumsal adalet ve demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

3.3.2. Fayda Analizi

Faydacılık mutluluğu hesaplama çalışırken ahlaki normları ve tercihleri bir kenara iter. Her bir bireyin tercihi eşit olarak değerlendirilir. Peki faydacılık iddia ettiği gibi mutluluğu ölçebilir mi? Faydacılığın bu süreçte kullandığı metod tercihlerin tek bir ölçüğe indirgenmesidir. Bu denklemi sağlarken toplam faydadan toplam maliyeti çıkarmaktadır. Böylelikle fayda – maliyet analizi her şeyin değerini ve maliyetini parasal terimlere çevirerek toplumun tercihlerine rasyonellik getirir. Fakat tüm ahlaki değerlerin sadece tek bir değere herhangi bir anlam kaybı olmaksızın çevrilmesi mümkün müdür (Sandel, 2017: 68)?

Sandel, insanların mutluluk ve fayda elde edeceği davranışların nasıl ölçülebileceğine dair tartışmalara karşın birçok argüman ortaya koymuştur. Ona göre bir insanın hangi davranıştan ne derece fayda kazanacağını ölçmek imkansızdır. İnsanların farklı eylemler sonucu mutlu olabileceğini, her insanın çeşitli mutluluk unsurları olabileceğini söyler. Faydanın genellikle toplumun genel refahı ile ilişkili olduğunu ve bunun farklı yöntemlerle ölçülemeyeceğinin altını çizer.

Sandel'in vurguladığı bir başka konu ise mutluluk ve faydanın ölçülemeyeceği ve bununla beraber insanların özel hayatlarına, tercihlerine, değer ve inançlarına saygı duyulması gerektiğidir. Her insanın kendi değerlerine göre yaşama hakkı özgürlüğü olmalıdır. Bu nedenle Sandel, insanları robotlaştırarak ölçümler yapmayı reddeder ve insan tercihlerini, özgürlüklerini, inançlarını saygı duyulması ve savunulması gereken değerler olarak tanımlar.

Tüm ahlaki değerleri tek bir sepette toplamak ve bunu gerçekleştiren değerlerin anlamlarını yitirmemesini sağlayabilmek imkansızdır. Eleştirilere göre tüm değerleri yaygın ortak bir değere indirgemek çözüm sunmamaktadır. Bu itirazları kavrayabilmek için kapitalist şirketler ve hükümetler tarafından sıkça kullanılan fayda – maliyet analizinin örneklerine değinmek gerekmektedir.

Fayda – maliyet analizi sonucu rasyonel sonuçlara ulaşmaya çalışan birçok sosyal bilimci olmuştur. Çek Cumhuriyeti'nde büyük bir pazar payına sahip tütün ürünleri şirketi Philip Morris, hükümetin sigara içmenin sağlık masraflarını artırdığı endişesini ve dolayısıyla vergi oranlarına gelmesi beklenen olası zamları engellemek için bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaya göre sigara içmek hükümetin masraflarını artırmak yerine tam aksine para kazandırmaktadır. Sigara içen insanlar hayatta kaldıkları sürede masraf çıkartmalarına rağmen erken yaşta ölecekleri için hükümet sağlık, yaşlı bakım evleri ve emekli maaşı harcamalarından kurtulacak ve

tasarruf edebilecektir. Vergi gelirleri ve erken ölümlerden sağlanan net gelir yıllık 147 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.

Bu analiz Philip Morris'in beklediği algıyı yaratmayı başaramamış aksine hüsrarla sonuçlanmıştır. Sigara şirketlerinin eskiden sigaranın sağlığa zararlı olduğunu reddetmekte iken şimdi insanları erken öldürmekle övünmeleri yoğun eleştirilere konu olmuştur. Toplumun yoğun baskı ve eleştirisine maruz kalan firma daha sonra özür dilemiştir.

Bazı düşüncelere göre Philip Morris'in yaptırdığı bu faydacı analiz ahlaki açıdan sorgulanabilir konumdadır. Sigara içmenin insan hayatına ve sağlığına verdiği büyük olumsuzlukların sadece bir maliyet kalemi olarak hesaplanması insani değerler açısından yoğun duyarsızlık içermesi üzerine çokça eleştirilmiştir. Sigara içmeyi savunan bir görüş yalnızca maliyet analizini değil, aynı zamanda halkın sağlığı ve insanların mutluluğuna dair tüm sonuçları da dikkate almalıdır.

Faydacı teoriye göre acı, keder ve can kayıpları tartışma konusu değildir. Bentham, çok kapsamlı sonuçlar yerine tek bir ölçekte ele almak için fayda kavramını kullanmıştır. Dolayısıyla bu görüşlere katılan birisi için sigara örneği faydacılığı çürütemeyeceği gibi en fazla metodun yanlış uygulanmasına bir örnek olabilir. Bu durum, ahlaki normların tek bir kalemde parasal olarak ifade edilip edilemeyeceği sorusunu tekrar gündeme getirmektedir.

Sandel, bu soruyu başka bir örnek ile irdelemeye devam etmiştir. 1970'li yıllarda Ford markasının Pinto model aracı ABD'de en çok satan arabalardandır. Bu modelin defosu ise arkadan bir araba çaptığında benzin deposunun patlamaya meyilli olmasıdır. Kaza sonucu alev alan arabalarda beş yüzden fazla insan ölmüş birçok insan da yaralanmıştır. Kaza kurbanlarından birisinin açtığı dava sonucu ortaya çıktı ki şirket mühendislerinin bu zaaf konusunda bilgileri vardır. Mühendislerin tespiti sonucu şirket yöneticileri bir maliyet analizi yaptırmış ve çıkan sonuçlara göre imal edilmiş olan her bir aracın deposuna onları güvenli hale getirecek 11 dolarlık cihaz takılmasının yüksek maliyetli olacağı, dolayısıyla bu sorunu çözmek için aksiyon almaya gerek olmadığı kararına varmışlardır.

Ford, araçların güvenliğinin sağlanmadığı senaryoda 180 ölü ve 180 yaralı kazazede hesaplaması yapmıştır. Kazalarda hayatını yitiren kişi başına 200.000 \$, yaralanmalar içinse 67.000 \$ bedel belirlenmiş, buna ek olarak Pinto sayıları ve değerleri hesaba katılmıştır. Eğer her bir araca güvenli depo için cihaz takılacak olsaydı bunun maliyetinin 137 milyon \$'a kadar çıkabileceği fakat bu durumun kazandıracığı faydanın ise 49,5 milyon \$ olacağını öngörmüşlerdir. Bu verilere göre benzin deposunun onarılması yüksek maliyeti beraberinde getireceğinden buna değmeyeceğine kanaat etmişlerdir.

Bu analizden haberi olan jüri ise 2,5 milyon \$ maddi tazminat ve 125 milyon \$ cezai tazminata hükmetmiştir. Jüri üyeleri bir şirketin insan hayatına paha biçmesine öfkelenmiş olabilmekle beraber 200.000 \$ tutarını az bulmuş da olabilirler. Ford bu tutarı belirlerken o dönemde ABD Ulusal Otoyol Trafik Güvenliği Kurumu'nun her bir kalemi hesaba katarak ulaştığı tutarı baz almıştır.

Eğer ki jüri üyelerinin itirazları ilkesel değil de miktara yönelik olsaydı bu konuda faydacıların hemfikir gözükmesi pek muhtemeldir. Ancak sadece cenaze masrafları ve kazanç kaybı hesaba katılarak ölen kişinin mutluluk kaybının göz ardı edildiği bir hesaplamanın doğru olması kabul edilebilir değildir. İnsanların pek çoğu 200.000 \$ için bir trafik kazasında ölmektense hayatlarına devam etmeyi mutlulukla tercih edeceklerdir (Sandel, 2017: 71).

Başka bir örnekte Edward Thorndike adlı sosyal bilimci 1930'lu yıllarda bir deneye imza atar. İspatlamaya çalıştığı şey farklı istek ve tercihlerimizin belirli bir ölçüte göre sıralanıp değerlendirmeye tabii tutulup tutulmayacağıdır. Bunun için devlet yardımı alan gençler ile buluşup onlara maruz kalacakları çeşitli acılar karşılığında ne kadar ödeme talep edecekleri sorusunu yöneltmiştir.

Sorular “Önde bulunan üst dişlerinizden herhangi birinin çekilmesi sonucunda hissedeceğiniz acı için size ne kadar ödeme yapılmalıdır?” ya da “Serçe parmağınızın kesilmesi sonucunda ortaya çıkacak acı için ne kadar ödeme yapılmalıdır?” ya da “On beş santim uzunluğunda canlı bir solucanı yemeniz için ne kadar ödeme yapılmalıdır?” ya da “Sahipsiz bir kediyi çıplak ellerinizle boğmanız için ne kadar ödeme yapılması gerekir?” ya da “Hayatınızın geri kalanını Kansas'taki herhangi bir kasabadan 10 mil uzaklıktaki bir çiftlikte geçirmeniz için ne kadar ödeme yapılmalıdır?” şeklindedir. Verilen yanıtlara istinaden ortaya çıkan sonuçlara göre dişin çekilmesine 4.500 \$, kesilen parmağa 57.000 \$, solucan yemeye 100.000 \$, kedi öldürmeye 10.000 \$, Kansas'ta yaşamaya ise 300.000 \$ bedel biçilmiştir (Sandel, 2017: 75).

Thorndike bu bulguların haz ve acının bir ölçüte göre değerlendirilme alınabileceğini ve bu sayede fayda – maliyet analizi ile faydanın maksimize edilmesi sürecinin uygulanabilirliğini düşünmüştür (Özgök, 2020: 98). Onun beklentilerinin aksine ortaya çıkan sonuçlar anlamsız olarak nitelendirilebilir. Kansas'ta ücre bir çiftlikte yaşamının bir solucan yemekten veya parmağının kesilmesinden misliyle daha kötü olduğu sonucunun kabul edilebilirliği tartışmaya açıktır. Geniş örneklemelerin farklı deneyimler ve yaşayış biçimlerine göre belirli bir standarda indirgenemeyeceği belirtilmiştir.

Eleştiriler, bu tür analizlerin yanlış olduğu ve insan hayatına maddi değer biçmenin ahlaki tutarsızlık konusunda delil teşkil ettiğini söylerler. Aksi taraftan bu analizin savunucuları eleştirilere karşı çıkmaktadır. Faydacı düşünürlere göre insan hayatının elbet bir fiyatı vardır ve gerçekleştirdiğimiz bütün davranışlar, bulunduğumuz tüm tercihler aslında insan hayatı ile bize sağlayacağı yarar arasındaki takastan ibarettir.

Buna örnek olarak otomobil kullanımının neden olduğu ölümler öne sürülür. Her sene on binlerce insanın trafik kazalarında ölmesi, bizleri otomobil kullanmaktan vazgeçirmez. 1974 senesinde petrol krizinin ardından ABD kongresi bir karar alır. Bu karar göre otoyollarda hız limitinin saatte 55 mile düşürülerek enerji tasarruf edilmesi amaçlanır. Bu amacın bir diğer etkisi ise trafik kazalarına olmuştur. 1980'li yıllarda Kongre hız limitini saatte 65 mile yükseltince ölümlü trafik kazalarında tekrardan artış gözlemlenmiştir. Sürücüler belki varacakları yere biraz daha erken varmakta, ancak öte yandan çok sayıda ölümlü kaza meydana gelmektedir.

Bu kuralların esnetilmesi konusunda kimse bir fayda-maliyet analizi yapmamıştır. Hedefe birkaç dakika erken varmanın karşılığında insan canı söz konusudur ve buna değer değmeyeceği tartışılmamıştır. Birkaç yıl sonra iki ekonomist harekete geçer ve hızlı araba kullanmanın yararlarını ve buna izin verilmesinin insan hayatına biçtiği değeri rakamlarla ortaya koyar.

Bu bağlamda fazladan hız yapmanın iş yerine erken gidip daha erken ayrılmak gibi faydaları olduğu ve zamandan tasarruf etmenin ekonomik etkileri hesaplanmaya çalışılmıştır. Varılan sonuca göre elde edilen tutar ortalama saatlik 20 dolar olarak tespit edilmiştir. Bu tutarı yıllık ulusal ölümlü kazalara bölerek maliyet analizi yaptılar. Bu analize göre daha hızlı araba kullanmanın bir ABD vatandaşına faydası hayat başı 1,54 milyon dolara tekabül etmektedir. Yani 10 mil daha hızlı sürülen arabanın ekonomik kazancını temsil eder.

Bu analizin savunucularına göre arabayı on mil daha hızlı sürmenin insan hayatına etkisinin 1,54 milyon dolar olarak hesaplanabileceğini söylediler. Bu tutar ABD kurumlarının insan hayatı için belirlediği 6 milyon dolardan katbekat azdır. Eğer belli başlı faydalar için güvenlik önlemlerinden feragat edilmesi gerekiyorsa, yapılacak analizin çok daha sistematik ve farkındalık seviyesinin bir o kadar yüksek olması elzemdir. Sonuç olarak eğer ki insan hayatına değer biçilecekse fayda ve maliyetler titiz bir şekilde karşılaştırılmalıdır.

İnsan hayatına değer biçilmesi, tüm insanı değerlerin tek bir ölçekte toplanmasının imkansızlığının görmezden gelinmesi demektir. Ancak faydacıların düşüncesi, itirazların rasyonel düşünmeyi engelleyen dürtü

ve tabulardan kaynaklandığı yönündedir. Buna karşın eleştiriler insan değerlerinin ve çıkarlarının tek bir çatı altında toplanıp ölçülemez olduğunu vurgulamaya devam ederler.

Sandel, fayda maliyet analizinin reddeder çünkü insanların hayat değerlerini belirlemek için matematiksel bir formül kullanmanın yanıltıcı ve ahlaki açıdan sakıncalı olduğu görüşündedir. Bu analiz insanları sadece maddi fayda açısından ölçmeye odaklanmıştır. İnsanlık onuru gibi bizi hayvanlardan ayıran temel değerleri saf dışı bırakmıştır.

Fayda maliyet analizi bir eylem sonucu sağlayacağımız faydadan, bu eylem sürecinde katlanacağımız maliyetlerin tenzil edilerek parasal olarak ifade edilmesidir. Bu tekniği uygularken hesaba katılmayan değerler vardır. Bir insanın hayatını kurtarmak, doğayı veya hayvanları korumak her insan için farklı anlamlar ifade edecek olup, bu analizin öznellik konusunda yaşayacağı sıkıntılar dile getirilmiştir.

Bununla beraber fayda maliyet analizi öncelik, ayrıcalık kavramıyla çalışmaz. Önümüzde iki senaryo olduğunu varsayalım. İlk senaryo birçok insanın hayatına mutluluk getirecektir. İkinci senaryo ise daha az sayıda insanın faydasına olacak, ancak bu insanlar için hayati önem arz etmektedir. Bir hastanenin inşası için yapılan analizi ele alırsak, hastanenin maliyeti ve hastaların hastalık durumu incelenir, neticede mantıklı bir yatırım olarak görülmeyebilir. Ancak hastaların hayatları, aileleri ve psikolojik durumları gibi faktörler hesaba katılmaz. Faydacılar öncelikli ve yardıma muhtaç kısmı görmezden gelerek daha fazla insanın fayda sağlaması için ilk senaryoyu tercih edebilirler. Öncelikli ihtiyacı olanların dikkate alınmaması yanlış sonuçlara neden olabilir.

Fayda maliyet analizinin eleştirildiği bir başka zaafı ise içinde bulunduğumuz ana odaklanmasındır. Öngörülemez ve belirsiz faktörlerin sonuçları etkileyebileceği gerçeği, faydacıların içinde bulunduğumuz ana odaklanmasına sebep olmuştur. Şu an hangi eylemden ne düzeyde fayda sağlayacağımızı hesaplamaya çalışan analiz, uzun yıllar sürecektir, ancak sonunda gelecek nesiller için çok daha faydalı olacak projelerin önünü tıkkayabilir.

Yine benzer olarak teknolojik gelişmelere ön ayak olmayı engelleyebilir. Yüksek maliyetli yeniliklerin, teknolojik buluşların yatırımı konusunda endişe yaratabilir. Üstelik daha sonraları çok yüksek düzeyde fayda sağlayacak olsa bile. Bu sebeple yenilik ve gelişmelerin potansiyelini düşürecek etkilerde bulunabilir.

Toplumdaki her bireyin faydasının eşit olarak hesaplanamaması bir başka eleştiri konusu olmuştur. Dilenci örneğinde verdiğimiz gibi yoksullar ve garipler bu düzende ezilenler olarak karşımıza çıkar. Fayda maliyet

analizi bu kişilerin haklarını yiyebilir ve toplumdaki eşitliği hesaplama konusunda zorluklar yaşayabilir. Maliyeti düşük ancak belirli kesimler için adaletsiz olacak siyasi politikaların hayata geçirildiğini görebiliriz. Bu nedenle analizin kriterleri içerisinde ahlaki ve siyasi değerlerin kesinlikle yer bulması gerekmektedir.

Bu analizi kullanmanın en tehlikeli tarafı ise tıp ve sağlık alanındadır. Yaşlı ve ölümcül hastaların tedavi edilmeleri için katlanılan masraflar göz önünde bulundurulduğu durumda, faya maliyet analizine göre çoğu insanın tedavisinden feragat etmemiz gerekebilir. Dolayısıyla bu analizin biz insanları sadece maddi terimlerle ölçmesi, insanlık onurunu zedeleyecek ve bize ait olan değerleri zayıflatacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada fayda kavramının ilk olarak Antik Yunan'da dile getirilmesinden başlayarak Yeni Çağ'dan Yakın Çağ'a, oradan da günümüz düşünürlerine kadar uzanan serüvenini incelemeye aldık. Faydanın insan davranışlarına etkisi azımsanamayacak derecede belirleyici rol oynamaktadır. Tartışmaların yoğunlaştığı nokta ise fayda maksimizasyonunun, ahlak ve etik ilkelere aykırı olması durumunda meşru kabul edilip edilemeyeceğidir. Bu tartışmaya farklı çağlarda farklı savunmalar ve sorular eklenmiş olup günümüzde halen uygulanabilirliği hakkında endişeler yaratmaktadır.

Faydacı teorinin ortaya koyduğu haz ve acı kıstasları tarihsel süreçte farklı öğretiler ile karşımıza çıkmıştır. Antik Yunan dönemine kadar uzanan köklü geçmişinde fayda kavramı Demokritos, Aristippos ve Epikuros gibi düşünürler tarafından çalışılmıştır. Bu filozoflara göre insan doğal olarak mutlu olmayı amaçlamakta ve bu yüzden içgüdüsel olarak kendilerine fayda sağlayacak davranışlarda bulunmaya yakındır. Bu dönemde faydacılık diğer dönemlere göre çok daha yüzeysel ve sınırlı bir çerçevede karşımıza çıkmaktadır.

Faydacı teorinin Antik Yunan'dan ayrılarak derinleşmeye başlaması Orta Çağ'a dayanmaktadır. Bu dönemde Hristiyanlıkla tanışan teori yeni bir ahlaki boyut kazanmıştır. Güzel ve faydalı davranışın Tanrı'nın arzularına uygun olması gerektiği kanaati bu çağda etkili bir rol almıştır. Orta Çağ faydacılığının geliştirdiği kısımlar, sadece dünyevi değil aynı zamanda ahiret hayatı için de çabalamanın, ruhsal faydanın da dikkate alınması gerektiğidir. Bu bağlamda dini ve ahlaki boyutlara vurgu yapılmış ve ardından gelecek olan Yeni ve Yakın Çağ faydacılığı için temeller atılmıştır.

Yeni Çağ'da Jeremy Bentham ve John Stuart Mill tarafından üzerinde çalışılan faydacılık altın çağlarını yaşamıştır. Bu dönemde yine davranışların sonuçlarına göre değerlendirilmesi savunulur. Ancak farklılık şudur ki birey haklarının ve özgürlüklerinin daha katı bir perspektifte toplumsal fayda ile denge ve uyum içinde ilerlemesi gerektiği söylenir. Bu dönem toplumsal fayda kavramının öne çıkarak parladığı bir dönemdir. Bentham en fazla insanın faydasının en iyi olduğunu vurgularken, Mill'e göre bireysel hak ve özgürlüklerin de korunması ve bu kavramların beraber ele alınması elzemdir. Bu dönemde birçok farklı filozof tarafından işlenen faydacılık görüşlerin katılaşmasıyla birlikte eleştirilmeye de başlanmıştır.

Faydacı teoriye yöneltilen eleştiriler tek bir alanla sınırlı kalmayıp farklı kollar üzerinden yürümüştür. Bu eleştirilerin büyük çoğunluğunu dört farklı başlıkta incelemek mümkündür;

1) İnsanların sadece ve sadece amaç odaklı hareket eden varlıklar olarak ele alınması, insanların araçsallaştırılması anlamına gelmektedir. İnsanların duyguları, tecrübeleri, zevkleri, yaşam biçimleri, özgür iradele-ri ve hakları unutulursa, kişiliklerin hasar görmesi ve insanca yaşamının tehlikeye gireceği bir toplum ortaya çıkabilir.

2) Ahlaki normların ihlal edilmesidir. Bir eylem bir bireye zarar verebilir, onun hak ve özgürlüklerini ihlal edebilir ancak bu eylemden toplumun büyük kısmı fayda sağlıyor ise faydacı anlayışa göre bu davranış kabul edilebilir. Eleştirilerin ağır odak noktası olan bu konu faydacı anlayışın tamir edilmesi gereken en önemli zayıflıklarından biri olarak göze çarpmaktadır.

3) Bilinmelidir ki her insan farklıdır. İnsanlarda farklılığı yaratan yaşayış biçimleri fikirleri şekillendirmekte, dolayısıyla öznellik kavramı geçerli olmaktadır. Bu da demek oluyor ki faydanın ve doğru eylemin kısıtasını bulmak imkansızdır. Faydanın nasıl ölçüleceği konusunda bir matematik formülü olmadığı gibi ölçütler arasında karşılaştırma yapmayı da mümkün kılmamaktadır.

4) İnsanların sadece kendi haz ve faydalarını artırmak istemeleri bencilliğe ve sonunda toplumsal çöküntüye yol açar. İnsanların sadece kendileri için hareket etmelerini teşvik etmek, insanlardaki toplum bilincini ve amaçlara ulaşma açısından gösterecekleri motivasyonu yitirmelerine neden olur. Bununla beraber kısa vadeli hazlara odaklanmayı öne çıkarıp uzun vadeli zararları tespit etmekte güçlükler yaşayabilir.

Yukarda vermiş olduğumuz dört başlıkta çok ciddi eleştiriler ile karşılaşan faydacı teoriye son olarak günümüz filozoflarından Michael J. Sandel'in penceresinden yöneltilen eleştirileri ele aldık. Sandel, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* adlı eserinde bu başlıkları iki farklı çatı altında toplamıştır; Bunlardan ilki birey hakları ikincisi ise faydanın ölçülebilirliğidir.

Sandel'in en çok üzerinde durduğu sorunlar faydacılığın bireysel hak ve özgürlükleri ihlal etmesi ile herhangi bir ölçülebilirliğinin olmamasıdır. Sandel'in düşüncelerini özetlemek gerekirse; bir insanın veya toplumun fayda sağlamak uğruna eyleme geçirdiği davranışların koşulsuz kabul edilmesi mantık dışıdır. Öncelikle bakılması gereken nokta bu davranışta bulunurken başka bir bireyin haklarının, özgürlüklerinin, faydasının ihlal edilmemesi gerektiğidir. Ve hatta toplumun büyük çoğunluğunun faydasına olacak olsa bile suçsuz, masum bir insanın hakkına girilmemeli ve ona acı çektirilmemelidir. Sandel'e göre faydacılık, en büyük kesimin elde edeceği faydayı kabul edeceği için azınlık grupların haklarının ihlaline ve toplumdaki adalet yapısının bozulmasına neden olmaktadır.

Birey haklarının korunması demek insanların özgür iradeleri ile karar vermeleri kendilerine has ahlaki değerlerini korumaları demektir. Bu vesileyle insanların kendilerini ifade etmelerinin önündeki engeller kaldırılmış olacak ve her insan özgürce yaşama hakkına erişebilecektir.

Sandel, bireysel haklarının korunmasının bir başka önemli sonucu olarak demokrasiyi öne sürer. Gelişmiş bir toplumda insanların farklı görüş ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne dikkat çeker. Bireysel hakların güvence altına alınması ve korunması, tartışmaların ve demokratik karar alma mekanizmalarının sağlıklı işlemesine ön ayak olacaktır.

Sandel tarafından faydacılığa yöneltlen başka bir eleştiri konusu ise ölçülebilirliğinin olmayışıdır. Niceliksel olarak ölçümler yapan faydacılık, insan davranışlarını, tecrübelerini ve özgünlüklerini ortadan kaldırmaktadır. Ona göre insanların tercihlerine sadece fayda perspektifinden bakmak, etik değerlerin ve kişilik özelliklerinin zedelenmesine göz yummaktadır.

Sandel, eşitlik ve adalet kavramlarının birbirinden güç bulan ancak temelde birbirinden ayrı iki kavram olduğunu söyler. Tüm insanların eşit kabul edilmesi aslında adil değildir. Bir insanın herhangi bir eylem sonucu elde edeceği fayda aynı toplumdaki farklı bir insanın elde edeceği faydadan fazla olabilir. İnsanların tek tip sınıflandırılması ve aralarındaki farklılıkların göz ardı edilmesini, dolayısıyla fayda kavramının ölçülebilir bir yapıya çevrilmeye çalışılmasını yanlış bulur.

İnsanlar basit matematik denklemlerinden farklıdır. Özellikle maddi kazanç elde edilemeyen, ruhani faydası olan eylemlerin ölçülebilirliğini sağlamak imkânsızdır. Bir insanın evcil veya sokak hayvanı beslemesi, yağmurlu havalarda yürüyüş yapması, cebinden masrafta bulunarak tuttuğu takımın maçlarına gidip üzülmesi veya sevinmesi, muhtaç insanlara yardım etmesi vb. maddiyatla açıklanamayacak konular, faydacı teorisinin maliyet analizinde muallakta kalmaktadır. Bu hazlar her insana farklı miktarda fayda sağlayacağı gibi faydanın herhangi bir ölçüğünün olmadığına ispatı niteliğindedir.

Bununla beraber faydacılar bu hesabı yaparken, toplum faydasını öne çıkarmakta, bu yüzden bireylerin maruz kalabileceği acıları göz ardı etmektedir.

Sonuç olarak Michael J. Sandel'in bu eleştirel bakış açısı modern dünyamızda giderek artan bireyselleşmenin tehlikelerini gözler önüne sermektedir. Eleştirilerine örnek verdiği birçok olayın gerçek hayattan alınmış veya esinlenilmiş olaylar olması, işin çarpıcı boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Her insanın günlük hayatta bilinçli veya bilinçsizce ortaya koyduğu davranışların temelinde fayda vardır. Bu davranışlar ne zamanki

adalet, hakkaniyet, ahlak ve etik değerler süzgecinden geçerse o zaman toplumun bütünü için uzun vadeli fayda, mutluluk ve refahtan bahsetmek mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1970). *Ahlak Öğretileri 1 (Mutluluk Ahlakı)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Akçiçek, A. (2011). Hoşgörü Üzerine Bir Kıyaslama: John Locke ve Jean Jacques Rousseau. *Liberal Düşünce*(63), 15-27.
- Aksan, G. (2016). Max Weber Ve Değerler Sosyolojisi: Bir Metodolojik İkilemin Düşündürdükleri/Max Weber And Sociology Of Values: Reflections On A Methodological Dilemma. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 427-446.
- Aktaş, S. (2009). Cezalandırmanın Amacı Üzerine. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 1-25.
- Aktürk, Y. D. (2021). Emile Durkheim'in Sosyolojik Düşünceye Katkısı. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Albee, E. (1902). *A History Of English Utilitarianism*. London: Swan Sonnenschein.
- Anay, H. (2011). Jeremy Bentham'ın Etkisi ve Yararcılığın Çağdaş Arap Düşüncesine Girişi. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*(37), 99-138.
- Anderson, F. H. (1948). *The Philosophy of Francis Bacon*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Annas, J. (1987). Epicurus on Pleasure and Happiness. *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter*(146), 5-21. 11 6, 2020 tarihinde <https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1144&context=sagp> adresinden alındı
- Apalı, Y. (2018). Weber'de İktisadi Zihniyete Sosyolojik Bir Bakış. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 73-86.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi - Sofistlerden Platona*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi - Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2008). *İlkçağ Felsefe Tarihi - Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, H. (2013). John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 181-204.
- Austin, M. (2006). *The Hellenistic World From Alexander to the Roman Conquest* (Cilt 2). New York: Cambridge University Press.

- Avcı, E. (2010). Liberalizm ve Hoşgörü İlişkisi: John Lockc ve John Stuart Mili Örnekleri. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydar, S. (2021). Liberalizmin Temelleri: Faydacılık ve Doğal Hukuk Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 309-328.
- Aydın, M. (2013). John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(28), 144-167.
- Bailey, C. (1927). *Epicurus: The Extant Remains*. Oxford: Clarendon Press.
- Bayram, M., & Çavuşoğlu, H. (2016). John Stuart Mill'in Yararcı Anlayışında Özgürlük. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 408-418.
- Bentham, J. (1834). *ology or The Science of Morality* (Cilt 1). (S. J. Borwing, Dü.) London.
- Berkeley, G. (1735). *The Querist*. Apple Books. 11 15, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/sb/book/querist/id499810500> adresinden alındı
- Berkeley, G. (1753). *A Essay Towards A New Theory Of Vision*. Apple Books. 11 15, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/gb/book/a-essay-towards-a-new-theory-of-vision/id501001617> adresinden alındı
- Berkeley, G. (1753). *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*. Apple Books. 11 15, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/gb/book/a-treatise-concerning-the-principles-of-human-knowledge/id501001614> adresinden alındı
- Berkeley, G. (1995). Kavramın Yadsınması. A. Cuveillier içinde, *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler* (M. M. Yakupoğlu, Çev., Cilt 2, s. 107). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cesim, A. (2019). Immanuel Kant'ın Felsefi Görüşlerinin Uluslararası İlişkiler Disiplinine Yansımaları. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Cevizci, A. (2010). *Batı Düşüncesi - Felsefi Temeller*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi - Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say Yayınları.
- Chastellux, M. d. (1774). *An Essay Of Public Happiness* (Cilt 1). London: T. Cadell. 11 10, 2020 tarihinde <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc2.ark:/13960/t2g738k9h&view=lup&seq=7> adresinden alındı
- Copleston, F. (1993). *A History Of Philosophy - Greece And Rome* (Cilt 1). New York: Doubleday.
- Copleston, F. (1994). *A History Of Philosophy - Modern Philosophy* (Cilt 5). New York: Doubleday.
- Crocker, L. G. (1963). *Nature And Culture: Ethical Thought In The French Enlightenment*. Baltimore: Johns Hopkins Press.

- Çaha, Ö. (2009). John Stuart Mill üzerine bir değerlendirme”. Edit. Ö. Çaha, Ankara, Hürriyet üstüne.
- Çamlı, A. Y. (2013). Max Weber’de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çapar, S., & Yıldırım, Ş. (2012). Hobbes ve Locke’un Devlet Düşüncelerine Katkıları. *Türk İdare Dergisi*(474), 1-29.
- Çetinkaya, B. A. (2010). Felsefe tarihi. 116. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. 11 1, 2020 tarihinde http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ilahiyat_ue/feltarihi.pdf adresinden alındı
- Çokona, A. (2020). Sunuş. Aristoteles içinde, *Atinalıların Devleti* (A. Çokona, Çev., s. v). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Demirel, D. (2013). Max Weber’in Sosyoloji Kuramı. *Turkish Studies*, 8(12), 361-369.
- Devrim, A. (2020). Talcott Parsons’ın Sosyal Eylem Teorisinde İktisat Biliminin Metodolojisi Ve Ona Yönelik Eleştiriler. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, K. C., & Çakır, C. (2018). Bir Devlet Kuramı İnşası: John Locke’ta Siyasal Liberalizmin Temelleri. *Journal of International Social Research*, 11(57), 580-585.
- Fidan, T. (2017). Talcott Parsons ve Niklas Luhmann’da Meşruiyet Düşüncesi: Örgütsel ve İşlevsel Meşruiyet. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 265-282.
- Gordon, S. (2003). *The History And Philosophy Of Social Science*. London and New York: Routledge.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Günör, R. B. (2016). John Locke’un Doğa Durumu Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış. *International Journal of Social Science*(44), 343-350.
- Gürbüz, A. (1996). Değerler Teorisi Çerçevesinde Yararcılığın Eleştirisi. *Amme İdare Dergisi*, 29(2), 85-97.
- Güriz, A. (1963). *Faydacı teoriye göre ahlak ve hukuk*. Ajans-Türk Matbaası.
- Halevy, E. (1944). *The Growth Of Philosophic Radicalism*. (M. Morris, Çev.) London: Faber Limited.
- Hançerlioğlu, O. (1977). *Felsefe Ansiklopedisi* (Cilt 6). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Helvetius, C. (1810). *Essays on the Mind*. (?, Çev.) London: Albion Press.
- Hira, İ. (2000). Max Weber’in Yöntem Anlayışı. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 45-58.
- Hobbes, T. (1679). *Leviathan*. 11 11, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/us/book/leviathan/id499500322> adresinden alındı

- Hobbes, T. (1992). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (1748). *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Apple Books. 11 17, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/tr/book/an-enquiry-concerning-human-understanding/id506317433?l=tr> adresinden alındı
- Hume, D. (1776). *A Treatise Of Human Nature*. Apple Books. 11 16, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/tr/book/a-treatise-of-human-nature/id506006779?l=tr%3Fl> adresinden alındı
- Hume, D. (1776). *Essays*. Apple Books. 11 17, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/tr/book/essays/id493897379?l=tr> adresinden alındı
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (1. b.). (E. Baylan, Çev.) Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Hutcheson, F. (2008). *An Inquiry Into The Original Of Our Ideas Of Beauty And Virtue*. (W. Leibold, Dü.) Indianapolis: Liberty Fund.
- Huxley, T. H. (1895). *Hume*. Apple Books. 11 17, 2020 tarihinde <https://books.apple.com/au/book/hume/id510967686> adresinden alındı
- Karanfil, N. (2007). Edebiyat Eserinin Sosyolojik Bir Belge Olarak Kullanımı: Talcott Parsons ve William Faulkner Örneği. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Kibar, S. (2017). Dört Bireyci Kuramın Toplumsal Adalet Sorununu Ele Alışlarındaki Temel Varsayımlarının Bir Eleştirisi. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*(28).
- Köktaş, M. (2010). *İskoç aydınlanması: Bir sivil toplum perspektifi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kranz, W. (1984). *Antik Felsefe - Metinler ve Açıklamalar*. (S. Baydur, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Küçükbalp, D. (2015). John Stuart Mill. Kolektif, & A. E. Şekerci (Dü.) içinde, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (Cilt III, s. 541-559). İnsan Yayınları.
- Laertios, D. (2003). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (C. Şentana, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lazari-Radek, K., & Singer, P. (2017). *Utilitarianism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- MacIntyre, A. (1998). *A Short History Of Ethics*. London: Routledge.
- MacIntyre, Alasdair, Etik'in Kısa Tarihi, (çev. Hakkı Hünler ve Solmaz, Zelyüt Hünler), Paradigma Yay., İstanbul, 2001.
- Möngü, B. (2015). Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 23-30.
- Neden Fikri. (1995). A. Cuvillier içinde, *Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler* (M. M. Yakupoğlu, Çev., Cilt 2, s. 176). Bilim ve Sanat Yayınları.

- O'Flaherty, N. (2018). *Utilitarianism in the Age of Enlightenment - The Moral and Political Thought of William Paley*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:https://doi.org/10.1017/9781108662048
- Özcan, Ö. (2019). Aydınlanma'nın Üç Düşünüründe (Rousseau, Kant ve Locke) Çocuk Modernleşmesi ve Eğitim.
- Özgök, İ. (2020). *Michael J. Sandel'in İktisadi Adalet Teorisinin Modern Toplumda Uygulanabilirliğinin Araştırılması*. Manisa: T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkurt, H. (2003). *Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, E. (2015). Emile Durkheim'in Pragmatizm Üzerine Fikirleri. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 57-74.
- Özyurt, C. (2016). Talcott Parsons'ın Hıristiyanlık Sosyolojisi: Amerika'da Seküler Dinin Oluşumu. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 11(17), 519-542.
- Pehlivan, A. (2013). Emile Durkheim'in Hayatı ve Eserlerine Toplu Bir Bakış. *İçinde (Ed. B. Ata) Emile Durkheim Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nde öğretmenlerin eğitimcisi ve eğitim görüşleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Russell, B. (1959). *Wisdom of the West*. London: Rathbone Books Ltd.
- Russell, B. (1972). *Batı Felsefesi Tarihi - Antik Çağ* (Cilt 1). (M. Sencer, Çev.) Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Russell, B. (1972). *Batı Felsefesi Tarihi - Modernçağ Yeniçağ*. (M. Sencer, Çev.) Ankara: Bilgi Basımevi.
- Sadıkoğlu, Z. Z. (2021). Toplumsal Eylem Ve Değişme: Talcott Parsons'ın Düşüncesi Üzerinden Bir Okuma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(3), 1-28.
- Sağırkaya, K. (2019). Doğa Yasasından Ahlaka: John Locke. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 9(2), 449-480.
- Sandel, M. J. (2017). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* (5 b.). (D. M. Kocaoğlu, Çev.) Ankara: Eski Kitaplar.
- Sarfati, M. (2015). Rasyonalite ve Neoklasik Kuram. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(57), 103-130.
- Scarre, G. (2002). *Utilitarianism*. London and New York: Routledge.
- Selim, F. (2013). *Hukuki Pozitivizmde Yarar İlkesi ve Jeremy Bentham*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Stephen, L. (1900). *The English Utilitarians - Volume 1* (Cilt 1). London: Duckworth and CO.
- Sünney, F. H. (2008). Max Weber'in Sosyoloji Bilimine Katkıları. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı.
- Şensazlı, A. C. (2020). Eylem Kavramı Ekseninde Toplumsal Yapı İncelemesi: Emile Durkheim ve Talcott Parsons'un Düşünceleri Çerçevesinde. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 654-664.
- Thilly, F. (1983). *A History of Philosophy*. New Delhi: SBE Publishers.
- Turan, E. Y. (2015). Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak Teorisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 11. Erzurum.
- Turner, W. (1903). *History Of Philosophy*. Boston and London: GINN & COMPANY. 2023 tarihinde <http://www.giuliotortello.it/clil/historyofphturner.pdf>
- Ümütlü, A. Y. (2014). *John Stuart Mill ve Herbert Spencer'da özgürlük bağlamında adalet kıyaslaması* (Doctoral dissertation, Necmettin Erbakan University (Turkey)).
- Ümütlü, A. Y. (2019). *İbn Haldûn ve Herbert Spencer'da Kanun ve Otorite* (Doctoral dissertation, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Vorlander, K. (1903). *GeschichtederPhilosophie*. Leipzig: Philosophische Bibliothek. 2023 tarihinde <https://archive.org/details/geschichtederphi02vorl>
- Vurgun, Ş. (2018). Ahlak Felsefesinden Hukuk Felsefesine Immanuel Kant. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Warburton, N. (2015). *Felsefenin Kısa Tarihi*. (G. Ateşoğlu, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Webb, R. K. (1998). Perspectives on David Hartley. *Enlightenment And Dissent*(17), 17-47.
- Yalçın, B. (2022). Talcott Parsons Sosyal Bir Teori Programının Stratejik Yönetim Açısından Geleceği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(11), 58-67.
- Yüceler, A. B. (2022). *Jeremy Bentham Ve John Stuart Mill'de Mutluluk Kavramı*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yükselbaba, Ü. (2017). Emile Durkheim'a göre toplum, düzen ve hukuk: Hukukun ve cezanın evrimi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75(1), 191-226.
- Zeller, E. (2012). *Grundriss der Geschichte der Griechischen Philosophie*. Leipzig: Unikum Verlag.